

A MAGYAR POLITIKAI VEZETŐRÉTEG

1848-1918.

Társadalomtörténeti tanulmány.

LAKATOS ERNŐ

a B. Eötvös József-Collegium v. tagja.

BUDAPEST, 1942.

In memoriam
patris carissimi.

Felelős kiadó: *Lakatos Ernő.*

16.803. – „Élet” Irod. és Nyomda Rt. Budapest, XI., Horthy M.-út 15.
Igazgató: Lalszky Jenő.

BEVEZETÉS.

„A társadalmi fejlődésében is tudatosá vált embernek tudatosan bele kell nyúlnia a társadalom alakulásába és a társadalmi és állami életet immár céltudatosan magának kell alakítani.” (Freyer.) „Itt az a pont, ahol a szociológiai megértésből tudatos társadalomalakító akarat fakad, amikor az elméleti társadalomtudomány gyakorlati szabályokat ad és gyakorlatilag felhasználhatóvá válik.” (Brandenstein Béla br.: Az ember a mindenségben. Budapest, 1936. I. k., 229 l.)

1848 nem jelentette a rendi társadalom megszűnését. A régi rendek: az arisztokrácia, a nemesség, a polgárság és parasztság továbbra is megmaradtak. Megmaradtak, mint szellemi habitus, mint érdekközösség, mint társadalmi corpus. A társadalomszerkezet nem változott meg lényegesen. Készen eltöröltettek a privilégiumok és eltűntek azok a törvényes korlátozások, amelyek az egyes rendek szerepét a társadalomban pontosan meghatározták és helyzetüket szabályozták más rendekkel szemben.

A polgári társadalom nem valósulhatott meg egy csapásra. Egy új társadalom kialakulása több évtizedes fejlődés eredménye. Az 1848-as törvények is csak e polgári társadalom kifejlődésének a lehetőségét adták meg. A polgári életforma csak a szellem világában győzött a nemesi felett, de a való életben még nem.

A társadalom osztályaiban alakul át. Hogy a jobbágyból paraszt, a honoratiorból polgár legyen, ahhoz egy lelki, magatartásbeli átalakulás is szükséges. A rendeket nem pusztán a

közös jog formálja egy társadalmi testületté, hanem a közös szokás, erkölcs és gondolkodásmód is.¹ Jellemző még a rend tagjai közt fennálló szolidaritás és rendi öntudat is. A polgári társadalom osztályait is jellemezheti a közös élet és gondolkodásmód, meg lehet az osztályszolidaritás, sőt az osztályöntudat is, mégis az osztály határai nem annyira lezártak és merevek, mint a rendi társadalomban. Átmenetek könnyebben lehetségesek, az osztályok nem válnak el élesen, hanem széles határfelületen érintkeznek és egymásba átfolynak.³ A rend és osztály közti lényeges különbség a magyar társadalomban is megmutatkozott.

A liberális kor két, — rendi világban nem ismert — új osztálynak a kifejlődését tette lehetővé. Az egyik a proletár-osztály, de mivel parlamenti képviselőhöz nem jutott, mi sem foglalkozott vele tüzetesebben. A másik a középosztály, amelynek már komoly szerepe volt a politikai életben, de annak irányítására kevés befolyással bírt. A liberális kor ezért tulajdonképpen a rendi világ erőtlen őszi virágzásának is tekinthető.

A középosztály feltörekvő elemei meghonosították a pénz-, hivatalnoki-, szellemi, stb. arisztokrácia fogalmát és az azzal jelölt rétegeket a születési arisztokráciával egy közös feliső osztállyá kívánták összeolvasztani.⁸ Ez az összeolvadás azonban a liberális korban (így jelöljük az 1848 és 1918 közti korszakot) még nem történt meg, ezért mi az arisztokrácián kizárólag az új n. születési, „ranggal” ellátott arisztokráciát értünk. A szellemi és gazdasági élet kitűnőségeit egyelőre a középosztályba sorozzuk. A bene possessionatinak megfelelő

¹ Vierkandt, Alfréd: Gesellschaftslehre, Stuttgart 1928. 456 l.

² A „rend” és az „osztály” közti finom distinkciókat lásd: Tönnies, F.: Stände und Klassen, Handwörterbuch der Soziologie, Stuttgart 1931. 617—638 l.

³ V. ö.: Wesselényi Miklós báró: Osztály és osztályharc Budapest, 1939. c. munkájával. A felső osztályba a születési arisztokrácián kívül idetartoznak a pénzvilág vezetőköréi, továbbá mindazok, „akik valamilyen formában, akár csak érzés alakjában is... igénytvalthatnak arra, hogy őket egy csoportba sorozzák.” (91 l.)

birtokos nemeseket is külön tárgyaljuk, mert ez osztály tagjai corpus separatumnak érezték magukat a magyar társadalomban.

Ezeknek a régi rendeknek és a feltörekvő osztályoknak a magyar politikai életben vitt szerepét vizsgáljuk meg munkánkban. A XIX. századot általában a polgárság századának tartják. A polgárság nyugaton a közvéleményre támaszkodva — amelyet sajtójával irányított — még az államhatalom vezetését is átvette. A nemesség leváltása gyorsan következett be, különösen ott, ahol a nemzetnek egy nagymúltú polgárosztálya volt. Nálunk ez a folyamat sokkal lassabban ment végbe, mert nemzeti polgárosztályunk úgyszólván teljesen hiányzott. Mindazonáltal a társadalom lassú átalakulása még a politikai vezetőrétegekben is megmutatkozott. Ennek a társadalmi változásnak a feltárását tűztük ki munkánk céljául. Meg akarjuk világítani azt, hogy a magyar társadalom hogyan tudott élni az új vívmányokkal. Milyen társadalmi osztályok irányították az ország közéletét. Figyelembe vesszük az aszimiláltak és a nemzetiségek részvételének a mértékét is a politikai életben. Munkánkban a gazdasági és szellemi vezetőrétegeket kizártuk vizsgálódásaink köréből, noha tudatában vagyunk annak, hogy a kettő szorosan összefügg a politikai vezetőréteggel.

A hatalom kifejtésének sok útja és módja van, mégis a liberális államban a törvényhozó testületek tagjait és a főbb hivatalok tisztviselőit tarthatjuk a hatalom képviselőinek. A parlament és a minisztériumok társadalmi összetételét megvizsgálva, az egyes rétegek súlyát megmérve, megtaláljuk a politikai hatalom tényleges birtokosait.

Ennek a kérdéskomplexumnak a megvizsgálása azért vált szükségessé, mert mind a tudományos, mind a politikai életben olyan nézetek és felfogások terjedtek el, amelyeket tudományos szempontból eddig még nem vizsgáltak meg. Azonkívül az eddigi tudományos irodalom csak a képviselők foglalkozása alapján igyekezett a problémát megközelíteni⁴

* Budai Rezső: A politikai ideológia, pártszervezet, hivatás ée életkor szerepe a magyar képviselőház és pártok életében. 1861-1985. Budapest, 1936.

és nem volt tekintettel a nemzetiségi kérdésre és úgyszintén az egyes osztályok súlyát sem mérlegelte. Az utóbbiak szem előtt tartásával készült el munkánk, hogy a legújabbkori magyar társadalomtörténet egyik fejezetéhez biztos adatokat szolgáltatasson.

Társadalomalakító törekvések 1848 előtt.

Európa nyugati felében már 1800 körül megindult a rendi társadalom bomlása. Ez a folyamat nálunk sokkal később következett be, mert hiszen csak a század második negyedében erősödtek meg azok a hangok, amelyek a társadalom korszerű megváltoztatását követelték.

A magyar fő- és köznemesség között évszázados ellentét lappangott. A politikai vezetés a század elején még a főnemesség kezében volt. Ők a vezető tisztviselők és főispánok, egyúttal a szellemi arisztokrácia is.⁵ Vele szemben a középnemesség úgyszólván csak a megyében fejthette ki közéleti tevékenységét. Ezért már az 1791-92-es országgyűlésen az emberi jogokra hivatkozva, egyenlőséget követel a főnemességgel szemben.⁶ Egyébként is állandó torzsalkodások voltak a két osztály között, egyrészt az arrondirozás másrészt a jobbágytelken élő nemesek megadóztatása miatt.⁸

A főnemesség és a köznemesség éles társadalmi ellentéte csak fokozódott, amikor a fejlődés új követelményekkel jött. Az 1830-as parasztlázadás jó figyelmeztetés volt mind a két rend számára. Mind a két rend legkiválóbbjai érezték azt, hogy a társadalom meg fog változni és ezt a munkát a magyarság eddigi vezető rétegeinek kell elvégeznie. Mert ha az

⁶ Mályusz Elemér: A reformkor nemzedéke. Századok 1923. 40. lap.

⁶ Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon, Budapest. 37. 1.

⁷ Mályusz Elemér: i. m. 53. lap.

⁸ Mályusz Elemér: i. m. 46. lap.

idő követelményeinek engedve, „a királyság szabadítja fel a népet, akkor vége a nemesség politikai állásának.”⁹ Tehát nemcsak emberszeretetből, hanem politikai szükségszerűségből is kötelességünk „Hunnia minden lakosainak polgári létet adni”¹⁰

A tételt először Széchenyi fogalmazta meg. Az ő véleménye szerint az arisztokrácia kötelessége a polgári osztály emelése. A köznemesség, a másik érdekelt fél nem bízik az arisztokráciában és a reformok megvalósítását maga akarja elvégezni. „Az arisztokrácia túlélte magát, már nem érzi sem nemzetisége, sem függetlensége becsét, tehát meghal és helyébe fog lépni a nép, mely még érzi mind a kettőt.”¹¹ A nép alatt egyelőre a köznemességet értik.

Az arisztokrácia ifjú rétege és a köznemesség vetekedik egymással a nagy kérdés eldöntésében: „Melyik van hivatva rá, hogy a haladást vezesse.”¹² Kossuth válaszol is a kérdésre: „A megyei nemesség az a középosztály, amely a haladás zászlójának hivatott hordozója”¹³

Mind a két rend haladó elemeivel szemben ott találjuk a konzervatívokat Gróf Dessewffy Aurél a kormánynak 1839-ben benyújtott memoradumában a változtatási törekvéseket a birtoktalan és kisbirtokú radikális nemességnek tulajdonítja, amelynek a törekvése egyenesen a nagybirtok ellen irányul.¹⁴ Az érdekeltek, a főnemesség és a főpapság teljes erejükkel védekeznek. A reformokat gátolni akarván, a kormány mellé állanak, mire az ellenzékiek felháborodva támadják az arisztokráciát. Szemere Bertalan mondja az alsótábla 1843 november 13-i ülésén: „ezért a nemzet méltán fordul el az aristocratiától és a clerustól és fordul a néphatalomhoz, a democratiához”¹⁵ Az arisztokrácia félelme nem volt egészen

⁹ Takács Mária: Társadalmi állapotok és törekvések Magyarországon 1830-1847. Bp. 1909. 118. lap.

¹⁰ Takács Mária: i. m. 42. lap.

¹¹ Takács Mária: i. m. 93. lap.

¹² Takács Mária: i. m. 71. lap.

¹³ Takács Mária: i. m. 76. lap.

¹⁴ Takács Mária: i. ni. 73-74. lap.

¹⁵ Takács Mária: i. m. 93. lap.

alaptalan és a nagybirtok is veszélyben forgott, ez kitűnik az ellenzéki szónokok beszédeiből is.

Szalay szerint az angol arisztokráciát már csak a gabonatörvény védi, és mi is a birtokképeség kimondásával „óriási léptekkel közeledünk a cél felé. Egy van, ami megakaszthat utunkban, ha t. i. az aviticitás egy oldalról eltöröltetvén, helyébe majorátusok s fidei commissumok útján egy új aristokratia emeltetnék, de ezen indítvány, remélem nem fog pártoltatni e tábla által.”¹⁶ E tábla nem pártolta a hitbizományi törvényt, de pártolta később az ú. n. „népképviselői országgyűlés”. „Ez az egy igaz — folytatja Szalay — megakasztaná az egész ügyet, de megakasztaná egyszersmind a hazát összes fejlődésében.” így jósolt a reformkor európai műveltségű politikusa.

De a maradi réteg megvolt a köznemességnél is. Sőt a haladó szellemű részeknél is található maradi vonások, ami radikalizmusukban nyilvánvaló következetlenség. A reformok csak a köznemességre vonatkozó előnyeiket akarták kihasználni, de az esetleges áldozatoktól visszariadtak. Ebben az állásfoglalásban kétségtelenül sok fonákság volt, amit alkalomadtán az arisztokrácia ki is használt. „A megyei nemességnek minden radikalizmusa kizárólag felfelé irányult, de az alsóosztályokkal szemben engedményi és különösen tehervállalási kérdésekben csaknem éppen olyan conservatívnak bizonyult, mint a vagyonos aristocratia.”¹⁷ Különösen megfigyelhető volt ez még a reformpártiknál is a hivatalképesség tárgyalásánál. Klauzál Gábor, a köznemesség képviselője javasolja, a nememesek hivatalképességét, kivételt csak az alispáni, szolgabírói és esküdti tisztségekkel tesz, amelyek par excellence nemesi hivatalok voltak. De mivel megyei hivatalokról van szó, a főrendek túltesznek szabadelvűségben a rendeken. Kivételt tenni szerintük nem lehet és a hivatalképességet minden honfira kiterjesztik.¹⁸

A köznemesség műveltebb része azonban vállalja a terhe-

¹⁶ Takács Mária: i. m. 97. lap.

¹⁷ Takács Mária: i. m. 76. lap.

¹⁸ Takács Mária: i. m. 89. lap.

ket és keresi az utat a néphez. Belátják, hogy a népre támaszkodva kell a reformokat meghozniok. A legradikálisabb politikuskak, Táncsicsnak is ez a véleménye. Szerinte a nemesség nem elég erős arra, hogy a kormánnyal szembeszálljon, tehát a nemnemes sokasággal kell egybeolvadnia: „Irtsák ki a privilégiumot mind, ez ád egységet a hazának, nincs tartósabb egység az érdekegységnél, s ha még ehhez nyelvegység jár, a pokol kapui erőt nem vesznek rajta.”¹⁹ Kossuth szintén politikai szükségszerűségnek tartja a nép megnyerését, „mert ha Magyarországon a királyság szabadítja fel a népet, akkor vége a nemesség politikai állásának”²⁰

Mégis Kossuth gyakorlati politikus lévén és nem elvont teoretikus, nem akarta a nemességet elhidegíteni, ép ezért rendkívül óvatosan kezelte az örökváltáság kérdését a 48-as népképviselési parlamentben. Az úrbéri kérdésekben általában is Kossuth igen tartózkodó volt.²¹ Amit nagyban megmagyaráz az is, hogy az első népképviselésők majdnem kizárólag a köznemesség köréből kerültek ki. Szűkkeblű és önző volt a 48-as parlament, mint akárcsak a rendi országgyűlések. Annaira, hogy kétséges volt a jobbágság csatlakozása a nemzeti forradalomhoz. Perczel Mór meg is mondta: „Nem csak pénzbeli és fegyveres erők által kell a nemzet megmentéséről gondoskodni, hanem kell némely más eröket is felhasználni, mely erök a magyarországi népet fellelkesítsék a hon védelmére.”²²

A kármentesítés kérdésének a tárgyalása igen elhúzódozott. Úgyhogy még a nyugodt Deák is felkiáltott: „Pirulnunk kell a jövő előtt, ha az időt ilyenekkel töltjük”.²³ Az ellenzék vezérei, mint Nyáry Pál is, megkülönböztették a népet a nemzetöltől és kijelentették, hogy a nemzetgyűlés a népet nem képviseli.

¹⁹ Takács Mária: i. m. 104. lap.

²⁰ Takács Mária: i. m. 118. lap.

²¹ Szabó Ervin: Társadalmi és pártharcok a 48-49-es magyar forradalomban. Bécs, 1921. 273. lap.

²² Szabó Ervin: i. m. 284. 1.

²³ Mályusz Elemér. Szabó Ervin i. m.-nak bírálata. Századok, 1922. 410. i.

Kossuthnak szüksége volt mind a két osztály támogatására, ezért lavírozott, ami eléggé sikerült is neki. „Az 1849-i május 26-i „osztrák” minisztertanácson... a pénzügyminiszter... rámutatott arra,” hogy a forradalmi párt az ország különböző vidékein nemzetiségre való tekintet nélkül, sok hívet szerzett magának, annak „a légből kapott hírnek” a terjesztése révén, hogy az osztrák kormány az 1848 márciusban megszüntetett úrbéri kapcsolatokat ismét vissza akarja állítani, másrésről pedig a magyar nemesség egy nagy része csakis a forradalom győzelmétől várja a megszüntetett úrbéri szolgáltatásokért kilátásba helyezett kártérítés elnyerését.”** Szabó Ervin szerint az oláhok eltávolodása a magyarságtól az úrbéri kérdéseken múltott. (Jancu: „örökváltság ingyen, vagy halál” jelszava igazolni látszik Szabó felfogását.) Mégis itt a nemzetiség volt a döntő mozzanat; a szerbek is föllázadtak, noha nem voltak úrbéri problémáik és ámbár a tótoknak voltak, mégis velünk harcoltak.

Áttérve a napi politika mezejéről a gondolatok világába, nézzük meg, hogy milyenek képzelték és kívánták az új társadalmat. A privilégiumokon és a jogi kérdéseken kívül vajjon néztek-e messzebbre is! És különösképpen mi volt a felfogásuk a politikai vezetés tekintetében? Milyen szerepet szántak a nemességnek és az alsóbb osztályoknak?

Általában nincsenek tisztában a jövő várható fejleményeivel. A köznemesség azt hiszi, hogy az arisztokrácia napja lehanyatlik és mind a társadalmi, mind a politikai vezetés az ő kezében kerül. Korban ugyan már 48 után íródott, de szellemben még a 48 előtti felfogást képviselik Pálffy, Kossuth középneemes követőjének a sorai: „Én azt hiszem, s minden korjel ide mutat, hogy a magyar arisztocrátia elevenen elrohadt. De én ennek jelen helyzetünkben nem örvendek, hanem búsulok. Én belátom, hogy a hazának soha nem volt nagyobb szüksége legnagyobb s legtöbb birtokú osztályára, mint most, szintúgy a nemzetiségi, mint az anyagi jobblét érdekében”.²⁵

²⁴ Bernát Gyula: Az abszolutizmus földtehermentesítése Magyarországon, Bp., 1935. 27. lap.

²⁵ Pálffy János: Magyarországi és erdélyi urak. 146. lap.

Világosan kitűnik e sorokból, hogy nem a társadalmi hierarchia, hanem csak a jelenlegi vezetőosztály ellen küzdöttek. A középnemesség szerepét azonban biztosítani szerették volna, ezért védik a megyét még a reformoldalón is. Hosszan okolja meg ezt Perczel Móric. „Tekintve ez oldalról Magyarország nemzetiségeinek különféleségét és azt, hogy a magyar nemesség főleg a nemesi rend által van képviselve s eredete azzal egy, kiképeztetését, felvirágoztatását neki köszönheti és továbbá az összes ország érdekében óhajtott közösre válását egyedül őtöle várja s várhatja tekintve, hogy emiatt a nemesi rendnek a törvényhozásban és általában a közügyek vezetésében való praepondusa még hosszabb időre fenntartandó s, hogy e túlnyomóságát csupán csak a tágítandó s szabályozandó megyei hatósági rendszer oltalma alatt tudja megtartani, más oldalról ismét fontolóra véve, azon precarius helyzetet, miszerint hol nyílt, hol alattomos támadás, fondorkodás és mesterséges elnyomási intézkedések ellen kell nemzeti-ségünket, önállóságunkat védeni — ily tekintetek és körülmények között honárulás nélkül nem merészselheti akármely polgár kezeit a megyei hatóság eltörlésére emelni.”²⁶

Továbbiakban a megyei municipium nemzetünk legbecesebb clenodioma, Perczel felszólalásában a haladó nemesség állásfoglalása tükröződik. Ő végső fokon a nemességet azonosítja a nemzettel s aki a nemesség befolyása ellen harcol, honárulást követ el. Ugyanebből az állásfoglalásból kifolyólag akarja Klauzál a megyei hivatalokat a nemességnek megtartani. De Kossuth is látja, hogy túl sok a konzervatív elem a nemességben, tehát nem képes a nemzet megújítására. A parasztság meg a százados elnyomás folytán nem érett a mozgalom aktív vezetésére. Kétségbeesetten kiált fel: „Hol van hát az az elem, mely a nemzeti újjászületés roppant munkáját véghezvihesse. Én ilyen elemet sehol sem látok.”²⁷ — állapítja meg keserűen. De megmutatja a jövő útját: „S naponkint inkább és inkább tisztába jövök azon meggyőződéssel, miként nem az a feladat, hogy létező elemek működtesse-

²⁶ Takács Mária: i. m. 86. lap.

nek, hanem az, hogy nemlétezők teremtessenek.”²⁷ Felismeri Kossuth, hogy a nemesség önmaga ellen mit sem fog tenni. „A népért ugyan mit tettünk, semmit uraim, de lépést sem. És honnan van ezt Onnan uraim, mert azoknak, kik valóság- gal, szívből-lélekből akarnak, sem mellettök, sem hátuk mögött nem áll a privilégiait osztályok többségének sympáthiája és támogatása”.²⁸ A gyakorlati politikus azonban számol a lehetőségekkel. A tényleges energiákat kell mozgósítania, a szuny-nyadó energiák felkeltésére. Megalakítja a Védegyeletet, amely „összeköti ... a mágnást és nemesembert, polgárt és földmívelőt, a magyart, szlávot, németet és oláht és egyesíti mindezeket egy azon hazának polgáraivá”.²⁸

Problémáinkkal részletesen foglalkozik Szalay László, az 1843-44-i országgyűlésen tartott beszédében. „Midőn valamely országban a státus életnek főbb factorai: műipar, polgári szorgalom s általában az értelmiségnek tetemes része ott, ahol a közügyek elintéztettek, képviselve nincsenek; midőn más oldalról a privilégiait osztálynak ... töredéke... több, mint képviselt, akkor tekintetbe sem vévén azt, hogy amint idő- szak után jó, úgy a hatalom is osztályról-osztályra száll..., akkor egy új elemnek a törvényhozásbani befogadásáról kell gondoskodni, hacsak azt nem akarjuk, hogy az tökéletes pan- gásnak induljon...”³⁰ s végül, mint határozott társadalom- alakító kívánság: „Szívemből óhajtom: alakuljon egy osz- tály, mely a többieknek szögleteit lesimítva, felolvasz- szon bennök mindent, mi nem korunkba való”.³¹ És vajjon melyik volna az az osztály, amelyre felépülhetne az új társa- dalom! Megfelel erre Pálffy, aki kiábrándulván az ariszto- kráciából, tekintete „romlatlan” magyar népre irányul, amely „szilárd alapja leend a nemzeti jövő új épületének”.³²

Nagyjából ködösek az elgondolások, mindegyik érzi, hogy a parasztságnak politikai szerepet kell juttatni. Ez pedig

²⁷ Pesti Hírlap: 1843. XII. 7. 306. száma.

²⁸ Pesti Hírlap: 1848. I. 21. 319. száma.

²⁹ Takács Mária: i. m. 95. lap.

³⁰ Takács Mária: i. m. 96. 1,

³¹ Takács Mária: u. o. 97. 1.

³² Pálffy János: i. m. 146. 1.

elsősorban csak a jogi korlátok eltüntetésével lehetséges. Tehát jogi lehetőségeket kell nyújtani. Azzal nem törődtek, hogy a társadalmilag továbbra is gyengének maradó parasztság a jogokkal élni nem tud.

Az arisztokrata oldalon aránylag objektív módon foglalnak állást a parasztság kérdéseiben és egészen konkrét javaslatokkal is jönnek. Széchenyi már a „Hitelben is arra céloz, hogy a nép nincs reprezentálva az országgyűlésen”. Dessewffy Taglalatában meg éppen azt javasolja, hogy minden kerület taksássága feliben a taksásság, feliben a nemesség költségén az országgyűlésnek egy-egy követet küldjön.³³ Szerepük a néptribunéhoz lett volna hasonló, csak felszólalási joggal bírtak volna. Széchenyi elgondolásaiban a parasztságnak fokozatos előhaladást biztosítana. Először a megyében akar jogokat adni a tiszti ügyész megválasztásánál, amikor is a nemtelenek falvankint szavaznának. A Stádiumban már kijelenti: „Arrul is lehetne eleget mondani, hogy az országgyűlésen 9 millió nem reprezentáltatik direkte — aminek helytelensége tán némi becsületes embernek már néhanéha eszébe is jutott”³⁴ A 9 millió hű és igaz jobbágy nemzetnévelése volt társadalmi reformjainak kiinduló pontja. 1848-ig a nemesség a nemzet, nemcsak jogilag, de a valóságban is. Hogy a jobbágyság az alkotmány sáncaiba bekerüljön és alkotmányos jogaival élni tudjon, ehhez szükséges anyagi megerősödése is. Ezt szolgálta volna részben a robot és a dézsma eltörlése. Az elért eredmények biztosítása és a jobbágyság további fejlődése viszont csak úgy lehetséges, ha sorsának irányításában maga is részt vesz. Ezért volt nagy jelentőségű Széchenyi javaslata a megyei tisztiügyész megválasztására vonatkozólag. Ezzel a jobbágyság olyan állás betöltésére kapott volna jogot, amely érdekeivel existenciálisan összefüggött. Mivel a törvényes képviselője a tiszti ügyész volt a megyei közélet éppolyan jó iskolája lett volna a parasztság politikai kiművelésének, amint egykoron a nemességének. A reformszellem azonban gyorsan érik és Széchenyi is egyre határozottabban követel a jogtalanok érdekében.

³³ Angyal Dávid: Történeti tanulmányok. Bp., 1937. 92. 1.

A Kelet Népében már sürgetve sürgeti, hogy „vegyük be a bárkába a kimaradottakat”. „Az alkotmányi úton a lehető legsebesebben nyomuljunk elő”: „Mert most egyedül akörül foroghat a kérdés, vajjon miképpen lehet alkotmányunk lehető legtöbb áldásait, Hunniának lehető legtöbb lakására ruházni, lehető legrövidebb idő alatt.”³⁴

A köznemesség leendő szerepével az arisztokrata politikusok nem foglalkoztak. Az arisztokrácia a politikai vezetést továbbra is a maga számára igényelte. Széchenyi is ezt vallotta, noha az arisztokrácia nem egy tagjáról gyakran elítélőleg nyilatkozott.³⁵ Egy kiművelt, nemzetiségének tudatában lévő arisztokráciának szánta volna a magyar társadalom vezetését.³⁶ Védte a főnemességet, mert „amennyire fogy az aristokratia, annyira erősödik a zsidó és a külföldi.”³⁷ Ezeknél pedig mégis csak többet ér a velünk egy törzsről fakadt főúri rendünk.

Tehát bármelyik fél felfogását vizsgáljuk is, seholsem látunk olyan törekvéseket, amelyek a társadalomszerkezet megváltoztatására irányulnának. A jogi lehetőségek megadásával csak a társadalom kiművelését és erősödését akarták szolgálni. A politikai vezetés tekintetében az arisztokrácia eddigi vezetőszeropét akarta megtartani, a köznemesség pedig bővíteni. Az 1848-as események a köznemességnek az eddiginél valóban nagyobb szerepet biztosítottak. Az első minisztériumi tárcák felerészben az arisztokrácia, felerészben a közép- és kisnemesség kezébe kerültek.

A jogi korlátaitól megfosztott magyar társadalom bizonytalanul és gyámoltalanul indult el az idő szekerén a liberalizmus szédítő rohanású korába.

³⁴ Angyal Dávid: Történeti tanulmányok. Bp., 1937. 92. lap.

³⁵ Angyal Dávid: i. m. 99. lap.

³⁶ Mályusz Elemér: A reformkor nemzedéke. Századok, 1923. 39. lap.

³⁷ Mályusz Elemér: A reformkor nemzedéke. Századok, 1923. 67. lap.

A politikai vezetőréteget adó társadalmi osztályok.

A rendi társadalomban az arisztokrácia és a középbirtokos nemesség adta a nemzet politikai elitjét. A jogegyenlőség bekövetkeztével Magyarország nemnemes, műveltebb rétegei is résztvehettek a politikai életben. Az alábbiakban fogjuk megfigyelni, hogy az egyes osztályok szerepe mekkora volt. Itt a számszerű aránynak van nagy, de nem kizárólagos jelentősége. Egy társadalmi osztály erejét a parlamentben részben az illető osztály társadalmi súlya határozza meg. Tehát egy osztálynak akkor is lehet többsége, ha nem személytöbbséggel, de erőtöbbséggel rendelkezik. Ponderátjuk és nem kizárólagos numeráljuk az osztályok szerepét.

Régi szociológiai felismerés az, hogy a kisebbség uralkodni képes a többségen.³⁸ A kis szám törvénye ez szemben a nagy szám törvényével, amelyet csak a statisztika ismer. Ismert volt ez tény a liberális kor magyarja előtt is. „A kevert osztályok által alkotott testületekben a legelőkelőbb osztály irányítása még akkor is lehetséges, ha — egyénenként megszámlálva — kisebbségben is volna ez”.³⁰ A hatalom gyakorlásának viszont főkritériuma a társadalmi függetlenség. Tehát t. i. a társadalmilag független (más osztálytól nem függő) elemeket kell összevetnünk.

³⁸ Wieser, Friedrich: Das Gesetz der Macht. Wien, 1926. 224. 1.

³⁰ Lippay Zoltán: A magyar birtokos középosztály és a közélet. Bp., 1919. 91. I.

Ezeknek a figyelembevételével vizsgáltuk meg a régi osztályok szerepét: az arisztokráciáét és a birtokos nemességét, továbbá a politikai képviselőhez jutott polgárság és a birtoktalan, művelt nemességből alakult középosztályét. A középosztályt hivatási elemeiben fogtuk meg, idesorolván a magas polgárságot is (bankárokat, gyárosokat, stb.) Végül a parasztság és a munkásság szerepét világítottuk meg a politikai elitben. A politikai vezetőréteg tág fogalom. Ide sorolhatjuk mindazokat, akik a magyar politikára lényeges hatást gyakorolnak. Mivel alkotmányos volt az államforma, tehát a képviselőház és felsőház társadalmi struktúráját szerkesztettük meg; megvizsgálván azt is, hogy a végrehajtó fórumok, a főbb minisztériumi tisztviselők az uralkodó réteggel azonosak voltak-e, vagy sem.

A tárgyalásban azt a sorrendet követjük, ahogy az egyes rendek és osztályok politikai érvényesüléshez jutottak.

Az arisztokrácia.

Mi az arisztokráciái A szó eredeti érteimében a legjobbak uralma, később rétege, osztálya. „A faj tiszta elitje a faji ideál megtestesülése nem is emberi tökély, hanem faji tökély” (Keyserling: *Das Spektrum Europas* 239. 1.⁴⁰). Vagy magyarrá téve a szavak: „akiknek elei kitűntek az ország, a haza és a király becsületes szolgálatában, azok mondhatják magukat Magyarországon a hagyomány nyomán és jussán születésre arisztokratáknak, és senki más”.⁴¹ Mind a kettő formai meghatározás: az egyik biológiai, a másik etikai színezetű. Mind a kettőnek a lényege pedig az, hogy egy nemzeti közösség legkiválóbb egyedei az arisztokraták, már öröklött sajátágaiknál fogva is képesek a társadalom vezetésére. Az arisztokrata meghatározásánál mind a két szempont szerepet játszik. Azonban társadalomban élven, szükséges ennek a belső tartalomnak külső elismerése. Ezt a ténykedést kezdettől fogva a társadalom csúcsán álló uralkodó végzi el, aki a legkiválóbbakat címek, rangok és vagyon adományozásával kitünteti. Osztályalakulásoknál a rendi világban kétségtelenül az uralkodó elismerő és kiválasztó szerepe a legfontosabb. Tehát társadalmi-szempontról a gyakorlatban csak a főrend, a mágnás az arisztokrata. Már nem a legkiválóbbakat tartjuk arisztokratáknak, hanem csak azokat, akiknek a király főnemességét adományozott. Legfeljebb azt vizsgáljuk, hogy a mágnás osztály mennyire közelíti meg az eszményi arisztok-

⁴⁰ Weiß István: *A mai magyar társadalom* Bp. 1930. 128. 1.

⁴¹ Szemere Miklós: *Gentry. Klny. a Cél* III. évf. szept. sz. Bp. 1912. 4. 1.

ráciát. Ezt az éles különbséget csak a szociológia ismeri és a típusalkotásoknál használja. A társadalomtörténetben azonban arisztokrácia, főrendek, mágnási rend szinonim fogalmakként szerepelnek, mi is ilyen értelemben használjuk a következőkben.

Említettük már az uralkodó társadalomalakító szerepét és ezt fogjuk vizsgálni a magyar arisztokrácia kialakulásánál is. Itt azonban figyelembe kell vennünk azt a körülményt is, hogy a főnemesítések legnagyobb része indigenátust szerzett egyénekre esik; a honfiúsítás pedig az országgyűlés és a király közös ténykedése volt. Tehát az országgyűlésnek is volt szava az idegenek főnemesítéséhez. Mivelhogy csak két főnemesi családuknak a rangja nyúlik Mohácson túlra, így az egész magyar arisztokrácia a Habsburg uralkodók alatt nyerte el főnemesi rangját.

Az első négy Habsburg uralkodó főleg az országnak tett hadi érdemeket jutalmazza: összesen 38 magyar és 20 idegen származásút emelnek a főrangúak közé.⁴² Az idegenek többnyire a török elől menekült délszlávok, akik érzelmi és akaratilag közösségben lévén a magyarsággal, hamarosan beolvadtak. Később még nagyobb számmal kapnak főnemesiséget idegen származásúak. Így I. Lipót 163 főnemesítéséből 32 esik a magyarokra. Ezentúl állandóan többségben vannak az idegenek. Csak a mi tárgyalt korszakunkban változik meg az arány a magyarság javára. I. Ferenc József és IV. Károly 204 főnemesiséget adományozott (nem számítva az örökbefogadás útján történt főnemesítéseket, továbbá az átruházásokat, valamint a külföldi rang jogos használatára szóló engedélyeket sem). Az új főnemeseknek 40%-a magyar, 22%-a német, 14%-a szláv, kb. 18%-a zsidó, és kb. 6%-a volt egyéb nemzetiségű származású.⁴³ A ma élő (1935) 314 főnemesi család közül meg 108 (34.3%) a magyar eredetű.⁴¹

⁴² Gáspár, Dr. J.: Ein Abschnitt aus der Rassenbiologie der ungarischen Aristokratie. Rassen im Donauraum, 1935. I. Ig. I. H. 40. 1.

⁴⁸ Saját statisztikám. Gerő: Libri regii c, Budapest, 1941-ben megjelent könyve alapján. A németek között igen sok osztrák is van. Az „egyéb” kategóriába a román, olasz, francia, stb. nevűeket soroltam.

⁴⁴ Gáspár i. m. 33. 1.

Minden támogatás ellenére sem tudtak az idegenek közül sokan gyökeret verni. Kihaltak, vagy le sem telepedtek az országban. Azonkívül a magyar főnemes családok szaporábbak, mint az idegenek.

Azonban a főnemességünkbe nemcsak ilyen módon került idegen vér, hanem az indigenákkal és a külföldi arisztokratákkal való keveredés folytán is. A mi arisztokráciánk az osztrákkal egy társadalombiológiai közösségben élt (endogámia). Különösen Mária Terézia korától kezdve indult, meg a páratlan arányú vérkeveredés. Teljessé azonban csak a XIX. század közepére válik. A század fordulón, már úgyszólván minden magyar főrangú családban találunk idegen származású feleséget. A magyar arisztokrácia „vérbeli összefüggéseinek megzavarodása”-ra,⁴⁵ példaképpen bemutatjuk néhány ismertebb családnak a házasodását. Széchenyi Ferencnek, a Nemzeti Múzeum megalapítójának Öt ivadéka négy idegen és három magyar nevű füllel kötött házasságot (a második házasságot is beszámítva). A harmadik generációban Lajosnak 9, Pálnak 14, Istvánnak 3 gyermeke volt. Tehát a leányágot nem is számítva, összesen 26 unoka. Ezek közül 0 jórészt gyermekkorában halt meg. Házasságot kötött 17 és 8 esetben volt idegen nevű, főleg német származású a házastárs.⁴⁶

Az igen népes Zichy-családba már a XVIII. században idegen vér jutott, azonban csak a XIX-ik században lesznek általánosak a vegyesházasságok. Kísérjük példaképpen egy-egy águnk a leszármazását.⁴⁷ A XVII-ik században élt Zichy Pál császári és királyi kamarás, felesége b. Károlyi Kata, mindkét ágon úgyszólván minden felmenő ősük magyar. Az egyik fiuk Z. János b. Thalheim Annát vette feleségül, mind a három gyermeküknek házastársa idegen nevű. Az egyik Z. István (1715-67) egy Stubenberg grófnőt vett

⁴⁵ Szekfü Gyula: Politikai érzékünk társadalmi alapjairól. 302. l.

⁴⁶ Bártfay Szabó László: a Sárvár felsővidéki gróf Széchenyi család története III. k. 1820-1920. Bp. 1926., az 578-ik lapot követő táblázat alapján.

⁴⁷ Nagy Iván után XII. k. 372-378. 1.

el. Ebből a házasságból 7 gyermek született: négynek volt idegen, háromnak magyarnevű házastársa. Zichy Károlynak (1753-1826. államminiszter) Khevenhiller hercegnővel kötött házasságából 9 gyermeke származott és ezek közül négynek volt idegen házastársa. Z. Ferenc Ferraris grófnővel kötött házasságot; az ő utódai közül hat házasodott meg: egy esetben magyar, öt esetben idegen féllal. Pl. Melaniet Metternich Kelemen herceg vette el. Viszont előfordult az is, hogy az idegen vérkeveredés kisebb mértékű némely ágban. Pl. Z. Ferencnek öccse, ifjú Z. Károly, akinek első felesége Esterházy Fáni, második Festetich Julia, a harmadik Seilern Crescencia. A három feleség összesen 14 gyermekkel ajándékozta meg. A házastársak között 7 magyart és 3 idegent találunk. A Zichyekhez hasonló volt a Szapáryak nagyfokú keveredése. Aránylag igen kevés az idegen beütés, de gyakori a vérrokonok házassága a Károlyi-családban. Pl. Károlyi Tibor (†1843 — felesége Degenfeld-Schomburg grófnő) 5 ivadéka közül 3-nak a házasságát említi meg Nagy Iván, de kettő, Gyula és Imre Károlyi-lányokat vettek el (Melindát és Zsófiát). Ettől függetlenül Károlyi Mihály is unokatestvérek házasságából született. A Zichyekhez hasonló volt a Batthyányok és az Esterházyak nagyfokú keveredése és endogámiája. A fraknoi ágban Miklós (1775-1856) három fia közül az egyik Esterházy-lányt, a második egy Plettenberg-Miettingen grófnőt, a harmadik pedig egy Lobkovicz hercegnőt vett el. Ennél a két családnál a társadalmi értékelés is közrejátszott, mert Magyarországon csak rangjukon alul házasodhattak. A magyar arisztokrácia a tárgyalt korban 250-300 családból állott⁴⁸ Közismert dolog az arisztokrata endogámia,, de ez a gyakorlatban nem jelenti azt, hogy a 300 család egymásközt szabadon házasodhatott volna. Ezen a háromszáz családon belül több kisebb-nagyobb társadalombiológiai csoport alakult ki. Így az előbb említett nevek jelzenek egy ilyen csoportot, amelyet talán dunántúlinak nevezhetünk. Ez nem volt teljesen lezárt és önálló, hanem egy része a monarchia

⁴⁸ Nem jogi értelemben vett családot, hanem nemzetséget értek itt.

egyik arisztokratikus rétegének, mert ezzel párhuzamosan fordított folyamat is bekövetkezett. A magyar comtessek elkerülnek az osztrák és cseh kastélyokba. Mindinkább már csak a monarchia arisztokráciájáról beszélhetünk, amely a teljes összeolvadás útján van, nincs nemzethez és néphez kötve. Lassanként népek feletti jellegre tesz szert, hogy a jelen század elején a széthúzó népi erőkkel szemben jelentse a monarchia egyetlen olyan társadalmi osztályát, amely a birodalmat összetartani igyekezett. Kialakulóban volt egy dunavölgyi arisztokrácia, amelynek vérképletére az jellemző, hogy úgyszólván mindegyik tagjában egyaránt csergedezett magyar, szláv germán vér. Noha egyes családok egyelőre mentesülnek a nagyarányú vérkeveredéstől, a fejlődés mégis csak ebben az irányban haladt. Hazájuk a monarchia és uralkodójuk az egyazon személyű Habsburg fejedelem.

Az arisztokráciának egy másik csoportjára meg jellemző az idegen vérkeveredés teljes hiánya. Ide sorolhatjuk az erdélyieket és a magyarországiak közül a reformátusokat. A Bethlen-családfán a múlt század közepéig nem találunk idegen nevet. Idegen névtől mentes a Bánffy-családfa is. Feltűnő jelenség, hogy az erdélyi arisztokráciában szigorú endogámia dívott. Itt-ott találunk ugyan köznemes feleségeket, de rendszerint mégis csak egymás között házasodnak. A Bethlen ősök közt is csak a Wesselényi, Kendeffy, Kemény, Tholdalagi, Bánffy, Béli, Teleki, Lázár, Mikó, Apor, Thoroczkay, Haller nevek találhatók, de bármelyik család őseit nézzük, ugyanezekkel a nevekkal találkozunk.⁴⁹ Még a katolikus családok is lehetőleg külön házasodtak. (Kornis, Rhédey s részben a Kemény-család.)⁵⁰ Figyelemreméltó a Teleki-család endogámia ja.

Egészen különleges volt a bárók helyzete. Egyrészt nem különültek el annyira, mint grófjaink, tehát erősebb volt a kapcsolatuk a köznemességgel. A Perényi, Nyáry, Podmaniczky, Vay, Prónay-családoknak társadalmi szerepe az összekötő ka-

⁴⁹ Kempelen: Magyar főrangú családok.

⁵⁰ Nagy Iván: XI. - 91. l.

pocs a fő- és a köznemesség között. A század végén a főnemesség gyakorlatilag többnyire bárósítást jelentett. A király a bárói címmel jutalmazza katonáit (Fejérváry, Ambrózy), a külföldről menekült előkelő urakat (Baich, Nicolics), a közgazdasági tevékenység királyi elismerése is a legtöbb esetben a bárói cím, ritkábban kapják miniszteri tisztviselők és nem ritkán orvosprofesszorok. Mégis az iparbárok és a bankvezérek már a politikai életben is szóhoz jutnak és természetesen a kormánypártot támogatják. A bárói réteg a középnemességhez közelebb áll, mint a főnemességhez, ez nemcsak az erdélyiekre vonatkozik, hanem az imént fölemelkedettekre is. A birtokos nemesség szívesen adja leányait az újdonsült bárókhöz, fiaik beházasodnak bárói családokba, megcáfolván a gentrynek fölfelé való exkluzivitásáról szóló mesét.

Az arisztokrácián belül három nagy csoportot alkottunk. Hogy ez mennyire nem erőszakolt, mutatja az is, hogy politikailag is különbözőképpen foglaltak állást. Egy középneemes kortárs írja, hogy „még a grófok között is három osztályt különböztettek meg. Az első osztályú főurak (Esterházy, Festetics, Batthyány-Strattmann, Pálffy, Erdődi hercegek) a politikától félrevonulnak. A másodosztályú arisztokrácia (Andrássy, Batthyány, Dessewffy, Károlyi, Hadik, Barkóczi, Apponyi, Zichy-családok) támogatja pl. a koalíciót. A harmadosztályú arisztokrácia zömét a protestáns főúri családok teszik, ez a csoport Tiszával tart, tehát a koalícióban közömbös.”⁵¹ Ugyancsak Tiszáékát és a szabadelvű pártot támogatta az újonnan jöttek hatalmas tábora.

Ímígyen végig tekintve a mágnás társadalmon igazolva látjuk egyik szociológusunk eme megállapítását: „mágnásaink többsége, vagy csak újabb időben a magyarsággal kapcsolatba jött idegen családnak, vagy az utolsó két században az udvarnak e szolgálatok révén kiemelkedett, vagy hirtelen meggazdagodott családnak a sarja”.⁵² Heterogén eredete folytán sem teljesen egységes a magyarországi arisztokrácia. A XIX. század fejlődési iránya mutatja meg leginkább, hogy

⁵¹ Kristóffy József: Magyarország kálváriája. 162. 1.

⁵² Weis L: A mai magyar társadalom 139. 1.

mennyire atomizálódott és apró társadalmi csoportokra bomladozott a főúri rendünk.⁵³

Noha a mi korunkban már erősen barátkoznak, különösen a 60-as évek óta a zsidó nagyvállalatok vezetőivel, mégis a velük való társadalmi érintkezéstől eleinte elzárkóznak. Szívesen vesznek részt üzleti vállalkozásaikban, bár aktív szerepet nem játszanak, legfeljebb tőkével járulnak hozzá (vasút részvénytársaságok), avagy nevüket cégérnek adva, apadozó vagyoniukat erősítgetik. Kissé túl nagy mohósággal kapcsolódnak be a nagytőke vállalkozásaiba és oly hirtelen történik ez a változás, hogy az egykorúaknak is feltűnik. „Legjobb nevű arisztokraták versenyt udvaroltak az utolsó üzletemberrel, holmi Galíciából ide szakadt üzleti svindlereknek, csakhogy részesítsék őket vállalataik nyereségében; vegyék be az igazgatói tanácsba, vagy éppen választassák meg a vállalat elnökévé.”⁵⁴ Először üzleti téren, a század végefelé már társadalmi téren is felveszik velük a kapcsolatokat, lassan bekerülnek kaszinóikba és klubjaikba, bár a Nemzeti és Lipótvárosi Kaszinó mint két külön társadalmi csoport jegecesedési pontja szerepel. A XX. század elején, már házassági kapcsolatok is megerősítik a nagybirtok és a nagytőke szövetségét.

A főnemesség az alsóbb osztályok felé igen zárt volt. Ez az elzárkózottság még régi rendi csökevény. Nem volt azonban korszerű, hogy ennek az arisztokrata-gőgnek külföldi, bántó jeleit nem nyomták el. „Némely magyar arisztokrata is 1848 előtt az embert a nagyságos úrnál vélte kezdődni — az ezen alóliak nem voltak azok” —, jegyzi meg keserűen a század

⁵³ A tudatos társadalmi elkülönülés leginkább a házasságkötésekben nyilvánkozik meg. Az osztály kritériuma az, hogy egy osztályon belül lehetséges a házasság a társadalmi hierarchia megsértése nélkül. Á „randon aluli” házasság, mésalliance kifejezések már tudatosan kiemelik az íratlan szabályok létezését. Egy osztály tagjává akkor válik az egyén, ha az osztály közfelfogása a vele való házasságot társadalmilag elismeri (osztályképes = házasságképes). Épp ezért hangsúlyoztuk ki a házasságkötéseket, amelyek egyes társadalmi csoportok elhatározásánál a legerősebb támaszpontjaink voltak.

⁵⁴ Busbach Péter: Egy viharos emberöltő, Bp., 1906. II. kiad. II. K. 34. 1.

közepén élő köznemes.⁵⁵ A fölfelé törekvők közül a velük érintkezők bántó külsőségekben is megérezték a visszautasítást. „A fiatal főúri hölgyek a nyilvános bálokban tánc alatt nem nyújtották kesztyűs kezüket a szintén kesztyűskezű polgár hölgyeknek vagy fiatalembereknek, hanem parfümtől bűdös zsebbelieket”.⁵⁶ Még az erdélyi főurak sem igen viszonozták az alsóbbrendűek köszönését. A történelmi arisztokrácia elkülönülése a magyar köznemességtől és polgárságtól a liberális korban sem igen szűnt meg. Vérségileg és társadalmilag közelebb állottak az osztrák és cseh főnemességhez, mint a magyar középnemességhez.

Számunkra az a fontos, hogy az arisztokrácia elzárkózva a magyar társadalom legmagyarabb rétegétől, a szükséges utánpótlást nem a tősgyökeres magyar elemekből szedte, hanem idegen, de egyenrangú társadalmi osztályokból. A klaszszikus szociológiának az a tétele, amely az arisztokráciát a faj tiszta elitjének tartja, nem érvényes a magyar mágnásosztályra. A magyar főnemesség nem lehet a magyarság tökéletes faji ideálja, már nagyfokú vérkeveredésnél fogva sem. Ha a fenti tétel érvényességét elismerjük, akkor valóban csak mágnás osztályról beszélhetünk és nem arisztokráciáról.

Távol álljon azonban tőlünk, hogy a vérnek kizárólagos, sorsdöntő tulajdonságot tulajdonítsunk, különösen egyének esetében, mert hisz a nevelés, a környezet, a nemzeti hagyományok átélése egy nép tagjává avathat idegen származásút is. Vizsgáljuk meg, hogy erre mennyiben volt lehetősége a múlt századvégi mágnásnak.

Az iskola, amely nálunk az idegenek megmagyarosító ja, nevelhette-e őket magyarrá? Erre kételkedve kell felelnünk. A legtöbbje ugyanis nem járt magyar iskolába, hanem külföldi tanintézeteket látogatott (Theréziánium). Az erdélyiek és a protestánsok még inkább jártak magyar kollégiumokba. A fiatal főúr, a középiskola elvégzése után rendszerint egy-két évet szolgált a hadseregben; viszont a k. u. k. hadsereg nem

⁵⁶ Jakab Elek: Szabadságharcunk történetéhez visszaemlékezések. 1848-49-re. Bp., 1880. 69. 1.

⁵⁷ Busbach i. m. II. k. 33. J.

volt éppen a nemzeti szellem őrzője. A kivételek közé kell számítanunk azt, hogy Széchenyi éppen itt találkozott a magyar nép fiaival. Igen sokan évekig utaztak, vagy tartózkodtak külföldön, ami látókörüket kétségtelenül tágította, de nem erősítette kapcsolatukat a nemzet érzelmi világával. Néhányan diplomáciai szolgálatban állottak és éltek a nemzetközi arisztokrata⁵⁷ szokásos semmittevő életét.

Az 50-es években jórésük még nyelvünket sem értette. „Az irodalmi nyelvet csak nagyon kevesen is bírták, még azok közül is, akik beszéltek magyarul. Szerelmes leveleiket is — egyetlen írásbeli gyakorlatuk — rendszerint német vagy francia nyelven írták, amelyeket ily célra sokkal könnyebben kezeltek, mint a magyart.”⁵⁸ így ír a jobbágyivadék Busbach, de Pálffy János is ezt jegyzi meg mágnásainkról: „beszélvén ... hazája ellenségének a nyelvét.”⁵⁹

Magyarrá tehette volna őket a magyar közélet levegője, de itt viszont nem találjuk meg őket. A felsőház rendszerint üres padosorokkal tartja üléseit. A képviselőházba ugyan beválasztatják magukat, de az ülésekre nem igen járnak el. Sokan csak a jogtanácsosaikat, vagy gazdatisztjeiket választatják meg képviselőkné. A leghatalmasabb főúri családok ügyvédjei rendszerint ott ültek a parlamentben. (Károlyi: Horváth Boldizsár; Batthyány: Gaál Péter 1884.; Rhédey: Elekes György 1884.; Pallavicini: Nóvák József ü. 1901.; Esterházy: André Gyula ü. 1901.; Zichy: Pintér Sándor ü. 1901.; Nádasdy: Vancsó Gyula ü. 1901.)

A különböző vér, a különböző műveltség, az anyagi szempontok hangsúlyozása (főrendi cenzus) a mágnásosztályt megbontotta. „A mágnási rend atomizálódása a múlt század vége óta megfigyelhető jelenség.”⁶⁰ Ezzel egyidőben ezeknek folyományaképpen vezetésre való képességét is elvesztette.

⁵⁷ Az arisztokrata nemzetközi voltáról lásd br. Wesselényi Miklós: *Osztály és osztályharc* c. művét.

⁵⁸ Busbach I. m. 273. l.

⁵⁹ Pálffy János: *Magyarországi és erdélyi urak*. Bp., 1939. 145. l.

⁶⁰ Szekfü Gyula: *Politikai érzékünk társadalmi alapjairól*. 303. l.

— Ennek ellenére az arisztokráciának mégis majdnem kizárólagos hatalma volt a nemzet politikai életében. A főnemességünk nem érezte meg annyira a jobbágyfelszabadítás kárát, mint középnemességünk. Anyagilag továbbra is a legerősebb rend maradt. Az Esterházyak birtokain 1839-ben kb. 700 ezer jobbágy élt,⁶¹ de a világháború előtt is 500 ezer holdnál többet birtokoltak. A főnemességé volt a nagybirtok túlnyomó része, mely az ország területének 40%-át foglalta magában. Tárgyalt korunkban lényeges eltolódás nem következett be a nagybirtok rovására. Sőt főnemességünk anyagilag állandóan erősödik, a hitbizományok száma állandó növekedésben van; a ma fennálló 64 hitbizomány közül 54-et 1870-1890 között alapítottak.⁶² A hitbizományi rendszer lehetővé tette a törzsi vagyon alapítását és megővta a családokat vagyoni erejük szétforgácsolódásától.

A kezdődő nagyiparban és a kapitalizmus vállalkozásai- \ ban való részvétel kárpótolja őket a jobbágyfelszabadítás következtében elszenvedett károkért. Kezdetben főleg a vasút-építő vállalatok, később a gyárak és hitelintézetek igazgatói tanácsában foglaltak helyet. A század végén alig van egy-két bankunk, amelyiknek igazgatóságában ne ülne egy-két patinás történelmi nevet viselő tag. „A születési és pénz arisztokráciának később mindjobban megértő és elmélyülő együttműködése az 50-60-as évekből származik.”⁶³

Anyagilag tehát hatalmas volt ez a réteg, bár áldozatkészségben és a közért való munkában nem versenyzett a reformkor nagyszerű nemzedékével. Legkiválóbb tagjai nem mint politikusok, hanem mint földrajzi kutatók tűntek ki. (Széchenyi Béla, Teleki Sámuel.)

Kimagasló politikai tehetség nem igen akadt köztük a két Andrassy Gyulán és Apponyi Alberten kívül. Az első inkább, mint diplomata működött eredményesen, a másik is inkább mint kiváló parlamenti debatter vált ki. Egyrésztük viszont

⁶¹ Fényes Elek: Magyarország statisztikája 1842. I. k. 176. 1.

⁶² Gáspár, J. Rassen im Donaruaum. 38. 1.

⁶³ Tóth László: A gentry társadalom történetéhez. Turul, 1939. 58. 1.

Széchenyinek rosszul értelmezett intenciója szerint, vagyónát most már idehaza pazarolta el. A főúri kaszinók élete hatalmasan fellendült. A korabeli írók: Mikszáth és Herczeg sokat írnak a családi vagyonokat emésztő kártyacsatákról. A főnemesség tehetetlenségét főleg az mutatja, hogy noha kezében volt a miniszteri tárcák többsége, a kor szellemében alkotó miniszterek (Baross, Darányi, Hieronymi) mégsem közülük kerültek ki.

A főnemesség hatalma a magyar politikai életben óriási volt. Jelentőségét fokozza az is, hogy az országban ez az osztály képviselte a legnagyobb anyagi erőt, másrészt az új alkotmány biztosította a régi rendi jogait az állam vezetésében. (Felsőház.) „Az új főrend a nagy közfunktio által, melyre törvény szerint hivatott, nagy fontosságú külön joga által erősen egybekapcsolja mindazokat, akik hozzá tartoznak.”⁶⁴ A külön jog így legalizálta a társadalmi elkülönülést. Noha jogilag 1848 óta egyenlőség uralkodott politikai tekintetben is, mégis szinte kizárólagos befolyása volt a törvényhozásra, de még a végrehajtásra is. Míg a törvényjavaslatból élő törvény lesz, összesen három fokot kellett bejárnia.

Az arisztokrácia mind a három fokon érvényesíthette befolyását: a képviselőházban, a felsőházban és a törvények végrehajtásánál a minisztériumokban.

1848 előtt a felsőtábla ülésein úgyszólván kizárólag az arisztokraták és a főpapok vettek részt. A távollevő főrendek is küldhettek követeket, de ezek csak az alsó táblán képviselhették megbízóikat. Felszólalási joguk volt ugyan, de szavazati joguk nem, így az alsótábla kizárólag a köznemesség képviselete. 1848-ban a helyzet megváltozik. Ezentúl a mágán is lehet rendes követ, az alsóház jogutódjának, a képviselőháznak az ülésein. Az arisztokrácia egy része élt is ezzel a lehetőséggel és már az első népképviseleti országgyűlésnek 16 gróf és 10 báró tagja van,⁶⁵ kiknek egyharmada erdélyi, a többi a dunántúli arisztokrácia legértékesebb elemeiből került

⁶⁴ Concha Győző: A gentry. Bpesti Szemle. 1910. 142. k. 6. 1.

⁶⁵ Szeremley Samu: Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom, idejéről. Pest, 1867. 147. 1.

ki. (Széchenyi István, 3 Batthyány, 2 Festetich stb.) Az önkényuralom idején az arisztokrácia befolyása még inkább megnövekedett. Úgyhogy az 1861-es választásokon 29 gróf és 13 báró jutott be országgyűlési képviselőnek,⁶⁶ a 315 követ közül 42 mágnás (13.3%). Míg 1848-ban alig van 6%, most már 13.3%, pedig Erdély követei hiányoznak. (Erdély szokta küldeni az arisztokratákat.) A következő országgyűlésen (1865) viszont már az erdélyiek is megjelennek és akkor 376 követ között 63 arisztokratát találunk, a százalékarányuk 16.5%-ra szökik fel. Előtör a dunántúli arisztokrácia (6 Zichy) és az, erdélyi (4 Bethlen, 3 Kemény).

A következő két ciklusban (1869 és 1872) az arisztokraták arányszáma: 10.6%-ról 8.6%-ra csökkenik. A főnemességnek ez a fokozatos visszaszorulása az emigrációból visszatért politikusoknak tulajdonítható, akiket a 48-as kerületükben, de máshol is nagyon szívesen megválasztották. Mégis a fúzióval a főrendek új előretörése figyelhető meg. 10.8%-ra emelkedik az arányszámuk, hogy aztán az egész Tisza-korszakon keresztül, de különösen a Szapáry-féle választás eredményeképpen a ház tagjainak egy hatodrésze arisztokrata legyen. (1878: 11%; 1881: 12.4%; 1884: 12.8%; 1887: 13.3%; 1892: 16.4%. A millenniumi választáskor számuk kissé csökkent (13.4%), de még mindig magasabb, mint az ezt megelőző bármelyik választásnál. A lassú emelkedés továbbra is tart. (1901:13.6%; 1905: 14.4%.) Majd jön a koalíció kormánya és eltűnik a „rég Magyarországnak”. Az arisztokrácia legnagyobb része az eddigi kormánypártban foglalt helyet. Mivel ez nem indult a választáson, számuk jócskán, 11.1 %-ra csökkent. A nemzeti munkapárt győzelmével újra megszerezték a befolyásukat a parlamentben, arányszámuk 15.7%-ra nő. Az utolsó általános választás a forradalom előtt, 1910-ben volt. Közben az időközi választások megváltoztatták nemcsak a kormánypárt, hanem az egész parlament társadalmi struktúráját. A képviselőháznak 16.9%-a arisztokrata 1917-ben.

⁶⁷ Az országgyűlési képviselők betűsorozatos névlajstroma. Pest, 1861. A következőkben az adatokat a képviselők lak- és név* jegyzékéből veszem. Megjelentek Regele János szerkesztésében.

Általában tehát igen magas volt a mágnások részvételi aránya a képviselőházban. Abszolút számuk állandóan 50-60 között mozgott (egy csomó mandátum családi hitbizomány jellegével bírt). A mágnások összlétszámához viszonyítva is igen nagy. Általában minden tizedik nagykorú mágnás képviselő lett. Mint társadalmi osztály, független és vagyoniilag is erős. Befolyásuk nagysága természetesen nem százalékarányukkal egyenlő. Mivel a politikát az uralkodó párt irányította, azt kell megvizsgálnunk, hogy mekkora volt a befolyásuk a kormánypártban, mert annak a politika intézésében döntő, csaknem kizárólagos jelentőséget kell tulajdonítanunk. A pártok szociológiai struktúráját illetően csak 1884-től vannak pontos adataink. Ebben a ciklusban a szabadelvű párt tagjainak 16.87%-a mágnás, 41 fő. 1887-ben 15.90%-a, 42 fő. Az abszolút szám változatlan, ami a párt törzsének változatlan erejét mutatta. 1892-ben következett be a nagy arisztokrata előtörés, amikor is Szapáry a maga embereit, „kis grófocskákat és bárócskákat” hozott be.⁶⁸ Ekkor a kormánypártban 21.5 %-ra rúg az arányszámuk, 53 mágnást találunk 245 kormánypárti képviselő között. 1896-ban 44-re, 15.1 %-ra csökken a számuk, de már 1901-ben 50 arisztokratát (17.4%) találunk a kormánypártban. 1905-ben a régi kormánypárt maradványaiban 15.3 %-ot tettek ki. 1906-ban pedig a függetlenségi párt került az uralomra; olyan párt lévén, amely eddig nélkülözötte az arisztokratikus vezetőréteget, de az országvezetésben ez a párt sem nélkülözötte őket. 1906-ban 18 arisztokratát (7.2%) számlált tagjai között. Az új fordulat bekövetkeztével 1910-ben a kormányzó pártnak ismét 16.3%-a mágnás. (40). Ez a háború folyamán 1917-re 50-re, 20.1 %-ra ugrott. Ugyanakkor a párt tagjainak a száma csak kétszeresével gyarapodott. Tehát az elhalt, vagy lemondott polgári politikus helyére arisztokratát választatott be a pártvezetőség. Megállapítható tehát, hogy a kormánypártban jóval magasabb volt az arányszámuk, mint a képviselőházban általában. A hatalom mérlegelésénél viszont nem a viszonyszám a mérvadó, hanem az egyes társadalmi csoportok anyagi és szellemi függetlensége. A kormánypárt-

⁶⁹ Mikszáth Kálmán kifejezése.

ban csak az arisztokráciának volt meg a teljes függetlensége, tehát, mint osztálynak szinte korlátlan a politikai befolyása a törvényalkotás első fázisában.

A felsőházat már akkor is a haladás fékének tartották, ha az arisztokrata vezetés alatt álló képviselőház elindult volna a radikalizmus útján. Kezdetben 1848-tól 1886-ig a felsőházból ki volt zárva a nép és a 48-as idők politikai vezetőrétege, a középnemesség. Tagjai voltak a mágnások, a zászlós urak és a főispánok, valamint a főpapok. A főispánok között találunk ugyan néhány középnemest és a főpapok közt is akadt a magyar falunak elszakadt gyermeke. Óriási fölényben volt azonban az arisztokrácia, mert tagjai ott voltak a főispáni karban és ott ültek a főpapok között is. Az 1848-ik év a felsőház összetételére nézve semmi változást sem hozott. Az 1867-es alkotmány szerint is megvolt a felsőháznak törvényjavaslatokat visszavető hatalma. Az első 1873-as tiszti cím- és névtárból megállapíthatjuk a felsőház társadalmi összetételét. Tagja pedig három főheceg, 41 római és görögkatolikus, valóságos és címzetes püspök (köztük csak 16 magyarnevűt találunk, de ebből is 10 nemes származású, van még 12 német, 4 tót, 5 horvát, 2 román, 2 szerb nevű). A felsőház tagja még 8 görögkeleti püspök, az ország zászlósai (10 arisztokrata), 8 örökös főispán (4 gróf, 1 báró), 64 megyei főispán (17 gróf, 9 báró, 34 birtokosnemes, 1 herceg és 3 egyéb: 1 szász és 1 román), továbbá 6 horvát főispán. Végül pedig a főrangú családok nagykorú tagjai. A 20 hercegből 6 magyar, 10 németnevű, a többi cseh, lengyel, olasz. Van köztük 451 gróf, 106 családból, összesen 40 Zichy, 19 Esterházy, 16 Batthyány, 15 Csáky, 14-14 Bethlen, Széchenyi, Teleki, 13 Pálffy, 11 Festetich ül a felsőház padsoraiban. A felsorolt 9 családnak 156 tagja vett részt Magyarország vezetésében. Ha a számokat mélyebben vizsgáljuk, akkor egy érdekes biológiai tünet is megfigyelhető. Név alapján a 105 családból 62 magyar 342 taggal, 24 német 51 taggal, 5 horvát 31 taggal, a többi 14 meg francia, cseh, olasz és egyéb 27 taggal. Ebből látható, hogy míg egy magyar családra 5-6 felnőtt családtag esik, egy idegen nevű családra átlag csak kettő.) Tehát az idegenek nagymérvű és tudatos szaporítása még-

sem járt eredménnyel. Természetesen a magyar név sem takar mindig magyar származást, amint azt az előző lapokon láttuk. Ugyanez a helyzet a báróknál is, a felsőháznak 195 bárótagja volt 79 családból, éspedig 51 magyar családból 144. 17 német családból 35 és 11 egyéb családból 16. A legnagyobb létszámúak tehát itt is a magyarok; 8-8 taggal szerepel a Kemény, Podmaniczky és Vay-család, 7-7 taggal a Bánffy és a Nyáry, 6-6 taggal, az Orczy, Vécsey és Walterskirchen. Erdélyből hivatalos még 7 birtokos nemes.

Ilyen volt a felsőházunk összetétele 1886-ig. A 666 főnyi arisztokrata mellett volt 41 birtokosnemes (többnyire mind főispánok, tehát a mindenkori kormánytól függőek), kb. 50 püspök, ezeknek viszont csak V3-a magyar.

Az új törvény vagyoni cenzust állapítván meg, egyrészt kizárta a szegényebb arisztokratákat, hogy a konzervatív gondolkodás ezek által ne veszélyeztethessék, másrészt módot adott mind a királynak, mind a felsőháznak arra, hogy a magyar társadalom értékesebb elemeit a felsőházba meghívassák. Nézzük meg most az új felsőházat az 1890-es állapot szerint.

Tagjai a teljeskorú főhercegek (22), római és görög-katolikus főpapok (29), $\frac{2}{5}$ -e magyar, $\frac{3}{5}$ -e német, 3 román, 4 horvát, 4 tót. Görögkeleti egyháznagyok 8 (5 szerb, 3 román), 12 protestáns kiküldött (6 püspök és 6 világi), 12 zászlós úr (9 gróf, 1 báró, 2 birtokosnemes), 3 bíró és 3 a horvátoktól választott tag, továbbá Fiume kormányzója (1 gróf).

örökös jögon 8 herceg (3 magyarnevű, ú. m. Esterházy, Batthyány és Pálffy), 160 gróf (130 magyarnevű), 37 báró (30 magyar) és ami tulajdonképen a legnagyobb újítás, a király által kinevezett tagok, ezek, mint tudjuk, a mindenkori kormánynak az előterjesztésére nevezettek ki, tehát a kormány befolyása is érvényesülhetett. A kinevezett és választott tagok száma 81, ebből 2 herceg, 23 gróf, 16 báró, 21 birtokosnemes volt, a többiek a tudományos és a művészeti élet kitűnőségei. Így hát a birtokosnemesek mint főispánok kimaradtak, de mint a király meghívottjai, újra megjelenhettek. A felsőház 369 tagja közül 278 (71%) arisztokrata. A 90 főnyi különböztet a papság és a meghívottak adják. A felsőház-

ban tehát az új törvény is az arisztokrácia fölényét biztosította.

Ha tovább figyeljük a felsőház tagozódását, lényeges változást már nem tapasztalunk. A megadott keretek között azonban egy bizonyos irányú fejlődést vehetünk észre. 10 év múlva, 1900-ban a felsőház struktúrája a következő:

L./I. 17 teljeskorú főherceg,

2. 32 latin- és görögkatolikus püspök (ennek már több, mint a fele, 17 magyar),
3. 10 görögkeleti egyháznagy (3 román, 7 szerb),
4. 13 protestáns egyházi kiküldött,
5. 12 országzászlós (8 gróf, 3 báró, 1 nemes),
6. 5 bíró.

II./I. örökösjogon 7 herceg, 172 gróf (141 magyar), 51 báró.

2. A király által kinevezett tagok: 2 gróf, 8 báró, 20 birtokosnemes, 4 egyetemi tanár, 2 író, 4 bíró, 6 bankár, 1 polgármester, 4 egyéb.
3. A felsőház által választott 27 tag kivétel nélkül arisztokrata (1 herceg, 16 gróf és 10 báró).

összesítve az eredményeket, a 398 tag között 302 arisztokratát találunk. A 71%-os arány tehát 75.8%-ra ugrott

Végül vegyük szemügyre a felsőház összetételét a világháború kitörésekor, 1914-ben. Ekkor a felsőház tagja volt:

L./I. 16 Habsburg-főherceg,

2. 32 latin- és görögkatolikus főpap (17 magyar),
3. 9 görögkeleti,
4. 13 protestáns egyházi kiküldött (köztük 1 gróf és 3 báró),
5. 13 országzászlós (2 herceg, 7 gróf és 4 báró),
6. 5 bíró.

II./I. örökösjogon 8 herceg, 173 gróf, 41 báró.

2. A király 42 tagot nevezett ki élethossziglan (7 arisztokratát, 1 gróft és 6 bárót), 15 birtokosnemes, 1 egyetemi tanárt, 1 író, 1 művészt, 5 bankárt és 12 egyéb foglalkozásút.
3. összesen 16 tagot választottak be, éspedig 1 herceget, 9 gróft és 6 bárót.

Végeredményben a 371 tag között 285 a mágnás, az ará-

nyuk így 76.8 %-ra emelkedett. Tehát az új törvény következtében a magas, jómódú arisztokrácia egyre nagyobb befolyáshoz jut a parlamentben. A sok apolitikus elem, mint a főpap-ság, egyetemi tanárok, művészek és írók, továbbá a bankárok, akik azonban a magyar főrendekkel érdekszövetségben lévén és azonfelül is mindenképen hozzájuk alkalmazkodni igyekeztek, kétségtelenné tették az arisztokrácia uralmát.

A felsőházat eredetileg féknek szánták, azonban a képviselőházban is mindig olyan erős volt az arisztokrácia befolyása, hogy minden reformkísérletnek már ott kellett megbuknia és így a felsőházba nem is juthatott rendszerint.

Azonban még egy fázis hátra van; a törvények végrehajtása. Itt is meg kell vizsgálnunk azt, hogy a végrehajtást milyen módon tudta az arisztokrácia befolyásolni. A legegyszerűbb módja ennek természetesen az, hogy vagy maguk az arisztokraták, vagy a tőlük függő emberek ültek a vezető pozíciókban. Az utóbbit nehezebb megállapítani. A mágnások részvétele a kormányban mindvégig igen jelentős volt. Vegyük sorba a minisztériumokat és vizsgáljuk meg az arisztokraták arányát a többiekhez viszonyítva.

Öfelsége személye körüli minisztériumnak inkább reprezentatív jellege volt. Az állandó udvari tartózkodás a miniszternek lehetőséget nyújtott a király informálására és ami ezzel majdnem azonos a befolyásolására. 1867 és 1918 között 26 miniszter volt a király személye körül és 4 kivétellel (akik mint miniszterelnökök, ideiglenesen töltötték be a tarczát) mind arisztokraták.

Ugyanebben a korszakban az ország 15 miniszterelnöke közül 9 arisztokrata, 4 birtokosnemes (Tisza, Szlávy, Bittó» Széli), 2 polgári származású (Lukács László és Wekerle).

Gyakran viselték mágnások az ú. n. előkelő minisztériumok tarczáit. A 20 belügyminiszter között 6 arisztokratát, 13 birtokosnemest és 1 polgárt (Wekerle) találunk. Az ugyancsak 20 földművelésügyi miniszter közül 11 gróf és báró, 8 birtokosnemes és 1 polgár (Wekerle).

Csak az olyan minisztériumokban szorulnak háttérbe, ahol valamilyen szaktudásra van szükség. A 14 pénzügyminiszter közül csak 3 az arisztokrata (Szapáry, Lónyay és

Fejérváry), ők is többnyire mint ideiglenesek. Viszont már a közmunka és később a kereskedelmügyi minisztériumban 26 miniszter között 9 volt arisztokrata, 8 birtokosnemes, a többi polgár.

A honvédelmi minisztereknek pontosan a fele (8) volt arisztokrata,

A magyar kultúra legfőbb őrhelyén, a kultuszminisztériumi székben 7 arisztokrata ült (köztük a 2 Eötvös), a többi 8 inkább polgári származású. Rendkívül érdekes, hogy arisztokrata igazságügyminiszter egyetlen egy sem volt.

A miniszteri tárcák ölükbe hullottak a nélkül, hogy az alsóbb állásokban 1-2 évig szolgáltak volna. Egy jórészének még szakismerete sem volt, és hivatali rangját pusztán társadalmi helyzetének köszönhette. Mivel a társadalmi ranglétra csúcán állottak, ezért kerültek az állami hierarchia élére is.

Végigkísérve a hatalom megnyilvánulásának három fázisát, meg kell állapítanunk, hogy minden liberális és demokrata frázis ellenére a hatalom 1918-ig az arisztokrácia kezében volt, más osztályok csak mellékes szerepet játszottak.

Az arisztokrácia a magyar társadalom irányítására vállalkozott, de ennek a feladatának teljességgel megfelelni nem tudott. Mint megvizsgáltuk, sem vérségi alapjai, sem műveltsége, sem politikai tehetsége nem predesztinálta vezetésre. Mégis társadalmi helyzeténél fogva kényszerült olyan feladatok végzésére, melyeket megoldani képtelen volt. Mint rend, vagy mint osztály, később e század elején klikkekre bomladozott, politikai érzéke mintha kiveszett volna, társadalmi súlya azonban továbbra is megmaradt. A világháború előtti politikánknek zűrzavarát nagyban növelte „a nagy családok fiainak ellentétes állásfoglalása, akik bárhová mentek, mindenütt vezéri szerepet kaptak és így... rosszügyeket is képesek voltak fellendíteni”.⁶⁸

Külsőleg tekintve a főnemesség számszerű befolyása növekedett, de közben magában a főnemesei osztályban is lénye-

⁶⁸ Szekfü Gyula: Politikai érzékünk társadalmi alapjairól. Magyar Szemle. 1936. ápr. szám. 304. 1.

ges változások történtek. Míg kezdetben a valóságos történelmi arisztokrácia dominál, később egyre nagyobb súlyt kapnak az új onnan jöttek. Ezek általános megfigyelés szerint mindenképpen alkalmazkodni igyekeztek, nemcsak a rangkérésben, pl. az örökös felsőházi tagság megszerzésében, hanem életstílusban is, de világnézetben már nem. A liberális kormány kreatúrái lévén, származásukra nézve többnyire idegenek, nem ritkán zsidók, a liberáлизmus_r tehát a polgári világnézet hívei és nem a konzervatizmusé, amelyre új osztályok hagyománya kötelezné őket. Elért társadalmi előnyeikhez viszont szívósan ragaszkodtak és ez volt az a pont, amely egyesítette őket a konzervatív urakkal. A változást érdekesen szemlélteti a grófok és bárók aránya a kormánypártban. 1905-ig általában a mágnások $\frac{3}{5}$ -e gróf, $\frac{2}{5}$ -e báró, de már 1910-ben egyenlőszámban képviseltek (20-20) és 1917-ben megfordul a helyzet, most már csak a $\frac{2}{5}$ -e gróf és $\frac{3}{5}$ -e báró. És ami egyedülálló a magyar parlamentarizmus történelmében, a képviselőházban a bárók száma felülmúlja a grófokét. 1910-ben 20 munkapárti báró közül 10, tehát pontosan a fele, ép Ferenc József alatt szerezte meg a báróságot (köztük 3 zsidó), a legtöbbje néhány éve. 1917-ben pedig a 32 munkapárti báró közül 18 az új báró, akiknek a legnagyobb része alig 1-2 nemzedékkal előbb jutott a magyarsággal kapcsolatba.

Ha most már az arisztokrata uralom politikai alapjait keressük, akkor meg kell vizsgálnunk, hogy miféle társadalmi rétegek segítségével tudták hatalmukat fenntartani. Nézzük meg legelőször, hogy miféle kerületek küldték az arisztokratákat. 1884-ben 41 kormánypárti arisztokrata került be a házba, de csak 15 magyar kerületben: ezek között is hat város, amelyekben rendszerint aktív minisztereket választottak meg. A többi 26 kerület nemzetiségi volt.

1896-ban 44 kerület választott kormánypárti arisztokratát: a nemzetiségi megoszlásuk: 18 magyar (3 város), 15 román, 5 tót, 5 vegyes, 1 olasz. A nemzeti munkapárt 40 arisztokratája 16 magyar (4 város), 10 román, 5 tót, 3 német, 3 szerb, 3 vegyes nemzetiségű kerületben jutott mandátumhoz. Látjuk, hogy ebben a tekintetben sem volt változás. Az arisz-

tokraták nagyobb részét tehát a nemzetiségi kerületek küldték.

Fölmerülhet az a kérdés is, hogy az arisztokrácia nagy politikai hatalma speciális magyar jelenség volt-e? Vizsgálódásaink eredményeképp megállapíthatjuk, hogy minden hagyománnyal bíró országban hasonlóképpen nagy volt az arisztokrácia befolyása. Oroszországban közmondásos volt a balti bárók szerepe és a külső, valamint a belső politikát az arisztokrácia különböző klikkjei irányították. Teljesen azonos volt a román bojárság szerepe. Nyugaton csak Franciaországban szorult vissza az arisztokrácia a politikai élettől a nagy forradalom óta és csupán a diplomácia maradt működési tere: a politikában, a társadalmi elzárkózásban és osztálygöggben azonban a kontinens valamennyi arisztokráciájának példát mutatott. A francia arisztokráciának megmaradtak a vagyoni alapjai, de társadalmi tekintélye csak egyénekre, de osztályokra már nem hatott, ezért vagyoni ereje ellenére sem játszott vezető szerepet a közügyek intézésében. Továbbá nagy súlya volt⁶⁹ Itáliában, ahol a trón körül tömörült.

Európa két legnagyobb államában, Angliában és Németországban hasonlóképpen a főnemesség vezetett.

Angliában az örökösödési törvények következtében a régi családok ereje sértetlenül megmaradt, a fiatalabb fiúk, vagy állami szolgálatban helyezkedtek el, mint katonák, esetleg mint gyarmati tisztviselők és többnyire gazdag polgárcsaládokba házasodtak, vagy szabadpályára mentek, ahová azonban elkísérte őket társadalmi jóhírük és megkönnyítette nekik a vagyonszerzést. Ennek következtében és a számos főnemesítés folytán az angol mágnási rend élete nem volt olyan zárt és az élettől eltávolodott, mint a kontinens arisztokráciáé. Az angol arisztokrácia egészséges szemmel nézte a társadalom életét és a problémák megoldásában is közreműködött. Hogy mégsem vált nyomasztóvá és elviselhetetlenné az angol arisztokrácia uralma, annak főoka az, hogy „valódi arisztokrácia” volt, a nemzet hivatott vezetőrétege, amely az angol tár-

⁶⁹ Michels, Robert: Umschichtungen in den herrschenden Klassen nach dem Kriege. Stuttgart, 1934. 133. lap. 48. 1.

sadalomnak megszerezte a biztosító szelepeket: a gyarmatokat és így az angol társadalmat minden anyagi, népesedési és gazdasági problémától mentesítették.

Az angol parlament teljesen az arisztokrácia vezetése alatt volt. „A lordok háza az 1869-i ülésszakban 464 tagból állott, kik közül 4 a királyi vérből származott peer, 2 érsek, 20 herceg, 18 marquis, 110 earl, 23 viscont, 24 püspök, 115 báró, 16 skót képviselő peer, 28 ír képviselő peer és 4 peer az egyházi rendből”.⁷⁰ Azonban az alsóház jelentősége egyre nagyobb lesz, s azért mi is azt vizsgáljuk meg. Már a kortársak is kihangsúlyozták, pl. Redlich is: „... az angol népképviselő arisztokrata jellege lényegében a mai napig is megmaradt.”⁷¹ Eredetileg azonban nem volt arisztokrata jellegű. A Stuartok és Tudorok alsóházában a grófságok és a városok középosztályának széles rétegei irányítják az angol politikát.⁷² A dicsőséges forradalom óta a lordok befolyása a parlamentben folyvást növekedett. A XVIII. század közepén az újonnan képződő kapitalista osztály nyer nagy befolyást a házra. A gazdaságilag felemelkedő középosztály indítja meg támadásait a választójog kiterjesztése érdekében. Ez azonban olyan lassan folyt le, hogy az eddigi vezetőosztály helyzetét nem ingathatta meg. Mint akárcsak nálunk, 1832 és 1867 között történt meg az Industrial Interest és az ősi Landed Interest összeolvadása. Az angol Peerage mindig megnyitja sorait a gazdasági és kulturális vezetők előtt. Az új választójogi reformok (1867 és 1884) választójogot adnak a városi és a mezei munkásoknak is, mégis az új választások nem változtattak a ház „plutokrata-arisztokrata” jellegén. Középosztálybeli, vagy munkás jelölt nem is indulhatott, mert a magas választási költségek ezt lehetetlenné tették. Hisz csak a rendkívül magas letét, 800-1150 font, amely a választási költségek alig $\frac{1}{4}$ -ét tette, erősen megrostálta a jelölteket. Emiatt aztán csak a gazdagabb osztályok fiai léphettek fel képviselőjelölteknek. Szívesebben is választottak jobbmódút, mert az

⁷⁰ Keleti Károly: Hazánk és népe 431. 1.

⁷¹ Redlich i. m. 374. 1.

⁷² Redlich i. m. 376 1.

egyszerűbb osztályoknak több bizalmuk volt a felsőkben. Még a munkásság sem helyezett súlyt arra, hogy érdekeit a maga köréből választott emberek által képviselje a parlamentben.⁷³

Az arisztokrata és kapitalista vezetés állandósága miatt a középosztálybeli angolok e rendszert az amatőrök és dillettánsok kormányának nevezik.⁷⁴ A magyar viszonyokhoz teljesen hasonlóan, a miniszterek jórésze is az arisztokraták közül kerül ki. „Minden kabinetnek $\frac{1}{3}$ -a a felsőház tagjából való.”⁷⁵ Az angol parlament tagjainak társadalmi hovatartozásáról érdekes képet ad egy 1904-es statisztika. A 640 tag 24 foglalkozásbeli csoportra oszlik. E csoportokat mélyebben analizálva az anyagi függetlenség szempontjai szerint két önálló réteget fedeztünk föl: az egyik az Industrial Interest, kb. 203 taggal, (77 nagyiparos, 11 vasútigazgató, 22 hajómérnök és hajóskapitány, 29 bankár és börzekezeskedő, 12 bányatulajdonos, 52 nagykereskedő és kereskedelmi vállalkozó), a másik, a Landed Interest, kb. 188 taggal (26 nagybirtokos és farmer, 47 Country Gentlemen és miliciatiszt, 15 peerek örökösei és a legjellemzőbb tétel 100 foglalkozás nélküli, akik rendszerint a földbirtokos főnemesség tagjai voltak). A maradék, az ú. n. függő elem, és pedig 119 ügyvéd, 18 lapkiadó, 15 újságíró, 7 író, 54 nyugdíjas katonatiszt, 10 nyugdíjas diplomata és Civil Servants, 15 a volt kormányok tagja. Nyilvánvaló, hogy az utóbb felsoroltak a két nagy csoport valamelyikébe tartoznak. A 7 tanár és tanító, a 6 orvos inkább az apolitikus elemet jelentette a házban, tehát társadalmilag függetlennek ők sem tekinthetők. Az angol kispolgárságot 12 kisiparos és a milliós munkásságot kb. 12 munkásképvisező (iparegyletek titkárai, stb.) képviselte.

Angliában már az alkotmány kezdetétől két párt harcolt a hatalomért. „A két angol állampártban képviselve volt mind a nagybirtok, mind a nagytőke, valamint a közép- és a kispolgárság és agrár érdekek... még a munkásság is, noha a

⁷³ Redlich i. m. 380. 1.

⁷⁴ Redlich i. m. 381. 1.

⁷⁵ Redlich i. m. 382. 1.

csoportok aránya a két pártban különböző volt.⁷⁶ Az ellentét azonban nem volt éles, inkább sportszerű küzdelem folyt közöttük. A küzdelem célja sohasem a társadalom reformja, vagy átalakítása volt, hanem az éppen uralkodó klikk felváltása. Épp ezért az angol pártok struktúrájának különösebb jelentőséget nem kell tulajdonítani.

A ház társadalmi struktúrája évtizedeken keresztül állandó képet mutatott, akár csak a mienk. De az egykorú angol megfigyelő szerint is (Sidney Low) „az alsóház nagyjából olyan, amilyen 20-30, sőt 80 éve volt: oly férfiak gyülekezete, akik vagyont örököltek, vagy szereztek, vagy pedig a földbirtokos osztályokkal kapcsolatban állanak.”⁷⁷ Az uralkodó osztály felső rétege, a társaság „Society” a legerősebb társadalmi hatalom, amely nemcsak az anyaország, hanem a gyarmatok, sőt Amerika megfelelő osztályaival is szoros társadalmi kapcsolatban volt. Ez adja a képviselőket. Az alsóház már századok óta a gentlemanok gyülekezete, vagy, ahogy mondani szokták, az ország legjobb klubja.⁷⁸ Mégis ez a Society nem annyira lezárt, mint a mienk, hanem alulról állandóan kiegészül. Az újdonsült magyar arisztokraták nagy része nem a magyarság széles tömegeiből került ki, hanem zsidókból, vagy éppen a honosítottakból.

Ha magát a társadalomfejlődés irányát tekintjük, az teljesen azonos a magyar fejlődéssel. Itt is egy olyan általános európai jelenséggel van dolgunk, amely a liberalizmus társadalmi velejárójának tekinthető. Miként nálunk is az arisztokrácia befolyásának a gyarapodása észlelhető, ugyanúgy az angoloknál is a Society hatalma az utóbbi évtizedben növekedett.⁷⁹ Semmi sem könnyíti meg annyira a politikai életben való részvételt, mint az arisztokrata származás.⁸⁰ Noha már ott is észrevették, hogy a Society nem éppen a legkiválóbbak kiválasztását segíti elő.⁸¹ Ez a Society egybefog-

⁷⁶ Wieser, Friedrich: Das Gesetz der Macht 447. 1.

⁷⁷ Redlich i. m. 385. 1., jegyzetben.

⁷⁸ Redlich i. m. 389. lap.

⁷⁹ Redlich i. m. 387. lap.

⁸⁰ Redlich i. m. 384. lap.

⁸¹ Redlich i. m. 387. lap.

lalja mind az „Indrustial”, mind a „Landed Interest”-et és egyre határozottabb kapitalista jelleget ölt. Látjuk tehát, hogy a liberalizmus hazájában sem jutottak az alsóbb rétegek komolyabb parlamenti képviselőkhöz és az ország politikáját nagyban és kicsinyben a Society intézte.

Nézzük most, hogy a kontinens másik nagy államában, Németországban mi volt a helyzet. Tekintsünk először a német síkságok államaira. „Mecklenburg—Schwerin: majdnem az egész törvényhozó hatalom és részben a végrehajtó hatalom is a Rittergüterek tulajdonosai kezében van, kiknek száma 624. Ritkán foglalja el ezek $\frac{1}{4}$ részénél több az országgyűlés helyét. A saját birtokuk ezen képviselőin kívül 94 tagot, kik csaknem valamennyien polgármesterek, a municip* palitások és városok küldenek.⁸² Nagyjából némi módosítással ez volt a helyzet a többi államban is. A felsőházban rendszerint ott ülnek az uralkodóház tagjai, nagykorú hercegei, a nemes nagybirtokos családok és a püspökök, valamint az uralkodó által kinevezett tagok. A déli államokban inkább a Szász Meiningenhez hasonló volt a helyzet. Itt a 24 képviselő kamrában 8 tagot a nemes birtokosok, 8-at a városok és 8-at a vidéki kerületek küldtek. Pontosan így van Szász Altenburgban is.⁸²1871 után Poroszország vezetett a birodalmi politikában, s ezért a porosz társadalom politikai vezetőrétegére is vessünk egy pillantást.

Egy 1913-as statisztika így mutatja be a porosz képviselőház társadalmi truktúráját.⁸³ A 443 képviselőből 146 (32.94%) agrárérdekeltségű, de ezeknek is a V₃-a 97 nagybirtokos. A harmadik harmada középbirtokos és csak 7 (1.57%) kisbirtokos. Nyugodtan állíthatjuk, hogy a német parasztságnak éppúgy nem volt parlamenti képviselője, mint pl. a magyarnak. A földbirtokos réteggel szellemi közösségben lévőnek tekinthető még a 10.60 %-ra menő állami és igazságügyi tisztviselő is és akkor 50%-ot meghaladó közös érdekű és közös szellemű csoportot kapunk, amely nagyjából homogén és játszva ellensúlyozhatja az alig 8.34%-ra rúgó keres-

⁸² Keleti Károly: Hazánk és népe, 430. 1.

⁸³ Kamm Walther: Abgeordnetenberufe 19. 1.

kedőréteget. Ha magukat a pártokat tekintjük, akkor még sokkal világosabb a helyzet. Relatív többsége volt (45.6% a Német Nemzeti Néppártnak, a Konzervatív, a Szabad Konzervatív Pártnak. 202 tagjának 55%-a volt nagy- és közép-birtokos, az állami tisztviselőknek aránya meg 15.4%. Tehát saját pártján belül egy 70%-os tömör tömb állott, amelyhez mint járulékos elem csatlakozott 1—2 pap; újságíró és ügyvéd, mint függő elem. A porosz kereskedelem és ipar pártjában, a Nemzeti Pártjában, a fenti elem 24.7%-ban volt képviselve, míg a nagy- és közép-birtokosság csak 9.6%-ban. Mivel a feudálkapitalizmus általános európai jelenség, ez a két párt lényegében összetartozik és csak taktikai okokból indul külön, mert a parlamentben ott van még a tipikusan középosztálybeli centrum és a munkások pártja, a szociáldemokrácia. Ennek ellenére mégis a kormányzás formája, szelleme és erkölce nagymértékben feudális-arisztokrata. „In Preussen wird die politische Klasse noch aus Landjünkem und Staatsbeamten gebildet. Selbst die Söhnen der grössten Industrieherrn bleiben die als vornehmst geltenden Regimenten und Ämter verschlossen”.⁸⁴

A kor szokása szerint gyakoriak a hitbizomány alakítások: 1862-től 1880-ig 298-at; 1881-től 1909-ig 409-et alapítottak, ami a főnemesség kétségtelen erősödését jelenti.

A magyar főnemesség kizárólagos irányítószerepe nem volt tehát egyedülálló Európában, mert minden történeti hagyományú királyságban az arisztokrácia vezetett. A liberális kor egyik jellemző vonása tehát az, hogy az alkotmányos parlamentben a hatalom továbbra is a régi rendek utódainak a kezében maradi

⁸⁴ Michels, Robert: Probleme der Sozialphilosophie Leipzig 1914. 191. 1.

A birtokos nemesség.

Míg az arisztokrácia politikai hatalmát liberális alkotmányaink mindvégig biztosították (felsőház), addig a nemességnek semmiféle törvényes biztosítékot nem nyújtottak. Mégis a jobbmódú nemes birtokosok társadalmi tekintélyük és vagyonuk révén jelentős politikai befolyáshoz jutottak. A gentrynek a szegényebb bocskoros nemességgel való öszetartozás tudata megszűnik, de még a hasonló vagyonú, nem nemeseket egyelőre nem fogadják be. Ezért a birtokos nemesség többi társadalmi osztálytól élesen elkülönül és a középosztállyal is csupán a hanyatló tagjai révén kerül némi összeköttetésbe.⁸⁵

A birtokos nemesség külön osztály. Nem sorolható a középosztálynak nevezett honoratorokhoz, de az arisztokráciához sem. Érdeke, hagyománya, öntudata, életmódja erősen összetartja és mint külön test helyezkedik el a magyar társadalom szerkezetében. Mint a legerősebb osztálykritérium megfigyelhető az endogámia, amely az arisztokrácia és a honoratiór osztály felé is lezárja a határait. 1848 előtt bene possessionati-nak hívták a birtokos nemességet. A jobbágy felszabadítás azonban váratlanul érzékeny anyagi veszteséggel sújtotta. „A mi dzsentrink remélte”, hogy vagyonát megőrzi, politikai és társadalmi befolyását megtartja ... hogy az egész osztály mint corpus sociale separatum fennmarad.”⁸⁶

⁸⁵ Vesd össze: Szücsi József: A gentry című tanulmányával (Turul, 1910. 182. 1.).

⁸⁶ Lippay Zoltán: A magyar birtokos középosztály és a közélet. Bp. 1919. 31. 1.

A kárpótlást azonban csak évek múltán kapta meg. A 48-as szabadságharc vezérei jórészt ebből a rétegből kerültek ki; így az önkényuralom idejében vagy fogságraítelve, vagy számkivetésben lévén, birtokuk pusztulásnak indult. A vagyoniilag gyengébb része szinte teljesen elszegényedett és a később középosztálynak nevezett konglomerátumba zuhant. Így keletkezett a magyar társadalom, amelynek „bölcsoje a sorscsapás, dajkája a nyomor volt”.⁸⁷

A birtokos nemesség egyébként élesen tiltakozott a középosztály elnevezés ellen. „Középosztálynak nevezik némelyek igen tévesen a nemességet enbloc”, mivel sok középföldbirtokú volt hajdan közte, tehát a zseb után a lefokozó figurázás.⁸⁸

1848. a birtokos nemességnél tulajdonképpen élesebb elválást jelentett a szegényebb, bocskoros vagy középosztályú földtelen nemességtől. Mivel a nemes név még globális jelentésű volt, új név került divatba, amely kezdetben csak a birtokos nemeseket jelentette: a gentry. Mit értsünk a gentryn? Megmagyarázza Lipnay Zoltán: „Sem tisztán a leszármazásban, sem tisztán a standardban, hanem e kettőben együtt van meg a mai dzsentriség eszenciája”.⁸⁹ De még az újsütetű nemeseiktől is elválasztják magukat. „Az arisztokratia a vérben, a traditióban honol, nem a címben”,⁹⁰ mondják a parvenüeknek. Az arisztokrata fogalmát új formában határozzák meg, hogy belefoglalható legyen az egész birtokosnemesség és kizárják belőle a tényleges főnemeseket. A birtokosnemesség igényli a teljes vezető szerepet az államban és az arisztokrácia helyét akarja betölteni (ezt ugyan csak a háború után kapja meg). Egyes tagjai már oda is sorolja. A „gazdag dzsentri kamarás ... az arisztokráciához tartozik”.⁸⁹

Addig is, míg átveheti az arisztokrácia társadalmi állását, egyénileg is szívesen felemelkedik az irigyelt osztályba. A dzsentrinek a felfelé való exkluzivitásáról szóló vélemény

⁸⁷ Busbach Péter dr.: Egy viharos emberöltő. Bp. 1906. II. 48.1.

⁸⁸ Szemere Miklós: Gentry. 6. 1.

⁸⁹ Lippay i. m. 34. 1.

⁹⁰ Tóth László: A gentry társadalomtörténetéhez. Turul, 1939.

nem állja meg teljesen a helyét.⁹¹ Nemcsak szívesen házasodtak az arisztokratákkal, ha módjuk volt rá, hanem a rangért, címért nagyon is törték magukat. Tisza Kálmán fiából és öccséből gróftot csinált ő ugyan politikai bölcsességből visszautasítja a grófi címet.

A birtokos nemességnek az arisztokrácia elleni hangulata a fölemelkedés sikertelenségéből magyarázható. Ezért „az arisztokrácia nagy zömét... a hazafias gentry lenézte”,⁹¹ és „nem akart grófok közé keveredni”. Ez a kényszerű társadalmi elkülönülés viszont már önkéntessé és tudatosná vált a középosztály felé. „Az úgynevezett fertály-mágnás ismét csak fölfelé néz, az alatta állóval vagy általa annak tekintett egyénnel nem barátkozik, szintén természetes kifolyása azon viszonynak, mellyel, meg ő minden sóvárgása mellett fölfelé találkozik”.⁹² „A legtöbb úri fiú érettségi után megrostálja pajtásait”.⁹⁸ És a legerősebb az eltávolodás a kurtanemesektől, akik már parasztszámba mennek.⁹⁴

Bármekkora is volt a gentry osztály elzárkózása, a felemelkedő társadalmi rétegekből állandóan kiegészült. Ámbár a felemelkedők jórésze a hű nemzetiségekből került ki, ennek ellenére a birtokos nemesség az arisztokráciával ellentétben nagytömegében magyar maradt. Az alföldiekbe még véletlenül sem került be idegen vér. Ugyanígy volt Erdélyben, csak Felső-Magyarországon és különösképen a Szepességben volt némi magyar-német keveredés. Ez azonban csak helyi jelentőséggel bírt és az osztály vérképletét nem módosította lényegesen. A középbirtokos nemességgel egyenrangú osztály a mi társadalmunkban nem található. A zsidósággal szemben igen nagy idegenkedéssel viselkedtek a gentryk. Istóczy antiszemita pártjában is tönkrement nemesek vitték a főszerepet. Sőt az osztály szociografusa szerint „az antiszemitizmus lett a dzsentrí jegecesedési pontja”,⁹⁵ ugyanis a zsidók asszimilá-

⁹¹ Deák Albert: A parlamenti kormányrendszer Magyarországon. Bp” 1912. 165. 1.

⁹² Keleti ároly: Hazánk és népe. 152. 1.

⁹³ Lippay i. m. 68. 1.

⁹⁴ Deák Albert i. m. 165. 1.

⁹⁵ Lippay Zoltán i. m. 33. 1.

ciója meg „faji akadályokra talált”. A városok német polgársága, ha be is került nagyrítkán a dzsenti társaságba, azt magasabbrendűnek tartván, ahhoz alkalmazkodni igyekezett. Ha egyes helyeken tömeges volt is az idegen vér beáramlása, ez a birtokosnemességnek sem lelki, sem testi arculatát lényegesen nem változtatta meg. A gentryhez asszimilált rétegek többnyire felemelkedők és hagyományok nélkül valók. Tehát a hasonulás könnyen ment, erős és teljes volt és így nem atomizálta az osztályt. A főnemességnél a társadalmilag egyenrangú és nagy hagyományú családok keveredése volt megfigyelhető, továbbá a főnemességnek több, mint egyharmada a tárgyalt korszakban érte el a főnemesi rangját. Tehát épp az arisztokrácia lényege: a történeti és a családi hagyomány hiányzott nála, ez viszont megvolt a nemességnél s így igazán történelmi osztálynak tekinthetjük. Bár „sok régi családunk pusztult ki birtokosaink sorából, nem mindig jobb fajúak által pótolva, amely gyakori pótlást innen-onnan közép-birtokosaink társadalmi osztályának egész physiognómiáját is készül megváltoztatni”.⁹⁶ Azonban a megvagyonosodott elemek nem minden esetben kerültek be a nemesség osztályába, csak hosszabb áthasonulás után. Ezek a teljes azonulás céljából még a nemesség megszerzését is szükségesnek tartották. Folytak is nemesítések szép számmal. Igaz ugyan, hogy az újnemeseknek óriási többsége (kb. 70-80%-a) idegen származású. Ezek csak kisebb részben kerültek ki a tisztviselői karból. Akadtak köztük gyárosok is, bankárok, azonban a legnagyobb részük földbirtokos volt és többnyire politikai érdek jutalmazására kapták meg a magyar nemességet, amellyel amúgy is összeolvadóban voltak. Az újnemesek rendszerint a pusztuló nemesi birtok romjain emelkedtek föl. A képviselőházi almanachok nem egy ilyen családnak a fölfeléívelését jegyzik fel. A legjellemzőbb talán Kobek István pályája. „Atyja becsületes iparos volt, ki István fiát Várpalotán és Fehérvárott iskoláztatta s később fűszerkereskedő-tanoncnak adta. Mint fűszerkereskedő-segéd került Kobek István Budapestre, hogy pályáját elhagyva, előbb

⁹⁶ Keleti i. m. 153. 1.

cukorgyári munkás s azután majd minden iparos mesterség megtanulása után gazdatiszt lőn. Mint ilyen, 1855-ben Bátor keszire, Hazay Ernő volt publicista és országgyűlési képviselő bérletére kerül s rövid idő alatt Hazay Ernő mellé társbérletnek küzdötte fel magát. Később Hazay Ernő sógora lett, akinek halála óta (1889) az egész 15 ezer holdas nagybérletet egyedül kezeli. Sajat birtoka is van. A köbölkúti kerület szabadelvű párti programmal választotta meg s őt politikai tekintetben is Hazay Ernő utódjának tartja. A gazdasági bizottság tagja”.³⁷ Hozzá tesszük még, hogy 1895-ben megszerezte a magyar nemességet bátorkeszi előnévvel. Általában a felemelkedett családok mind szükségét érezték annak, hogy a nemességet megszerezzék. A gazdag bácskai svábok éppen úgy, mint a megtollasodott zsidó kereskedők, de még a magyarok is hasonlóképen el voltak kábulva a nemesség fényétől.

Az egész polgári világ titkolt vagy nem titkolt vágyódással nézte és irigyelte a nemesi életformát és menekülni igyekezett a rendjéből, mely neki társadalmi tekintélyt és biztonságot nem nyújtott. A nemesi cím elérése társadalmi vágyaik netovábbja. Még az egyetemi professzor is eképp emlékezik meg nemesítéséről: „a legnagyobb kitüntetés ért, uraim, ami embert érhet, magyar nemesnek nevezett ki a király”.⁹⁸ Az egyetem, amely nyugaton általában a polgári öntudat fellegvára, íme nálunk a nemességé. Igen sok professzor lett nemes, különösen jogászok, az orvosok pedig még bárói rangot is elérték. Mi volt a nemességnek nagy vonzó ereje? Lényegében ugyan az, ami 1848 előtt. „A korona hódított, igen a nemeslevél, a kizáró földbirtok és ösiség, törvényhozási jogosultság, hivatal képesség és honvédelem; de irodalmunk, művészetünk, iskoláink és mindezek fölött affabilitásunk és társadalmi erényeink nem, — értem az 1848 előtti időket, mert ma mind ez máskép van”.⁹⁹ Állapítja meg Jakab

⁹⁷ Sturm Albert: Országgyűlési almanach 1892-27. 256. 1.

⁹⁸ Szemere Miklós: Gentry. Bpest, 1912. 5. 1.

⁹⁹ Jakab Elek: Szabadságharcunk történetéhez visszaemlékezések 1848-49-re. Bp. 1880. 68. 1.

Elek az asszimiláció problémájával foglalkozva. Csakugyan sok minden másképp van, ősiség sincsen már, de a lényeg: a nemességnek a társadalomban elfoglalt helyzete és társadalmi tekintélye változatlan.

A birtokos nemességnek elzárkózottsága azonban a múlt század végére kissé felengedett. Földbirtokosaink társadalomilag, de még inkább politikailag érdekvédelmi alapon szervezkedtek. Az OMGE. egyesítette magában az ország földbirtokosait: a főnemeseket, nemeseket és a címernélkülieket egyaránt. Ez az egyesülés is a főnemesség vezető szerepét biztosította. A birtokos nemesség nem tudott szabadulni a kilencágú koronák lenyűgöző hatása alól. Ez megmutatkozott a politikai életben is és ez magyarázza meg azt a jelenséget, hogy az arisztokrácia vezetett a parlamentben annak ellenére, hogy csak törpe kisebbségben volt. Mind a társadalmi, mind a politikai életben az egyik fő probléma a függetlenség. „A vezető osztály sine qua non kelléke: a függetlenség”. „Vezető osztály csak az lehet, amelyik társadalomilag független elemek foglalata”.¹⁰⁰ És „mi adja tulajdonképp, vagy mi biztosítja jelen fogalmaink szerint a függetlenséget? Egyedül a vagyon vagy a kereset”.¹⁰¹ A vagyon a múlt század második felében többnyire földbirtokot jelentett; a földbirtok pedig túlnyomó részben az arisztokrácia és kisebb részben a középbirtokos nemesség tulajdonában volt. A nemesség anyagi pusztulásával „ijesztő mértékben szaporodnak az opportunizmus jelenségei, mint kétségtelen bizonyítékai a közhatalomtól való nyilt, vagy titkos direkte, vagy indirekte függőségének”.¹⁰² Mint-hogy a közhatalom is az arisztokrácia hatalmában lévén, tőle függött végeredményben az egész parlament. A birtokos nemesség alkalmazkodása az arisztokráciához már régi keletű. Már a rendi országgyűlések idején nem egy megye ezt adja az utasításba követeinek: „a mágnásokkal egyetértőleg járjanak el”.¹⁰³ Ez a hagyomány továbbra is megmarad. Mikszáth írja le, hogy milyen áhítatos figyelemmel hallgatta a

¹⁰⁰ Lippay i. m. 38. 1.

¹⁰¹ Keleti i. m. 445. 1.

¹⁰² Lippay i. m. 95. 1.

¹⁰³ Grünwald Béla: A régi Magyarország.

T. Ház a fiatal Andrássy és Tisza bemutatkozó szűzbeszédét. Ezeknek a magatartásbeli dolgok előrebocsátása után — amelyek a nemesség politikai szereplésének a helyes mérlegeléséhez okvetlenül szükségesek — térjünk rá a birtokosnemességnek a politikai életben való részvételére.

A bene possessionati nagy hagyományú osztálya 1848-ban nem állott félre, mint a főnemesség, hanem tevékeny résztvett az új Magyarország megszervezésében. Az 1848-as országgyűlésen szép számmal jelenik meg és, sajnos, rossz irányban befolyásolja a parlament munkáját, kényszerítvén azt a úrbéri kárpótlás tárgyalására, még a legnagyobb veszély idején is. A forradalom vezető pozícióit mindenütt ők töltötték be és a visszavonuló arisztokrácia országvezető szerepét vállalták. Annál érzékenyebben sújtotta ezt az osztályt a szabadságharc elvesztése. Gazdasági romlása is ismert dolog és csak az önkényuralom enyhültével kezd magához térni évtizedes ájultságából. Közben az arisztokrácia ismét kezébe vette a politikai kezdeményezést. Ennek ellenére mégis már az 1861-ik országgyűlésen a 315 követ közül kb. 200 birtokosnemes (64%)¹⁰⁴ 1865-ben a 346 képviselő közül 235 birtokosnemes (62.4%). Aránylag valamicskét fogyott a főnemesség javára. T. u. ebben a statisztikában az erdélyi képviselőket is beszámítottuk, ahol a főnemességnek viszonylagos túlsúlya volt.

Az első Tisza Kálmán-féle választásokon 1875-ben a birtokosnemes képviselők megfogyatkoztak. Noha ő is szerfelett támogatta a megyei nemességet és igen sok megyei tisztviselőt hozott be a parlamentbe, mégis a 404 képviselő közt 234 birtokosnemes találtak (58.6%). Tisza, noha átvette a Deák-pártot, a régi gárdát úgyszólván teljesen kicserélte. A pártvezér inkább arra törekedett, hogy jobbra a balközép zömét képező gentryn kívül, az ennek politikai irányához húzó szolgabírák és egyéb megyei honoratiorok csapataiból rekru-

¹⁰⁴ Ha a birtokosnemesek számához hozzáadjuk még: a 13.3%-nyi arisztokratát, kb. 3% birtoktalan nemest, az országgyűlésnek még mindig 80%-a rendi elem volt, a fennmaradó 20%-ból pedig 12% nemzetiségi. Nyugodtan állapíthatjuk meg, hogy a magyarság nagy tömegei még nem érezték a politikai fölszabadságot, nagyjából ez az eredmény marad meg 15 éven át.

tálódjanak az új mandátumok; hogy „— — a gárdáját a Deák-párti ... ú. n. intellektuelek fölött túlsúlyra jutathassa”,¹⁰⁵ ami már az első választáskor sikerült is neki. A szabadelvű pártban a volt deákpártiak közül 87-en kaptak mandátumot, a volt balközép viszont 163-al, gyarapodott (összesen 329 szabadelvű párti).¹⁰⁶ A következő ciklusban azonban erőre kap a konzervatív egyesült ellenzék és a dzsentrí vezetés alatt álló közjogi ellenzék. A szabadelvű pártnak csak 236 tagja lesz. Erre a birtokosnemesség száma hatalmasan felszökik, a 411-ből 273 dzsentrí (66.4%), 1881-ben valamicskét csökkent, és pedig (411-ből 263-ra) 64 %-ra»

Az eddigi osztályozást pusztán név alapján végeztük. A következőkben a birtokosnemesség kategóriájában csak azokat sorozzuk, akiket ilyeneknek tüntet fel a parlamentári almanach vagy ha ez nem adna felvilágosítást, akkor az 1895-iki, valamint későbbi gazdacímtárak. így hiperkritikával állítottuk össze statisztikánkat. Ez magyarázza meg a birtokosnemesség számának jelentékeny csökkenését.

Épp ezért 1884-ban a parlamentnek csak 45.6%-a birtokosnemes. Ez a viszonyszám a következő ciklusra, a mérsékelt ellenzék nagy veresége miatt még inkább megcsökken, és pedig 43.9%-ra (412 közül 181!), a Szapáry-féle választáson az arisztokratákat pártolják, ezért újra csak a birtokos nemesek veszítenek néhány %-ot, már csak 41.6%-át teszik a parlament képviselőinek (408 közül 170). A millénium évében változatlan az arányuk, 42% (409-168), de már a következő ciklusban 35%-ra esnek (410-152), 1905-ben változatlan az arányuk, 36.9% (409-151). A koalíció újra lenyomta arányszámukat 33.3 %-ra (405 közül 135), Tisza Istvánnak az 1910-es választása újra régi szerepéhez juttatja ezt az osztályt, kibuktatván a függetlenségi ügyvédeket, 41.1 %-ra emelkedik most az arányuk (401—165). Íme látjuk, ez a réteg egyre csökkenő befolyással vesz részt a magyar politika intézésében. Az 1910-es választás már ennek a rétegnek a politikai életbe való mesterséges bevonását mutatja.

¹⁰⁵ Deák Albert: I. m. 109. 1.

¹⁰⁶ Vikár Béla: A szabadelvű párt története. Politikai M. O. Bpest, 1914. IV* 11. 1.

Hogy a birtokosnemességnek valóban mennyi súlya volt a politikában, azt a pártokban való aránya és pártok közti megoszlása dönti el.

Nézzük meg először, hogy az egyes pártok között hogyan oszlott meg a gentry réteg. A szabadságharcot Kossuth Lajossal az élen a birtokosnemesség vezeti. Az emigrációban megszakadt kapcsolat. Kossuth csak a félliberalisoktól és a táblabíráktól óvja nemzetét.¹⁰⁷ „A kiegyezés után az osztály két vezérre, Deákra és Tiszára hallgat. Tisza Kálmán kormányrajutásával egyesül a két párt: a szélső elemek kiválnak a későbbi mérsékelt ellenzékbe, illetve a függetlenségi pártba. A Tisza-korszakban a birtokos nemes képviselők fele volt kormánypárti, $\frac{1}{5}$ -e mérsékelt ellenzéki. A mérsékelt ellenzék háttérbeszorulásával a politizáló dzsentrik 70%-a helyezkedik el a kormánypártban és $\frac{1}{4}$ -e a függetlenségi pártban.

A birtokos nemes képviselők pártok szerint megoszlása.

| | | 1884 | 1887 | 1892 | 1896 | 1901 | 1905 | 1906 | 1910 | 1917 |
|-----------|------------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|
| Sz. | Absz. szám | 103 | 112 | 94 | 117 | 105 | 64 | 22 | 103 | 92 |
| | Száz.-ban | 54.4 | 61.7 | 55.2 | 69.6 | 69 | 42.3 | 16.2 | 62.4 | |
| Függs. | Absz. szám | 39 | 42 | 44 | 31 | 38 | 67 | 93 | 49 | — |
| | Száz.-ban | 20.6 | 23.2 | 25.8 | 18.3 | 25 | 44.3 | 68.8 | 29.6 | — |
| M. ell. | Absz. szám | 38 | 22 | 30 | 13 | — | — | — | — | — |
| | Száz.-ban | 20 | 12 | 17.6 | 7.7 | — | — | — | — | — |
| Asz. | Absz. szám | 4 | 1 | 1 | — | — | Di 6 | — | — | — |
| | Száz.-ban | 2.3 | — | — | — | — | 3.9 | — | — | — |
| P. K. | Absz. szám | 5 | 4 | 1 | 1 | — | 4 | 5 | 6 | — |
| | Száz.-ban | 2.7 | — | — | — | — | 2.6 | — | 3.6 | — |
| Nép. | Absz. szám | — | — | — | 6 | 8 | 5 | 12 | 4 | — |
| | Száz.-ban | — | — | — | — | 5.2 | 3.2 | 8.8 | 2.4 | — |
| Nemz. | Absz. szám | — | — | — | — | — | 3 | 3 | 3 | — |
| | Száz.-ban | — | — | — | — | — | 1.9 | 2.2 | 1.8 | — |
| Összesen: | | 189 | 181 | 170 | 168 | 152 | 151 | 135 | 165 | — |

A koalíció idejében pontosan megfordul a helyzet, majd ismét visszafordul 1910-re. Ha ezekből az arányszámokból lehet következtetni a parlamenten kívül álló birtokosnemesség politikai felfogására, akkor megállapíthatjuk, hogy ez az osztály abszolút többségében mindig a fennálló kormányt támo-

¹⁰⁷ Tóth László i. m. 58. 1.

gatta, érdekei védelmének a biztosítását elsősorban a szabadelvű pártban látta.

A másik kérdés, hogy az egyes pártokon belül a birtokosnemesesség hogyan aranylott a másosztálybeli képviselőkhöz, mert kétségtelen, hogy tagjai számával az illető pártban befolyása is növekedett. A szabadelvű pártnak általában 40%-a volt dzsentri. A függetlenségi pártban a századfordulóig 50% és 40% között mozgott az arányszámuk (lásd a túloldali táblázatot). Ebből minden esetre megállapítható, hogy a tartós pártalakulat nálunk nem nélkülözhetette a régi földbirtokos elemeket. Mivel minden nagyobb pártban relatív többségük volt, tehát valamennyi pártban a törzse ez az osztály.

A legfontosabb kérdés azonban az, hogy ennek az osztálynak az egyes pártokban mekkora volt a társadalmi súlya.

| | 1884 | 1887 | 1892 | 1896 | 1901 | 1905 | 1906 | 1910 | 1917 |
|---------------|------|------|------|------|------|-------|------|------|------|
| Szabadelvű | 247 | 264 | 245 | 290 | 286 | 156 | 81 | 246 | 248 |
| Százalékban | 103 | 112 | 94 | 117 | 105 | 64 | 22 | 103 | 92 |
| Függetlenségi | 75 | 80 | 92 | 62 | 92 | 169 | 249 | 111 | — |
| Százalékban | 39 | 42 | 92 | 31 | 38 | 67 | 93 | 49 | — |
| Mérs. öll. | 60 | 45 | 54 | 33 | — | — | — | — | — |
| Százalékban | 38 | 22 | 30 | 13 | — | — | — | — | — |
| Antiszemita | 16 | 9 | 3 | — | — | Di 23 | — | — | — |
| Százalékban | 4 | 1 | 1 | — | — | 6 | — | — | — |
| Pártonkívüli | 25 | — | — | — | — | — | — | — | — |
| Százalékban | 10 | 7 | 4 | 6 | 3 | 8 | 15 | 19 | — |
| Néppárti | 5 | 4 | 1 | 1 | 1 | 4 | 5 | 6 | — |
| Százalékban | 50 | — | 25 | — | — | 50 | 33 | — | — |
| Nemzetiségi | — | — | — | 18 | 24 | 27 | 35 | 13 | — |
| Százalékban | — | — | — | 6 | 8 | 5 | 12 | 4 | — |
| Nemzetiségi | — | — | — | — | 5 | — | 25 | 18 | — |
| Százalékban | — | — | — | — | 0 | — | 3 | 3 | — |
| Összesen: | 414 | 412 | 408 | 402 | 410 | 409 | 405 | 401 | — |
| | 189 | 181 | 170 | 168 | 152 | 151 | 135 | 165 | — |
| | 45.6 | 43.9 | 41.6 | 42 | 37 | 36.9 | 33 | 41.1 | — |

Az egyes pártokban lévő birtokos nemesek aránya a párt másosztályú tagjaihoz viszonyítva.

A *szabadelvű pártban* kétségtelenül az arisztokrácia bírt a legnagyobb önállósággal és rendelkezett a legnagyobb anyagi erővel és ennek folyományaképpen a legnagyobb hatalommal. Vizsgáljuk meg, hogy e pártban a birtokosnemesesség milyen mértékben volt anyagilag és politikailag függetlennek tekinthető.

A Sz. P.-ban 1884-ben a 103 megválasztott birtokos nemes közül 41-nek volt 1000 holdnál nagyobb birtoka, de éppen ezek közül 25-nek nemzetiségű kerülete volt. Nyilvánvaló, hogy az államhatalom támogatása nélkül nem volt „biztos” a nemzetiségi kerület. Tehát erősen függő viszony létesült a nemzetiségű kerületben megválasztott képviselő és a kormányhatalom között. Egyébként is a 103 közül 54 a nemzetiségi kerület, a 49 magyar kerületben viszont csak 16 ezerholdas került be, tehát az anyagilag függetlenek kisebb része. Azután vegyesen mindkét csoportban található 38 volt megyei, 10 volt miniszteri és 3 volt városi tisztviselő; a 8 bírót nem is számítva. A tisztviselőkről viszont egyáltalában nem állítható a teljes politikai függetlenség. 87-nek a végzettségét lehetett az almanachok alapján megállapítani: 81 jogász, 4 mérnök, 1 tanár [Zsilinszky], 1 bölcész [Bohus]). A fentiekből kiderül, hogy a képviselők fele nemzetiségi kerülete és további egynegyede hivatali állása miatt függő viszonyban van a mindenkori kormánnyal. Igen gyakori köztük még az ügyvédi foglalkozás is, ami szintén a függetlenségnek rovására megy. Végeredményben tehát a szabadelvű pártban levő birtokosnemes képviselőknek körülbelül egyharmada tekinthető politikai szempontból függetlennek.

Ezek a viszonzyszámok nagyjából érvényesek a következő ciklusokban is lényegtelen eltérésekkel.

1892-hen a 94 közül 33 választatik meg magyar, 22 tót, 14 román, 4 szerb, 4 ruthén és 11 vegyes nemzetiségű kerületben. Tehát az egyharmadnál alig valamivel több jut be magyar kerületben.

1896-ban 117 kormánypárti birtokosnemes képviselőt küld 54 magyar, 24 tót, 3 ruthén, 18 román, 12 német, 3 szerb és 5 vegyes nemzetiségű kerület. A megyei tisztviselők száma 51, a miniszterieké 11, azonkívül 19 ügyvéd (csak részben foly

tatnak ügyvédi gyakorlatot), 5 bíró (összesen 92 jogvégzett, 8 mérnök). A századfordulóra sem változik meg a helyzet.

1901-ben még mindig a magyar kerületek, küldik a birtokosnemes képviselők kisebb részét (107-ből 43-at), a tót kerületek száma szinte állandó (22), „biztos” kerületek voltak. A román kerületek valamicskét emelkednek (21).

Az 1905-ös tiszta választás eredménye szinte megdönti azt a tételünket, hogy csak a nemzetiségi kerületben szükséges a kormány támogatása. Úgy látszik, hogy a magyar kerületekben még inkább szükség volt rá. A 64 kerületnek még a negyedrésze sem magyar (15), a tótoké viszont változatlan (21), a román kerületek megfogytak egy kissé (14), egyébként van még 4 ruthén, 5 német és 5 vegyes.

Az 1906-os parlamenti ciklusban a szabadelvű párt nem vett részt, tagjainak egy részéből alakult az alkotmánypárt, ennek 22 birtokosnemes tagja mandátumát 4 magyar, 10 tót, 3 román, 2 német, 2 ruthén és egy szerb kerületben szerezte.

1910-ben a nemzeti munkapárt birtokosnemes képviselőit ugyanazok a kerületek küldik, mint 1901 előtt a szabadelvű pártét. A 101 kerület nemzetiségi megoszlása a következő: 44 magyar, 19 tót, 16 román, 6 német, 4 ruszin, 1 szerb, 1 horvát és 11 vegyes. A N. M. P. kerületeinek a nemzetiségi megoszlása kísértetiesen egyezik a régi szabadelvű pártéval.

Végigtekintve így a szabadelvű párt különböző ciklusbeli birtokos-nemes képviselőin, szinte állandó jelenségnek találtuk, hogy a vagyonuknál fogva egyébként független földbirtokosok többségét a nemzetiségi kerületek küldik. Azonkívül körülbelül a fele megyei vagy miniszteri tisztviselő volt, ami nem jelent minden esetben föltétlen függőséget, de minden esetre az államhatalommal való szoros kapcsolatot. A birtokosnemességnek kétségtelenül nagy és alkotó fiai voltak a kormánypártban (Baross, Darányi, Széli és a félarisztokrata Tisza Kálmán), de az alkotásaikat nagyban módosította, esetleg megbénította „a hatalmasok befolyása”. A birtokosnemességnek nem volt döntő szerepe a szabadelvű pártban és csak az arisztokráciával szövetségben tudott némi hatalmat biztosítani magának.

A többi pártban lényegesen más volt a helyzet.

A *mérsékelt ellenzékben* igen nagy számmal voltak birtokosnemesek, ami a pártnak konzervatív-arisztokrata, Jelle gével össze is fért.

1884-ben a 60 megválasztott képviselő között 38 (63.3%) a birtokosnemes. Körülbelül egyharmadának (14-nak) 1000 holdon felüli birtoka van. A legtöbbjének (2-3) választókerülete magyar és csak egyharmada képvisel nemzetiségi kerületet (3 ruszin, 3 német, 2 tót és 3 vegyes). A következő ciklusokban sem változott lényegesen a helyzet.

1887-ben a párt létszáma negyedével csökken, de közben megváltozik a társadalmi szerkezete. Az arisztokraták száma változatlan maradt és a 15 főnyi veszteséget kizárólag a birtokosnemesség viseli el. 38-ról 22-re fogy a számuk (63.3%-ról 48.8%-ra). A magyar kerületek aránya (2-3), viszont állandó marad.

1892-ben a párt létszáma növekszik, de a dzsentrik arányszáma csökken 46.8%-ra. A 30 kerület között újra 20 magyar van (4 tót, 2 román, 4 vegyes).

1896-os választáson a párt tagjai a nemzeti párt néven indulnak. Négy vereség éri őket és ezt újra a birtokosnemesség érzi meg leginkább. Arányszáma 39.3%-ra süllyedt. Abszolút számban természetesen nagyobb a vereség, 30-ról 13-ra csökken a számuk, míg a párt arisztokratái 9-ről 7-re apadnak.

A párt társadalmi struktúrája teljesen azonos volt a kormánypártéval (amint azt a következő fejezetben a középosztálybeli elemekre vonatkozólag is látni fogjuk). Ezért lassan feladta az ellenzéki politikát és fuzionált az uralkodó párttal, saját vezéreit tárcaképpé téve. A jómódú birtokosnemesség, amelynek erős gyökerei voltak a magyar kerületekben is, az ellenzéki küzdelmekben elerőtlenedve, céltalannak látta politikáját és átevezett a kormánypárti vizekre.

De diametriálisan más volt a *függetlenségi párt* struktúrája. Az arisztokrata réteg ebből a pártból úgyszólván teljesen hiányzott, és így a birtokosnemességnek sokkal jelentősebb szerep jutott.

1884-ben egy arisztokrata mellett 39 dzsentri képviselő van a pártban, amelynek az abszolút többségét (52.7%) te-

szik. Úgyszólván mind magyar, legfeljebb vegyes nemzetiségi kerületekből jönnek, eléggé tehetősek, csak ötnek van 500 holdnál kisebb, de 12-nek 1000 holdnál nagyobb birtoka. Tehát vagyoniilag független volt ez a réteg és a magyar kerületekre támaszkodva politikailag is függetlennek tartható. (A jogi műveltségük általános: 25 jogász mellett csak 1 mérnököt és 1 gazdaszt találunk. Volt 9 megyei és 1 miniszteri tisztviselő is.)

1887-ben az arisztokraták száma 4-re, a birtokosnemeseké 42-re emelkedik, de a pártban elfoglalt arányuk ugyanaz marad (52.5%). 16-nak ezerholdas és 10-nek 500 holdon aluli birtoka van. 11 volt megyei tisztviselő, állami tisztviselő viszont nem akadt soraikban (3 orvos, 1 főiskolai tanár, 4 ügyvéd).

1892-ben erősen meggyarapodott a párt, de a nemesbirtokosok száma nem igen változott; 42-ről 44-re emelkedett, arányuk viszont 47.8 %-ra fogyott. Továbbra is 42 magyar és 2 vegyes kerület küldi őket. Ez az év a főbizonyítéka annak, hogy a pártnak alaprétege a földbirtokosság, amely egy bizonyos határon túl nem növekszik és a pártnak az esetleges gyarapodása más társadalmi rétegekre esik. Tehát bizonyos állandóság jellemzi ezt a réteget s ezért a párt alapvető törzsének is tarthatjuk.

Az 1896-ik év választási eredményei csak megerősítenek ebbeli felfogásunkban. A 62 függetlenségi képviselő fele pontosan 31 birtokosnemes. Arisztokrata csak 1 van (30 magyar, 1 ruszin kerület), miniszteri tisztviselőt nem találunk köztük, megyeit is csak 4-et, valamint 2 mérnököt, 1 orvost, 1 tanárt, 1 katonát, aztán 4 ügyvédet.

1901-ben a birtokosnemesség még mindig a párt legerősebb társadalmi csoportja (41.3%), noha az ügyvédek száma erősen megnövekszik (37 magyar és 1 ruszin kerület).

Mindeddig a birtokosnemesség volt a párt törzse, ekörül alakult és forgott minden. Azonban Apponyiék csatlakozásával a párt jelentékeny arisztokratarétegre tett szert. 1905-ben már 11 függetlenségi gróf akadt, akik azonban 1 kivételével mind magyar kerület képviselői voltak. A birtokosnemesek száma is megszaporodott, úgyhogy arányuk lényegesen nem

csökkent (39%). Amellett továbbra is csak a magyar kerületekre támaszkodtak (58), nemzetiségi kerület alig van: 1 német, 3 román, 2 ruszin, 3 vegyes. A hivatali függésük is minimális, miniszteri tisztviselő csak 2 volt, megyei meg 12. összesen 59 képviselőnek a birtokát sikerült megállapítani a gazdacímtárak alapján. Nagybirtokos volt 24 (1000 holdon felüli), de a két ezer holdat csak 6 éri el. Jó középbirtokos volt 20 (500-1000 holdig), gyenge középbirtokos csak 15 (500 holdon alul). Tehát az anyagilag is független dzsentrri állott ki a függetlenségi párt mellé.

1906-ban válik kormányképesé a párt. A társadalmi struktúrája szerint egyre inkább hasonlít a volt kormánypártéhoz. Az arisztokrata vezetőréteg már számban is jelentékeny (18: 7.2%), a 93 főnyi birtokosnemesség azonban többszörösen majorizálja az arisztokráciát, noha arányban még mindég fogyott, még most is a párt legnagyobb számú társadalmi osztálya (37.3%). Volt tisztviselő aránylag kevés, csak egy miniszteri és 12 megyei tisztviselőt találunk itt, amelletl lényeges többségük, több mint kétharmaduk (70) magyar kerületben jött be. Egészen feltűnő a román kerületek megszaprodása (10), ezek eddig teljesen hiányoztak. Van azonkívül még 3 rutén, 1 német, 1 tót és 1 szerb és 7 vegyes nemzetiségi kerület.

Az 1910-es választást már Tisza István vezette és a függetlenségi párt elvesztette az eddigi parlamenti többségét, sőt még frakciókra is töredezett. Valamennyi függetlenségi pártnak összesen 111 tagja közül 49 a birtokosnemes (44.1%), az arisztokraták csak számuk egyharmadával fogytak meg, noha a párt képviselőinek több mint a felét veszítette el, így az arányuk 10.8 %-ra növekedett, de még így is csak a negyed-részét tették a dzsentrri rétegnek. Ezért a birtokosnemesség mindvégig meg tudta tartani fölényét a függetlenségi pártban. Mindig ez volt a társadalmi mag, amely körül a párt tömörült, de az egyes frakciókra való bomlással, már élesen feltűnik a pártalakulásnak társadalmi alapja. A teljesen azonos világnézetű és politikai felfogású párt taktikai okok miatt részekre szakadozik, de az egyes részeknek társadalmi struktúrája lényegesen különbözik. A Kossuth-párt tagjai-

nak közel a fele (24) birtokosnemes, pontosan háromszor annyian vannak, mint a pártban lévő ügyvédek (8), de már a Justh-pártban a birtokosnemesek a pártnak csak egyharmadát alkotják és az ügyvédekkel egyenlő számban vannak képviselve. A Kossuth-pártban vannak kivétel nélkül a konzervatív hajlamú papok és a gyakorlati élethez közel álló szabadfoglalkozásúak. Már a kortárs is észrevette, hogy a 4 függetlenségi pártot „nem a közjogi felfogás, hanem a társadalmi kérdések ellentétei választják el egymástól”.¹⁰⁸

összefoglalva az eredményeket, a birtokosnemesség volt mindvégig a függetlenségi pártok törzse. „A gentry java-része azonban az osztrák gyűlölet és az emigráció hatása alatt állott s Kossuth levelei úgy hatottak rá, mint tüzkévék az asztagra.” Ezek alkották — Deák Albert szerint is — nemcsak a függetlenségi párt magját, hanem a balközép derék hadát is, inkább a Tisza Kálmán közülük valók személyéhez ragaszkodásból, mint politikai meggyőződésből”.¹⁰⁹ (Mivel a birtokosnemesség közelállott a függetlenségi pártban a középosztályhoz, a vidéki ügyvédek és papok könnyebben szóhoz juthattak, mint a kormánypártban, ami azt a téves felfogást terjesztette el, hogy az utóbbi elemek vezettek volna. Azonban nem a hang erősségéből és gyakoriságából kell a politikai befolyást megállapítani. Ha olykor a pártot veszteségek érték, a hangosabb, de a hatalomnélkül való elemek hullottak el, de a párt törzse, a birtokosnemesség megmaradt és akörül folyton megújulhatott a párt.)

A függetlenségi párt birtokosnemes képviselő tagjai a közjogi felfogástól eltekintve a társadalmi politika terén közel állottak a kormánypárt felfogásához. A komolytalanul hirdetett általános Választójogot kivéve, a lényeges kérdésekben pl. a földkérdésben is csak az arisztokrácia ellen működtek. A középbirtokos ügyvéd, Polónyi Géza a latifundiumokat a parasztnak akarja juttatni, viszont „a középbirtok ... nyomasztó adósságok alól állami konverzióval felsza-

¹⁰⁸ Deák Albert: A parlamenti kormányrendszer Magyarországon. Budapest, 1912. II. kötet. 129. 1.

¹⁰⁹ Deák Albert i. m. 164. 1.

badítandó”.¹¹⁰ Károlyi Mihály a világháború alatt hirdet igen radikális földbirtok-politikát (a hódmezővásárhelyi beszéd). A középbirtokosokból álló párt azonban nem nagyon lelkesedik érte, noha a kérdésnek most már nagy irodalma van, mégsem fogalmazta meg határozottan a programját. Tán leginkább jellemző a fentemlített Polónyinak rajza a pártról, ... „amelynek zöme földbirtokos s amelynek egész múltja és jövője a magyar kis- és középbirtokos osztályhoz van növe, radikális politikája abban áll, hogy most a háború alatt egy országos bizottságnak a kiküldését javasolja, amely jövő ülészakban jelentést tegyen, akkor megdöbbenve látom, mennyi ellentétes nézetnek, mennyi érdek összeütközésnek kompromisszuma nyilatkozott meg ebben a semmitmondó és meggyőződés szerint, merőben fölösleges indítványban”.¹¹⁰

A köznemesség régi hagyományos politikáját folytatta a függetlenségi párt, szemben az arisztokráciával, amely most a szabadelvű pártban tömörült. Ennek a két pártnak voltak a legmélyebb gyökerei a magyar politikai életben és ennek a két pártnak a küzdelme határozta meg a magyar politikát. Ennek a két pártnak politikája volt a legmaradandóbb, mert egy-egy hatalmas társadalmi osztálynak szellemével volt mélyen átszöve. A többi párt szereplése csak epizódszerű volt a magyar életben. Külföldi hatás alatt, vagy a nélkül egy-egy aktuális probléma megoldását tűzték ki célul, de mélyebb társadalmi alap nélkül. Nem voltak egzisztencialisan összekötve egy-egy hatalommal bíró társadalmi osztállyal és ezért nem is érvényesülhettek.

Állításunk igazolására vizsgáljuk meg a kisebb magyar pártoknak társadalmi struktúráját. Az *antiszemita párt*-nak 1884-ben volt először jelentősebb csoportja a parlamentben. A 16 képviselője közül 4 volt birtokosnemes, de kicsi középbirtokkal, ebben a pártban a pusztuló dzsentri-lélek próbálta a maga politikai életformáját megtalálni. De mivel anyagilag erős és független rétegre nem támaszkodhatnak,

¹¹⁰ Polónyi Géza: Birtokpolitika. Bpest, 1916. 32. 1.

1887-ben 9-re csökken a képviselők száma, de birtokosnemes márcsak 1 található köztük. Az anyagilag leromlott dzsentri már képtelen a nagyobb méretű politikai szervezkedésre. A jó retorikával bíró ügyvédek és papok egyideig még megválasztják magukat, de nemsokára ők is elnémulnak. 1892-ben már csak 3 antiszemitát találunk a házban. Bár a birtokosnemességben mindig volt bizonyos antiszemita ressentiment, de ezt politikai pártalakulásra kihasználni a liberális világéretet tiltotta. Az utóbbin csak a leromló rétegek tudták magukat túltenni, de ezek éppen az anyagi erőtlenségük miatt nem voltak képesek egy nagyobb párt megszervezésére. Tehát az a párt, amely sorsát a pusztuló dzsentri réteghez kötötte, azzal együtt el is pusztult.

Az egyházpolitikai harcok szülték a néppártot, amelynek célja a katolicizmus védelme. Ezt azelőtt az arisztokrácia látta el. A néppárt azonban nem kötötte össze sorsát egy jelentősebb társadalmi osztállyal. A papság politikai befolyása ugyan még mindig nagy, de már nem volt irányító hatással. A favorizált falusi tömegek még politikailag éretlenek lévén, nem tudták a pártnak állandóságát biztosítani. Azonkívül a katolikus vallás elterjedése megszabta a párt határait. 1896-ban a 18 képviselő között 6 a birtokosnemes, tehát éppen egyharmada. A párt néhány felvidéki és dunántúli nemes úrra támaszkodott, de a papság létszáma is ugyanennyi volt. 1901-ben 25-re szaporodik a párt képviselőinek száma, a birtokosnemeseké 8-ra. Az arány tehát nem változott. Ezek a 4 arisztokratával együtt a párt képviselőinek felét alkották. 1905-ben a 27 tagból csak 5 a birtokosnemes, megnövekedett az ügyvédek (6) és a papok (9) száma, de már 1906-ban a birtokosnemesek ismét elfoglalják az egyharmados arányokat (35 : 12), felülmúlván még a papok számát is (9). Főleg a tót kerületekben választják meg őket. (3 magyar, 7 tót, 1 román [Nagyiklód], 1 szerb [Újvidék] kerület.) 1910-ben a párt teljesen legyengülve kerül vissza a parlamentbe (13). A birtokosnemesek régi egyharmados arányukat tartják meg.

A pusztán világnézeti alapra épített párt egy-egy keményebb választáson elvérzett. Ha erős társadalmi alapokra az

uralkodó osztályokban nem talált, akkor tartósságra sem számíthatott.

Pusztán taktikai okokból is létesülhet párt. Az ilyen párt keletkezésének nagyon is csak időszerű oka van. A taktikai ok megszűntével a párt valamelyik más párthoz csatlakozik. Társadalmi szempontból rendkívül jellemző az efajta pártalakulás, mert az ilyen ösztönszerű tömörülésekben leginkább a társadalmi osztályöntudat érvényesül. Két ilyen pártot ismerünk 1905-ből. Az egyik a *disszidensek* 23 főnyi csoportja, akik közül 15 arisztokrata (14 gróf, 1 báró), 6 birtokosnemes; továbbá 1 olasz tanár (Zanella, Fiume) és 1 szerb rk. pap (Mihájlovits, Óbecse). A pártnak szinte kizárólagos arisztokrata jellege van, amin nem változtat a néhány fertálymágnás sem. A másik az *új párt*, Bánffy személyes híveiből alakul, de territoriális jellege lévén, nagyobb jelentőségre nem tett szert. 11 tagja (1905) úgyszólván mindenféle társadalmi rétegből került ki.

A demokrata és a szocialista pártok természetesen nélkülözték a dzsentri réteget.

A *pártonkívüliek* között igen sok birtokosnemest találunk, ami talán a legékesebb bizonyítéka az osztály anyagi függetlenségének. Tudniillik nem szorultak pártok támogatására.

A nemzetiségi pártok közül csak a románoknál találunk birtokosnemességet. Itt-ott egy román származású nemes földbirtokos is résztvesz a magyar pártok életében (Mihályi, Végheő), de a legtöbb nemzetének politikájához híven visszavonul a politikai élettől és csak a koalíció idején kezdik meg újra a politikai küzdelmet. 1905-ben a 9 román nemzetiségi képviselő között 3 a kisbirtokosnemes (Vajda, Pop Csicsó és Mihályi). 1906-ban a 13 között ugyanannyi, ugyanazok.

Ha csak a leglényegesebb vonásokat nézzük, akkor megállapíthatjuk, hogy a liberalizmus korában is, mint akár csak a rendi világban, minden pártalakulásnak erős társadalmi alapja volt.

A birtokosnemesség közéleti befolyását és hatalmát azonban nem annyira a politikai pártok biztosították, hanem a közhivatali életben való részvétele. A liberális korszak folya-

mán az államhatalom állandóan erősödött és lassan a törvényhozói és a végrehajtó hatalom egyenrangúvá válik a gyakorlati életben. Ezért egyre fontosabbá lesz a törvényeket végrehajtó tisztviselők szerepe. Az államhatalom végrehajtó apparátusa tehát egyáltalán nem személytelen. Egy hivatalnak szellemét, közvéleményét erősen meghatározza tisztviselőinek társadalmi hovátartozandósága, ami a törvények végrehajtásánál nagyfontosságú. A miniszteri rendeletek lényegileg a törvények értelmezései, pontosabb meghatározásai. A törvénynek a való életben való átvitelét a tisztviselő végzi, aki egyáltalán nem személytelen, hanem műveltsége, véleménye van, sőt előítélete is, ami lehet társadalmi vonatkozású, így minden törvény kétszeres átértékelésen megy át, amíg erejét az állampolgárokkal érezteti. Ezért az állampolgár szemében a nagy vonalakban alkotó miniszter mellett a kisebb tisztviselő is nagy hatalommal bír.

A rendi korszakban a törvények végrehajtása a nemesség köréből választott tisztviselők feladata volt. De már az 1840-es években a hivatal képességét minden „honfira” kiterjesztik, ami a gyakorlatban csak a gyérszámú polgárságnak jelent némi előnyt és a hivatalnoki kar összetétele nem változott meg lényegesen.

A 48-as időkben újra csak a birtokos nemesség fiaival töltik be a minisztériumi állásokat, mert más osztály megfelelően képzett tisztviselőreget nem tudott szolgáltatni. 1867-ben ugyanez volt a helyzet. Vizsgáljuk meg, hogy a korszakunk folyamán milyen volt a birtokos nemesség részvétele az elsőrendűen fontos hivatalokban: a minisztériumokban. Ezért az 1875-ös, 1890-es, 1900-as és 1918-as tiszti cím- és névtárak alapján felállítottuk az egyes minisztériumok társadalmi struktúráját. A miniszterelnökség tisztviselői kara 50-60%-ban gentry volt. A belügyminisztériumban 25, 35, 31, 32% az arányszámuk. Itt már valamivel kisebb, de ha a birtoktalan nemeseket is hozzászámítjuk, akkor 50 egynéhány százalékot kapunk. Tisza Kálmán korszakának végén egy kis emelkedés található, majd lényegtelen csökkenés és stagnálás következik. A másik „előkelő” minisztériumban hasonló volt a helyzet. A földművelésügyi minisztérium tisztviselőinek körül-

belül 25%-a került ki a birtokosnemességből és csak a Tiszakorszak végén, 1890-ben találunk vagy 30%-ot. A birtoktalan nemesekkel együtt 50, illetve 40% körül mozog az arányszámuk. A vezető pozíciókban azonban nagyobb számban vannak birtokosnemések, mint polgári származású tisztviselők. A többi minisztériumban — különösen, ahol bizonyos szakműveltségre is szükség volt — már gyengébben voltak képviselve a gentryk.

Egy hozzávetőleges statisztika a birtokosnemes tisztviselők arányszámáról a következő képet mutatja:

| | 1873 | 1890 | 1900 | 1918 |
|--------------------------------|------|------|------|------|
| Pénzügyminisztérium | 25% | 30% | 24% | 20% |
| Honvédelmi minisztérium | 27% | 20% | 20% | 16% |
| Igazságügyi minisztérium | 16% | 25% | 30% | 14% |
| Vallás- és közoktatásügyi min. | 10% | 14% | 7% | 15% |
| Kereskedelemügyi minisztérium | 18% | 16% | 12% | 10% |

összefoglalva az eredményeket, megállapíthatjuk, hogy a birtokosnemések részvétele a törvények végrehajtásában mindig jelentős volt, noha lassú, de állandó fogyás is megfigyelhető. A vezető állásokat azonban arányszámuknál jóval nagyobb arányban töltötték be és ezért néhány minisztériumnak, elsősorban az elnökségnek, a belügyi és földművelésügyi minisztériumnak teljesen meghatározták a társadalmi jellegét. A birtokosnemes tisztviselők a hivatali életben ugyanazt a rangfokot foglalták el, mint a társadalmi életben: „a második helyet”. Míg a miniszterek többnyire az arisztokraták sorából kerültek ki, addig az államtitkárok és a miniszteri osztályfőnökök úgyszólván túlnyomó többségben birtokosnemések voltak.

Társadalmi helyzetük megkönnyítette vagy éppen biztosította előmenetelüket.

A korszaknak különösen az elején volt nagy a birtokosnemesség befolyása. „A magyar közélet sohasem volt annyira dzsentri közélet, mint az alkotmány visszaállítása után közvetlenül következő időszakban. A 70-es és 80-as években még

kétségtelen előny, automatikus protekció volt „a jónév”.¹¹¹ Mindez azonban nem jelentett politikai uralmat, mert mint láttuk, a nemesség nagyrészének és épp annak, amely a kormányzópártban ült, nem volt meg a teljes függetlensége, volt hivatali állása, vagyoni viszonyai és nemzetiségi kerülete miatt. A birtokosnemesség függetlenebb része viszont ellenzéki volt és épp ezért nem rendelkezett nagy befolyással a tényleges politika irányítására. Mivel a fejlődés iránya a társadalmi szélsőségnek kedvezett; egyrésztől nagy vagyonok halmozódása az egyik oldalon, és proletarizálódás a másikon: A középvagyonoknak a pusztulása pedig általánosan megfigyelhető jelenség volt, ezért a birtokosnemesség egyre vesztett a súlyából és a világháború előtt elérte a süllyedésének a mélypontját. Statiszta szerepre kárhoztatva, anyagilag legyengülve, történeti hivatását már nem tudta teljesíteni és ezért kellett a háború végén a szélső rétegek harcaiban a magyar társadalomnak összeomlania.

¹¹¹ Lippay i. m. 98. I

A kialakuló középosztály.

Nyugaton a polgárságból kialakult középosztály kihasználja a liberalizmus előnyeit és páratlan fejlődésnek indítja az egész európai civilizációt. A magyar földön ez az osztály a liberalizmus korában in statu nascendi volt és mire kialakult volna, addigra már meg is szűnt az a liberalizmus, amely nálunk életre hívta és amely fejleszthette volna.

Míg az eddigi osztályok pontos meghatározója az endogámia és ezt alkalmazhatjuk még a parasztságra is, sőt részben még a munkásságra is, csupán a mozgásban lévő elemekre, a zsellérségre és a kispolgárságra nem áll ez a formai meghatározás. A középosztály endogán jellege eltörpül, nem annyira organikus, mint inkább mechanikus egység (konglomerátum). Belső összetartó erői hiányoztak. „Aki oda való, sem számíthatja magát oda.” Mégis általában azok tartoznak a középosztályba, akik az arisztokrácián és a birtokosnemességen kívül még úrnak számítanak, vagy annak akarnak számítozni. Ezzel az új fogalommal a magyar társadalomnak egy speciális jelenségéhez érkeztünk el. Az úr fogalmának eredete még a nemesi társadalomba nyúlik vissza.

elkülönülésének fenntartása végett az úr fogalmát hozta be, amely kezdetben azonos volt a nemesember fogalmával: innen etikai tartalma, később aztán a liberalizmus új értékelési szempontjai bevitték még a műveltség és a gazdagság fogalmát is.

A középosztály a liberalizmus osztálya volt. Épp ezért „keretei nem olyan kasztszerűek, mint a nemesi társadalom-

nál. Származásra nézve helyet adnak a nemesi rend elszegényedett maradékainak, a fölfelé törekvő városi kispolgárnak és a vagyonszerzett parasztnak egyformán”.¹¹² így vallja ezt az első világháború idején a kor szociológusa. Majd pontosabban meghatározva a középosztály fogaimat; a középnagyságú vagyont és a közepes polgári életmódot tartja a főkritériumnak. A polgári életmódon értvén a három szobás lakást, a második osztályt vonaton és három tál ételt délben.¹¹³

De már 14 évvel később Weis István szerint „azok tartoznak ide, kik képzettségük, munkájuk természete, jövedelmük mennyisége, esetleg kisebb tőkájük révén és a felső osztályok és a tisztán kezük munkájából élő csekélyebb képzettségű és jövedelmű, csaknem, vagy teljesen vagyontalan munkásság, kisemberek között állanak”.¹¹⁴ Mint a két író korának a felfogását fejezte ki. Látjuk, hogy a második megfogalmazás mennyivel tágabb: a középosztályhoz számítja a kispolgárságot és az alsóbbrangú tisztviselőket is. A mozgásban levő rétegek a háború után társadalmi rangemelkedést értek el. Mind a két megfogalmazás azonban formális. Végeredményben tehát kiket tart a társadalom a középosztály tagjainak? Már Buday is korrekтивumokkal él. „Birtokos magyar középosztály nincsen. A száz kat. holdtól ezer holdig terjedő birtokok száma az utolsó 1895. gazdasági összeírásakor mindössze huszonegyezer volt. Ennek jelentékeny része a felső társadalmi rendhez tartozó gentry és egy másik nagyrésze parasztagazda, nem számítva a külföldi birtokosokat”.¹¹⁵ A birtokosnemesség tehát gentry néven a felső társadalmi „rend”-hez tartozott. Viszont Weis szerint a gentry a középosztály része.

Míg nyugaton az ú. n. középosztály gerince egy hagyományörző kereskedő- és iparosréteg, addig nálunk alig néhány iparos tartozik ide és kereskedőink „idegen származá-

¹¹² Buday Dezső: Magyarország honoratior osztályai. Budapesti Szemle, 1916. 228. 1.

¹¹³ Buday Dezső i. m. 229. 1.

¹¹⁴ Weis István: A mai magyar társadalom. Bpest, 1930. 104. 1.

¹¹⁵ Buday Dezső: i. m. 299. 1.

suknál, s gyorsan váltakozó vagyoni és műveltségi helyzetük-nél fogva nem tartózkodnak sokáig a középosztály határai között. Így a középosztály minálunk csak a honoratior osztály számára marad fenn”.¹¹⁶ Hozzájárult ehhez még a helytelen társadalmi értékelés is. „A kereskedői osztály ma is megvetett osztály, — természetesen nem általában, hanem igen számos és döntő körökben”.¹¹⁷ Ezért aztán a középosztály sem hajlandó a társadalom „megvetettjeit” magával egyenrangúnak elismerni. Még Weis szerint is: „Középosztályunk lényegileg tisztviselő osztály”, ellentétben a legtöbb nyugati országgal, ahol is a régi polgárság utódai szolgáltatják a középosztályok törzsét. Nálunk azonban mindvégig megmaradt a középosztály úrrá tevő jellege. „Nálunk a díjnok is az úri rendhez tartozik”.¹¹⁸ A középosztályra nézve kötelező az úri rendhez való tartozás”,¹¹⁹ amelynek a társadalomban elismert külső jele tartalékos tiszti mivolt, a nehéz testi munkától való tartózkodás (ami negatív jele a vagyonnak) és igen mély becsületmorál. Az úri rend, — mivel a létező társadalmi rend fennmaradásában másoknál jobban van érdekelve, — általában konzervatív hajlamú, a napi politikától azonban többnyire távol áll.

Nyugaton a polgárságból, mint gazdag alaprétégből fejlődött ki a középosztály. Ezért sokáig használták a polgár elnevezést is középosztálybeli értelmében. Míg nálunk a polgár szó társadalmi tekintély nélkül lévén, csakhamar gúnyos értelmet vett fel és lassanként azonosult a kispolgár fogalommal. A polgárságot még a benneszületett polgár sem vállalta, s mivel az arisztokrácia és a birtokosnemesség, továbbá a parasztság és a munkásság között mégis csak kialakult egy osztály, ez az eddig semmitmondó globális összefoglaló középosztály nevet vállalta, magábazárva a nemesség erkölcsi tartalmát és az alsóbb osztályok szegénységét, kultúrában pedig valamennyi osztály élén áll. Ennek a középosztálynak az öse

¹¹⁶ U. o. 229. i.

¹¹⁷ Bobula János: Magyarország iparügye. Bpest, 1888. 170. 1.

¹¹⁸ Buday i. in. 230. 1.

¹¹⁹ Weis i. ra. 105. 1.

a rendi társadalomban a honoratior réteg, a tanult kisnemesség és a műveltebb polgárság, A magyar polgárság azonban kisszámú, de a kisnemesség igen nagyszámú volt, úgyhogy a középosztály alapszínezetét ez adta meg és töltötte meg magas etikai tartalommal, míg a többi réteg csak járulékos tényező volt, amely a maga életformájából csak a szakképzettséget hozta.

A középosztálynál nem volt meg az egész osztályra érvényes endogámia. A zsidósággal — különösen vidéki városokban — még a társadalmi érintkezés sem volt meg. A világháború felé, a polgári házasságkötés óta azonban egyre csökkent az elzárkózás és számos keresztény-zsidó vegyesházasságkötés mutatja, hogy egy szerves osztály volt kialakulóban. A görögkeleti nemzetiségek és az erdélyi-szászok társadalma azonban olyan mereven szembeállott a magyarsággal, hogy talán még a magyar társadalom keretébe sem sorolhatók.

A középosztály helyzete a társadalomban nem volt kedvező. Noha legfontosabb társadalmi, és állami funkciókat végzi, úgyszólván semmiféle társadalmi megbecsülése nincsen. A hanyatló gentry egy lejtő végén ér el a középosztályig, ott aztán megreked és tovább nem csúszhatik. A birtokos nemesség egyébként élénken tiltakozik az ellen, hogy a középosztályba sorolják, s ezt degradálásnak tartja. Másrésztől a parasztság és munkásság főleg bennük látja az úri rend képviselőit, s a felsőbb osztályokkal szemben érzett ellenszenvét velük érezteti, ami tragikussá teszi a helyzetét. A társadalmi feszültségek folytonosan növekedtek, végül az 1918-19-es forradalmakhoz vezettek, melyeknek legszánandóbb áldozata a középosztály lett.

Míg az előbbi osztályoknál mind megállapítottuk az osztályöntudatot, ez a középosztálynál teljesen hiányzott és csak az alsóbb osztályok felé volt meg; mint az úri rendhez való tartozás tudata. Másrésztől viszont kifejlődött a szervilizmus, mint a felsőbbekkel szemben való általános magatartás. A század eleje óta ez az osztály azonosítja magát a nemzettel és ezen az alapon igényt tart a politika irányítására. A középosztály és a nemzet azonos voltának az elméletét csak megerősítette társadalmi osztályaink nemzetiségi összetétele.

A magyar középiskolák nemzeti nevelése egész generációkat magyarosított meg. A hivatalnoki karban csak elszórva akad nemzetiségi ember. A szlovákoknak és ruszinoknak nem is volt középosztályuk, a románoké meg igen gyenge volt, a svábság középosztálya viszont teljesen megmagyarosodott. A nemzeti érzésben egységes és magyar középosztállyal szemben meg ott állt a szentistváni birodalom tarka népegyvelege, amelyben erős elszakadási törekvések éltek. A középosztály egyedül képviselvén a nemzeti öntudatot, valóban államfenntartó osztály volt.

A világháború utáni időkben kialakul a hivatástudata. „A nemzet a maga történetét és halhatatlanságának tudatát valóban a középosztályban éli, benne feszül és lüktet a nemzet szellemi és erkölcsi ereje és föltörő aspirációja”.¹²⁰ Ez a középosztály hordozza a nemzet arculatát és mint fókuszban egyesíti az apolitikus nép élniakarását. „Ki tehát a nemzeti életnek mintegy a reprezentánsa? Az, aki a legmélyebben átéli a nemzeti élet problémáit, a legtöbbet áldoz érte, átlagosan szólva: a középrétegek töltik be ezt a szerepet, az egyik században a köznemesség (olykor a főnemesség is), máskor a polgárság, avagy újabban — ha megvan — a középosztály.”¹²¹ Ez a középosztály eredetét tekintve sokféle különböző hagyományú rétegnek az összetételéből alakult. De a közös nevelés és műveltség folytán azonos a szellemisége. „Mi avatja tehát viszonylag egyneművé a középosztály lelkiségét! A történeti hivatásérzés, a nemzeti missziótudat, mely sok nemzedék közös munkája alapján mint erkölcsi — szellemi hagyománytőke sűrűsödik össze”.¹²² A középosztály képviseli a nemzet politikai akaratát, sőt azonos a nemzettel. Ami nemzetiségi vidéken majdnem igaz is volt.

A középosztálynak a vezetésére való képességet igen kétségesé tette két nagy problémája: a felületes asszimiláció és a zsidóság elhelyezkedése a magyar társadalomban.

¹²⁰ Komis Gyula: Az államférfi. Bpest, 1933- II. kötet 303. 1.

¹²¹ Dékány István: A társadalomfilozófia alapfogalmairól. Budapest, 1933. 307. 1.

¹²² Komis Gyula: Az államférfi. Bpest, 1933. II. kötet 303. 1.

A liberális kor nemzetfelfogása csak nyelvi és nem kulturális asszimilációt kívánt s ezt az áthasonuló rétegek fel-emelésével igyekezett elérni. „A beolvasztás folyamata... csak társadalmi előnyök mellett volt és lehet eredményes.”¹²³ Mivel a liberalizmusnak még a demokratikus korszakában is a nemesség társadalmi tekintélye csorbítatlan maradt, ezért „a polgár minden áron az úri osztályhoz akar hasonulni, hasonulása két irányú: a polgári osztály fiai otthagyják apáik foglalkozását és közhivatali pályákra tódulnak”.¹²⁴ „Az úriság és magyarság fogalma a századforduló körül lassanként éppennyúgy azonosul, éppen olyan hatékony vonzóerőnek bizonyul, mint 1867 után.”¹²⁵ Azonban a magyarosodás olyan példáit is megtaláljuk, amelyek társadalmi emelkedéssel nem jártak. Ilyen volt a legtöbb dunántúli város kispolgárságának a megmagyarosodása. Ezért a hazai nemzetiségek útja a magyarsághoz társadalmilag nézve kétirányú volt. Az egyik a vízszintes, amikor a magyarosodás nem jelentett társadalmi emelkedést, amikor a nemzetiségi polgárból egyszerűen csak magyar polgár lett. Másrészt függőleges, amikor a nemzetiségi parasztság, zsellérség vagy polgárság fiai fölemelkedtek középosztályunkba. Hogy az idegen származásúak mégis aránylag nagy számban vannak képviselve középosztályunkban és pedig különösen a hivatalnoki karban: ezt a társadalmi jelenséget az alábbiakban fogjuk megvilágítani.

A liberalizmus elősegítette a tőkeképződést és a városok népessége rohamosan emelkedett. A városi polgárság anyagilag is erősödött, gyerekeit iskoláztathatta, amit a nemzetiségi politikánk is megkönnyített azzal, hogy a legtöbb középiskolát nemzetiségi városban helyezte el. A magyarrá és úrrá lett kispolgárok fiai aztán a magyar középosztályban helyezkedtek el. Az idegennevűek nagy számának még más magyará-

¹²³ Báró Bánffy Dezső: A magyar nemzetiségi politika. Bpest, 1903. 143. 1.

¹²⁴ Pukánszky Béla: Német polgárság magyar földön. Bpest, é. n. 99. 1.

¹²⁵ Pukánszky i. m. 21. 1.

zata is van. A minisztériumainkat a Bach-korszakból ittmaradt német és cseh-morva hivatalnokokkal megrakodva vetjük át, akik közül igen sokaknak, különösen a pénzügyieknek a leváltása nem történt meg. Kitűnő példát nyújtanak erre az első tiszti cím- és névtár adatai. A pénzügyminisztérium tisztviselői között csak úgy hemzsegnek a cseh-morva nevek. A legfelsőbb vezetés 1867 után rögtön magyar kézbe ment át, de amint a dzsentrik gondoskodtak magukról, magukat tartván egyedül a nemzetnek, azt hitték, hogy saját érdekükkel együtt a nemzet érdekét is megvédték és nem törődtek azzal, hogy mögöttük egy opportunus réteg kerül a magyarságba, amely nem hagyományai, hanem függő helyzete folytán kénytelen a magyarsághoz alkalmazkodni. Ezeknél teljesen hiányzott a történeti együttélés, ami legalább a cipszereknél és a sváb parasztságnál megvolt. Mert hiszen ugyanennek a cseh-morva-német rétegnek az érzelmi és hivatali beállítottsága néhány évvel ezelőtt még magyarelles volt.

A hatalmas méretű asszimiláció főleg a középosztály összetételét változtatja meg lényegesen. A minisztériumok és hivatalok megteltek idegen származásúakkal és így fajilag igen kevert képlet állott elő. Az 1873 -as, az 1890-es, az 1900-as és 1918-as tiszti cím- és névtárak alapján a belügyminisztérium tisztviselőinek kb. 25, 18, 18 és 15%-a volt németnevű. A szlávnevűek arányszáma mindig 10% körül mozgott. A kereskedelmi minisztériumban hasonlóképpen fogy a németnevűek száma (kb. 35, 26, 23 és 15%), ami főleg névmagyarosítással magyarázható. A szlávnevűek arányszáma itt is változatlan, általában 13%-ra tehető. De a többi minisztériumban az idegennevű tisztviselők arányszáma meglehetősen állandóságot mutat: a pénzügyben a németnevűek az említett években 28, 29, 19, 21%-ban vannak képviselve, a szlávnevűek átlag 10%-ban. A kultuszban 25%, a földművelésügyiben 23%, a honvédelmiben 20% a németnyelvűek aránya, a szlávoké hozzávetőlegesen 15%. A legmagyarabb az igazságügyminisztérium: a németnevűek arányszáma kb. 15%, szlávoké egészen jelentéktelen.

Még a világháború után is megmaradt az idegenszármazásúak föltűnő részesedése a fontos hivatali pozíciókban. Az

alábbi statisztikai adatokat Kovács Alajos értekezéséből vettük.¹²⁰ A statisztikája szintén nevek alapján készült.¹²⁷

A minisztériumok főtisztviselői közt a magyarnevűek a magyarság országos arányánál jóval kisebb mértékben szerepelnek. A trianoni Magyarországon a magyar anyanyelvűek aránya 90% (a 8 milliónyi magyarságunk 25%-a visel idegen nevet egyes becslések szerint, Kovács cikke után.) A minisztériumok tisztviselői úgyszólván mind magyar nemzetiségűek, és magyar anyanyelvűek. Mégis a miniszterelnökségen 69.4%, a honvédelmi minisztériumban 65.3%, a magyar kultúra őrhelyén: a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban 52.9%, a külügyben meg éppenséggel 48.2%, a magyarnevűek aránya.-A többi minisztériumban meg 55.1% és 62.8% közt váltakozik.

A vármegyékben hasonló a helyzet, a megyei tisztviselők közé számítva a községi jegyzőket is, a magyar nevűek 47.2%- (Nógrád) és 76.0%-ig ingadoznak. A németnevűek szélső előfordulási arányai 5% (Hajdú) és 31.9% (Mosón), a szlováké 5.6% (Szatmár) és 30.3% (Nógrád és Hont). Tisztviselői karunk idegen származásúakkal való megtelése csak társadalmi törvényszerűségekkel magyarázható meg. A liberalizmus szabad osztályképződésében a városiak nagyobb műveltségük révén több előnnyel indulnak a „szabadversenyben”. A németnevűek többlete kétségtelenül a városi lakosságtól ered, mert a német kisebbségi megyékben, ahol nincsenek városok, a németnevű tisztviselők aránya nem múlja felül a német lakosság megyei arányszámát. Így Tolnában 30% a német kisebbség, a németnevű tisztviselők aránya meg 29.7%,

¹²⁶ Kovács Alajos: A nevek és névváltoztatások statisztikája. Magy. Stat. Szemle. 1930. é. sz., 22&-240. 1.

¹²⁷ Az idegen név nem mindig jelenti azt, hogy viselője idegen etnikumból szakadt a magyarságba, mert lehetséges, hogy az idegen névadó őse már esetleg századokkal előbb megmagyarosodott. Bár értekezésünk szerzője azt írja bevezetésében, hogy „a nevek megállapításával igyekezünk liberálisan „eljárni” és a kétségeseket is magyarnak vette, továbbá, amennyi az idegennevűben magyar származású, ugyanannyi lehet a magyarnevű (esetleg magyarisított is) de idegenszármazású. Ezért a % arányunk hozzávetőlegesen pontos lehet.

pedig Tolnában némely helyen még a parasztság is elmagyarosodott (pl. Szekszárdon a Bach-korszakban), ugyanez a helyzet Baranyában: a német nép aránya 34%, a németnevű tisztviselőké 31.5%, Sopron megyében meg éppenséggel csak 9.1%-nyi németnevű tisztviselő van. De térjünk át a pozitív bizonyításra és vizsgáljuk meg három olyan gimnázium tanulóinak a nemzetiségi származását, amelyek növénydeikeket nagyrészt a főváros lakosságából kapják.

A budai kir. kath. gimnáziumnak 1877-ben tanulói közül magyarnevű 33%, németnevű 39.4%, szlávnevű 18.6% volt. A pesti ág. h. ev. gimnáziumban 1866-ban a nevek megoszlása a következő: 27.6% magyar, 55.4% német és 12.2% szláv. Az V. ker. áll. főgimnáziumban 1876-ban 13.2% a magyarnevűek aránya, 71.2% a németnevűeké és 8.6% a szlávnevűeké. A három gimnázium három társadalmi körből szedte tanítványait. A németnevűeknek egy esetben relatív és két esetben abszolút többségük volt, de már 1928-ban a fenti sorrendet betartva a németnevűek aránya a következő: 25.8%; 33.7% és 34.5%. A két utóbbi gimnáziumban sok zsidó tanuló is járt, akik a tisztviselői pályáknál nem jönnek számításba, de a fennmaradó rész akkor is elegendő az idegen nevű hivatalnokok nagy számának megmagyarázására.

Az asszimilációval kapcsolatos probléma a zsidókérdés is, ennek a részletesebb megtárgyalása nem tartozik feladataink körébe, mert mind a törvényhozásban, mind a végrehajtásban a zsidók aránylag kis számban vettek részt. A politikai életben csak sajtójuk révén tudtak nagyobb befolyást biztosítani maguknak. A zsidóság egyébként csak akkor vált a magyar társadalom nagy problémájává, amikor ősi foglalkozását elhagyva intellektuális pályákra tódult és középosztállyá akart átalakulni.

A nemzet politikai életében azonban sem az asszimiláltaknak, sem a zsidóknak döntő szavuk nem volt, mert kezdetben maguk is mindenben hasonulni, alkalmazkodni igyekeztek az uralkodó osztályokhoz. A nagymérvű asszimiláció ellenére is a magyar középosztálynak 65-75%-a magyar származású és tagjainak nem annyira nemzetiségi száрма-

zása, hanem sokkal inkább társadalmi eredete teszi sokszí-
nűvé, tarkává a majdan országvezetésre hivatott osztályt.

Ez a középosztály hatalmas szerepet töltött be a nemzet életében. A nemzeti munka legfontosabb őrhelyeit az ő soraikból töltötték be. Úgyszólván kizárólag a középosztály végezte a nemzetnevelést. A katedrákon és a padokban egyaránt az ő fiai ülnek. A közoktatásban van a legtöbb felemelkedő elem. A tanítóság sorai úgyszólván kivétel nélkül a parasztságból és a kispolgárságból telítődnek meg. Kezdetben a tanultabb iparosokkal töltötték be a tanítói állásokat. S amint egyre fontosabbá válik a közoktatás szerepe a nemzet életében, úgy emelkedik maga a tanítói rend. Hasonlóképen az állami középiskolák szaporításával egy új társadalmi réteg keletkezik, amely már részben a polgárságból, részben a kisenemességből, vagy a kistisztviselők második generációjából és csak kisebb részben a parasztságból szedi sorait.

Sajtója az arisztokráciának és a birtokosnemességnek alig volt. A sajtó a középosztályé és a középosztályba emelkedett zsidóságé, ők hirdetik a liberalizmus elveit, adnak ötleteket és eszméket, s külön szellemiséget képviselnek, amelynek hatása alól az uralkodó rétegek sem tudják kivonni magukat és innét származik a kor nagy belső ellentmondása és kettőssége: a hagyomány szerinti konzervatív rétegek vállalják a liberalizmus elveinek a megvalósítását.

A gazdasági élet vezető pozícióiban főleg a birtokosnemesség és a zsidóság képviselői ülnek, itt-ott a német polgárság fiai is szóhoz jutottak.

A politikai életben viszont a középosztálynak semmi befolyása nincsen. Egyrészt azért, mert mint akár csak a birtokosnemesség esetében is láttuk, az uralkodó pártban a függő elemei vannak, a függetlenek viszont az ellenzékben. Az ellenzéki politika pedig 1906-ig meddő volt. Az ügyek irányításában nemigen tudtak befolyjni. Ezért a középosztálybeli politikusnak már igen korán két típusa alakult ki. Az egyik a kormánypárti, a másik az ellenzéki. Ennek a kétféle politikai attitűdnek már hagyományos jelege volt. A legszemléltetőbb módon az ügyvédi hivatás példáján tudjuk bemutatni ezt a két típust. Az egyik típusnak rendszerint csak egy ügyfele van

(uradalom, bank vagy gyár), ezek kétségtelenül a leginkább függőek, mert életheletőségük egyetlen egy szálhoz van kötve és ez a típus majdnem teljesen csak a kormánypártban található meg, az ügyvédek másik részének igen kiterjedt klientúrája révén ezer szállal van a társadalom különböző egyéneihöz kötve. Ez az ügyvéd is függ, de már nem egy egyéntől, hanem attól a társadalmi rétegtől, amelyikhez ügyfeleinek legnagyobb része tartozik. Mindenesetre különböző kérdésekben sokkal szabadabban foglalhat állást, tehát demokratikusabb. Ezek az ügyvédek főleg a függetlenségi pártban foglaltak helyet. Ez a két politikai arc azonban minden középosztályi rétegben megtalálható. Az első típushoz tartozókat az ellenzéki szóhasználat „mamelukoknak” is nevezte. Idetartoznak a feltörekvők, a mindenáron asszimilálódni akarók. Ide tartoznak a lezüllött gentryk, akik a középosztályba kerülve ugyan, de még a régi rendjük, a birtokos nemesség érdekeit védemzik az állami és a társadalmi élet minden vonalán. A hivatalnokok, akik előmenetelre számítanak, a papok, „akik mind püspökök akarnak lenni”,¹²⁸ a jogi egyetemi tanárok, akiknek minden vágyuk a piros bársonyszék, vagy legalábbis az államtitkárság. Ezek a lehetőségek az ellenzékiek előtt igen sokáig el voltak zárva, Mikszáth meg is jegyzi a függetlenségiéről, „hogy a jövőért küzdenek, de maguknak nincs jövőjük”.¹²⁹ A politikai vélemény és meggyőződés keveset számít, hisz a kormánypárti képviselők legnagyobb része kryptofüggetlenségi volt, szívük mélyén a függetlenségi eszmének adván igazat, mégis a kormánypártot szolgálták. Még Mikszáth is elismerte, hogy „a legfényesebb eszmét ők képviselik”.¹²⁹ Ez a kormánypárti attitűd azonban nemcsak a képviselőknél volt megtalálható, hanem a hivatalos élet minden ágazatában. A mindenáron való érdemszerzés akarata sokszor törvénytelenésekbe sodorja az alsóbbrendű tisztviselőket, különösképpen a választásoknál. Herczeg Ferenc írja, hogy a főbkeknek fogalmuk sem volt a kisebbek visszaéléséről. „Magyarországon a hajdúk mindig nagyobb despoták voltak,

¹²⁸ Deák mondása szerint.

¹²⁹ Mikszáth Kálmán: Tisztelt Ház. 63. 1.

mint az uraságok.” Hogy azonban mégis felelősek voltak, az kétségtelen, ha másért nem, e típus kineveléséért.

Az ellenzéki típusnál megvolt a politikai hitvallásnak mély érzelmi alapja. A hatalommal szemben azonban a tömegekre kellett támaszkodniok. Politikájuk sikertelensége miatt szükséges volt a tömegeket érzelmileg elnevelni, szükséges volt az állandó izgatás a kiegyezés ellen, obstrukciókkal az országot izgalomban tartani, mert érdek alapon nem tudták magukhoz láncolni a tömegeket.

A középosztálybeli politikusok részvétele állandó és jelentős volt valamennyi alkotmányos parlamentben.

Már az 1848-as első népképviselési országgyűlésen megnyílt az út a kialakuló középosztály elemei számára a politikai életben. Az első parlamentbe szépszámban kerültek be a kismemesség képviselői, ilyenek voltak a radikálisok, az úgynevezett Madarász-csoport. Igen sok volt a falusi pap, sőt vidéki jegyző is. „A 415 képviselő közül csak 146-nak sikerült polgári állását kinyomoznom. Ezek között 109 hivatalnok, (8 miniszter), 13 hivatalnökküli ügyvéd, 5 író, 5 pap, 4 földműves, 4 iparos, 3 tanár, 2 földbirtokos, 1 kereskedő, 1 doktor”.¹³⁰ A 109 hivatalnok között már a minisztereket sem említve, valószínűleg igen sok volt a megyei tisztviselő birtokosnemes, bár a középosztály előtörése kétségtelen.

A 48-as parlamentben 106 nemzetiségi származású ült. Közel a fele (45) német, (20 szász) erdélyi, azonkívül 15 szerb, horvát, bunyevác; 16 román; 21 tót; 1 rutén; 8 egyéb. A parlament egynegyed részre idegen volt, ezek különösen a németek városi tisztviselők, papok, vagy ügyvédek.

A kezdődő alkotmányos életben a középosztály nagyon is visszaszorul, átlag 50-60 képviselője ült a képviselőházban. 1875-ben 56 körüli létszámmal szerepelt.

Pontos képet kapunk már az 1884-es képviselőház társadalmi megoszlásáról. A könnyebb tárgyalhatóság kedvéért a középosztályt hivatási csoportjaiban tárgyaljuk és azonkívül pártok szerint is.

¹³⁰ Szeremlei Samu: Magyarország krónikája az 1848. és 1840. évi forradalom idejéről. Pest 1867, 147. 1.

A *szabadelvű pártban* volt 26 tisztviselő, közülük azonban 8 szerb, 3 erdélyi szász és 1 román. Nyilvánvaló a kétszeres függés: a hivatali és a nemzetiségi. (Ide csak a nem asszimilálódó nemzetiség fiait soroltuk.) A fennmaradó 14 közül viszont csak 6 magyarnevű, a többi 8 idegen: 3 német, 1 tót, 3 bunyevác stb. A 14 magyar között 6 városi tisztviselő, 5 megyei és 3 miniszteri, két délvidéki nagyobb birtokos is van (Králitz Béla 3665 holdas és Vargics Imre 1778 holdas földbirtokkal is rendelkezik), egy mérnök, a többi jogi végzettségű.

A második csoport az ügyvédeké, 26 tagból áll ugyancsak (2 román, 4 zsidó, 1 szerb). A 19 magyarból 5 asszimiláns német, (1 tolnai, 1 bánági, 3 felvidéki cipszer), 3 tót. A 19 közül háromról jegyzi fel a szűkszávú parlamenti almanach, hogy főúri családok ügyészei.

Ugyancsak 3 különböző bank szolgálatában állott. Száz holdnál nagyobb birtoka is volt kettőnek.

Az ú. n. szabadfoglalkozású csoport neve alatt foglaltuk össze az alábbiakat: a mérnököket, ha nem voltak állami tisztviselők. Ilyen kettő: az egyik rézbányatulajdonos (Dániel Márton), a másik az Esterházy uradalmak főmérnöke, később pedig a Földhitelintézet igazgatója (Korizmics László). Ide soroljuk az orvosokat: ebben a ciklusban nem volt, a gyógyszerészeket: akadt egy (Róth Pál), a bányatisztviselőket: volt három (Lukács, Stoll és Zsigmondy), a banktisztviselőket és bankárokat: volt egy (Hegedűs Sándor), a kereskedőket: volt 4 (Kapisztóry, Neuszidler, Szomjas, Wahrmann) és a gyárosokat: 1 (Krausz). A 12 között 2 a zsidó, ezeken kívül még 3 németnevű van. Az egy-két kereskedőn kívül a többi a nagyipar és a nagytőke szolgálatában állt, akár mint tulajdonos, akár mint tisztviselő. Az anyagilag független erős középosztálybeli elemeket ebben a csoportban is hiába keressük.

Következik a tanárok csoportja. Elvileg ide tartoznak az egyetemi és főiskolai tanárokon kívül a középiskolai tanárok és az elemi iskolai tanítók is. Az utóbbiak azonban teljesen kimaradtak a politikai irányításból és középiskolai tanárok is csak elvétve kerülnek be a parlamentbe. Ebbe a csoportba

vettem még a szellemi alkotókat, az írókat és művészeket, ha foglalkozásuk egyben társadalmi osztályt is jelentett. Ennek a csoportnak tíz tagja van (egy román egyetemi tanár, egy író (Jókai), kettő németnevű, a többi magyar. A tanárok egy kivételével mind jogászok: négy egyetemi és négy főiskolai tanár.

Az újságírók csoportjába hét képviselőt soroltunk. Közöttük két zsidót (Falk Miksa és Neményi Ambrus). Magyar kerületben bejött három, román kerületben négy. Mint kormánypárti lapok szerkesztőinek társadalmi és politikai függőségük eleve meg volt határozva.

A papi réteg hasonlóképen kisszámú volt (9), ami nem áll arányban a vidéki papság óriási politikai befolyásával. A papság a szabadelvű pártban lassanként csak túrt réteg lesz, a kilencvenes évekre teljesen eltűnik a pártból. A magyar vidéki papságnak a részvétele a politikai életben még a Deák-párt idejéből való. A szabadelvű pártban az egy unitárius Ferenc József kivételével a papok valamennyien katolikusok. Három magyar és hat nemzetiségi kerület küldte őket. Mivel a néphez közel élő és nemzethű réteg volt, kétségtelesen nagyobb szerepet kellett volna nekik juttatni. A szakadás a felső és az alsó rétegek közt nem lett volna olyan erős, és a nemzetiségi politikánk olykor bántó hatásait is enyhítette volna.

Utolsónak egy olyan csoportot alkottunk, amelynek a tagjai az előbbieket egyikébe sem voltak besorolhatók. Többnyire nem nemes földbirtokosok kerültek ide. Ezeknek a társadalmi beállítottsága is teljesen meghatározott. A gentry-hez való hasonulási vágy hatja át ennek a rétegnek minden egyes tagját. A legnagyobb részük német származású. Sok köztük a katona, vagy jómódú városi polgár, aki vidéken birtokot szerzett (Emich). Idevettük még a gazdatisztekét is. (A Károlyiak gazdatisztje Bossányi László Gödöllőn, a Rhédeyek gazdatisztje Elekes György a kolozsi kerületben és a parlamentben képviselte gazdája és a választóközönsége érdekét.) Amelyik ciklusban a gróf nem választatja meg magát képviselőnek, maga helyett az ispánját küldi el a parlamentbe. Mint magatartás, teljesen azonos a 48 előtti szokás-

sal, amikor is távollevő főrend képviseltetni szokta magát az országgyűlésen.

A liberalizmus korának uralkodó pártjában azonban hiába keressük a parasztság és a munkásság, Széchenyi kilencmillió igaz és hű magyarjának képviselőit. Az uralkodó réteg egy szűk kis társadalmi körből rekrutálódott és elsősorban annak az érdekeit képviselte. Kitűnik ez különösen akkor, amikor a magyar parasztság és munkásság egzisztenciális érdekeiről van szó.

Tekintsünk azonban az ellenzéki tájakra is, mert lehetséges, hogy talán örökös kisebbségben, de mégiscsak ott élt a magyar néptömegek elnyomott akarata, ott voltak annak a társadalmi osztálynak a képviselői, amelyért 1848 történelmi, nemes és nagy mozgalma folyt.

Az arisztokrata jellegű kormánypárt mellett volt egy bevallottan arisztokrata párt, amely konzervatívnak nevezte magát. 1884-ben 60 képviselője között 12 (20%) arisztokrata található. Köztük Apponyi, Zselénszky, a Hangya-alapító Károlyi és a kilencvenezer h. oldás Wenckheim. Azután a jobbmódú, többezer holdas birtokosnemesek 38 taggal szerepelnek. Ez a két réteg a párt képviselőtagjainak közel 85%-át teszi. Nyilván itt az uralkodó középosztály rétegeinek kevés szerep juthatott már. A négy papi képviselő közül kettő nemzetiségi vidékről, egy az örök ultramontán Zalából és egy református székely Marosvásárhely vidékéről való. Voltak, akik taktikai okokból csatlakoztak a párthoz, mint Grünwald Béla és Szilágyi Dezső. Ezenkívül még 2 szász képviselője és egy tót gyógyszerész képviseli a nemzetiségeket. Egy újságíró és 4 ügyvéd, köztük az egyik egy banknál, a másik egy lapnál volt érdekelve.

A konzervatív párt később a mérsékelt ellenzék társadalmi struktúráját tekintve, legközelebb állott a kormánypárthoz, attól csak taktikai, s részben világnézeti kérdések választották el, de a társadalmi érdekazonosság fennállott, s ezért logikusan előállhat az az eset, hogy a fenti két párt alkalomadtán egyesülhet, amint hogy az meg is történt Széli Kálmán kormányelnöksége alatt.

Viszont lényegesen más volt a helyzet az örök ellenzéki

függetlenségi pártban. Ebben a pártban úgyszólván teljesen hiányzott az arisztokrata csoport. Hébe-hóba akad csak közöttük egy-egy. A párt törzsét a birtokosnemesség adja. A 74 tagból 39 tartozik közéjük. A pártban abszolút többségük van, ami nagyjából meg is határozza annak a társadalmi képét. Van itt is tisztviselőréteg, de mivel egyrészt mind magyar kerületben jött be (rendszerint városi és megyei tisztviselők), akik másrészt csak választóikra támaszkodtak, tehát függetleneknek mondhatók. Az ügyvédek is többnyire vidékiek lévén, a 15 közül csak 2 budapesti, a vidék társadalmi életében jelentős szerepet vittek, rendszerint szerkesztették a vidéki lapokat és résztvettek a vidéki, olykor altruista bankok életében is. Majdnem kizárólag magyar származásúak, asszimilált elvéve akad közöttük. (3). Bár némelyiknél feltalálható a nagybirtokossággal való kapcsolat is, így Gaál Péter, a Batthyány uradalom kormányzója.

Teljességgel hiányzik a szabadfoglalkozásúak csoportja. A tanárságot is csak néhány érdekesebb egyéniség képviseli: Thaly Kálmán, a tudós, Hoitsy Pál, a csillagász és Hermann Ottó, az ornitológus (múzeumőr). A 3 újságíró közül 2 zsidó, Enyedi Lukács és Helfy Ignác.

Két református és egy római katolikus pap képviseli az egyházakat.

Az egyéb kategóriába két németnevű földbirtokost és egy ismeretlen foglalkozásút (Tóth Antal) vettünk be.

Íme, előttünk áll a legerősebb ellenzéki párt struktúrája, az államhatalomtól, az arisztokráciától és a nagytőkétől független elemek testülete, amelyben a domináns elem a gazdaságilag is erős gentry.

Hogy felsorolásunk teljes legyen, a három nagypárt mellett szemléljük meg a három kicsinyét is. Az egyik az antiszemita párt. Tagjainak legnagyobb része a pusztuló gentryrétegből került ki. Az ügyvédek és a tisztviselők között sok a fertálygentry. A párt egynegyed része birtokosnemes, egyötöde pap.

A pártonkívüli csoportban két gróf, öt birtokosnemes, egy pap és egy nemtelen birtokos található.

A nemzetiségi csoportban négy román és nyolc szász van.

A románok ügyvédek, újságírók, a szászok főleg városi, esetleg megyei tisztviselők, olykor tanárok és újságírók. De az utóbbi rétegek a magyar társadalmon kívül állottak.

A fenti felsorolás egy ciklusnak a keresztmetszete. Mivel tudjuk, hogy a hatalom 1905-ig a szabadelvű párt birtokában volt, lényeges változás társadalmi tekintetben nem fordult elő, ezért most már hivatási csoportok szerint vizsgáljuk a vezetőrétegek társadalmi struktúráját. Ennek a húsz évnek, öt ciklusnak apró ingadozásai megmutatják nekünk, hogy a pártoknak milyen elemei voltak az állandók és melyek a járulékosok. Ha egy választás alkalmával egy párt tagjainak a létszáma megcsökken, nem minden társadalmi elem veszt egyformán és ezért megváltozik a struktúrája is. A szellemben azonban aránylag kevés a változás. — Vegyük most sorra a középosztály különböző csoportjait és vizsgáljuk meg, hogy mely elemek kerülhettek be a politikai elitbe.

A tisztviselő osztály a középosztálynak törzse. A honorácioroknak az uralkodó osztályok részéről mindig nagy megbecsülésben volt részük. A hivatali állás becsülete még onnét datálódik, amikor a hivatalnokok egyúttal jómódú birtokosok is voltak. A parlamenti életben való részvételük azonban főképp a kormány, vagy az uralkodó osztályok támogatásával történt. Az 1884-től ciklusok szerint abszolút számuk az egész parlamentben a következő: 40, 46, 40, 55, 50, 37, 28, 31 és 1917-ben csak a nemzeti munkapártban van már 32. A parlament többi tagjaihoz viszonyítva pedig 9.6%-, 11.1%-, 9.4%-, 13.4%-, 12.1%-, 9.9%-, 7%-, 7.7%-ot képviselnek. Ezekből a számokból megállapítható, hogy 1896 óta ez a réteg egyre inkább kiszorul a parlamentből. Az apróbb ingadozásokat azonban az egyes pártok erősödésével és fogyásával kell megmagyaráznunk. A tisztviselők legnagyobb része, a miniszteriek mind és a megyeiek nagyrésze a kormánypárt oldalán állott. Mindig nagy tisztviselő csoportot küldtek a szászok a házba. A szászok politikája később a kormánypártéhoz alkalmazkodott, sőt képviselői be is léptek a szabadelvű pártba. Ha ezeket a kormánypárthoz soroljuk, akkor a tisztviselő képviselők háromnegyed része volt szabadelvű 1884-ben. Tisza Kálmán idejében ugyan 1887-ben még változatlan a helyzet, de

1892-ben az ellenzéki tisztviselő képviselők ennek a rétegnek már 25%-át sem teszik. 1896-ban a legnagyobb terrortal megéjtett választáson a szabadelvű párti tisztviselők állománya hihetetlenül megnőtt, 31-ről 48-ra és a házban levő összes tisztviselőknek a 87%-a a kormánypárt oldalán van, még az 1901-es választás is ugyanezt a képet mutatja, amikor a tisztviselők 84%-a szabadelvű, noha a kormánypárt aránya csak 69%. A többi 8 tisztviselő a függetlenségi pártban van, ezeknek a fele volt városi, három megyei tisztviselő és egy volt bírósági. A négy városi tisztviselő között három polgármester és mind a négy középbirtokos 160-294 holdig terjedő birtokkal. A függetlenségi párt tisztviselőinek a társadalmi függetlensége kétségtelen, mert rendszerint saját városukban választották meg őket és külső befolyást nem kellett igénybevenniük. A szabadelvű párt bukásával aztán a tisztviselő politikusoknak is bealkonyodott. Mélypontjukat a koalíció idejében érik el. A függetlenségi pártban a tisztviselők legnagyobb száma 13, a párt tagjainak egyhuszad része. A nemzeti munkapárt győzelmével megszaporodnak, de még a kormánypártban is csak 10%-al vannak képviselve.

Vizsgáljuk meg a tisztviselők nemzetiségét és származását. A szabadelvű pártban 1884-ben, a fentiek szerint volt a helyzet. 1887-ben a 30 kormánypárti között 6 szerb és 3 szász nemzetiségű volt, a 21 magyar között viszont csak 10 magyarnevet találunk. A 11 idegennevű között pedig 6 idegen származású és nemzetiségi került képviselője. A 30 képviselőt meg csak 9 magyar és 21 nemzetiségi kerület küldte. Négynek volt 1000 holdnál nagyobb birtoka, de ugyancsak nemzetiségi kerületben. 1892-ben egyharmaduk továbbra is nemzetiségi (7 erdélyi szász, 3 szerb és 1 román), a 20 magyarnak is csak a fele magyarnevű, de kerületeiknek még a fele sem magyar (7). 1896-ban egynegyedük nemzetiségi (8 erdélyi szász, 2 szerb és 2 román). De a 36 magyar nemzetiségűnek is csak a fele magyarnevű. A többi mind, előbbi ciklusokban is láttuk, nemzetiségi származású és főleg nemzetiségi vidéken megválasztva képviselte népének és nemzetének érdekeit. 1901-ben nagyjából hasonló a helyzet, de már 1905-ben a 24 szabadelvű tisztviselő mind nemzetiségi kerületben

jön be. A többi arányok változatlanok. Az alkotmánypárt 14 képviselője közül csak egynek jut magyar kerület. A nemzeti munkapárt képviselői viszont már a régi képet mutatják, egy-negyed részük nemzetiségi. A magyar kerületek száma 10, s ugyanannyi a magyar származású képviselőké is.

A függetlenségi pártban viszont minden tisztviselő és minden kerületük magyar volt. Ennek a pártnak a tisztviselő csoportjaiban egy olyan magyar vezetőréteget fedeztünk fel, amely a gentryről teljesen távolállott és amellet ellentétben a szokásos tisztviselői függetlenséggel szemben, teljesen ön-állónak mondható. Politikai függetlenségüket biztosította a magyar választókerület, amellyel teljes politikai és érzelmi-közösségben voltak, továbbá a választókerületük erősen polgárosuló parasztsága, amelyből maguk is kikerültek. Az egy-kétszáz holdas családi birtok biztos anyagi alapot adott politikai működésüknek. A függetlenségi párt tisztviselői csoportjának másik rétege a gentryvel egyívású. Teljesen megfelel az ő társadalmi helyzetük a kormánypárt ugyanezen rétegének a helyzetével.

Más pártokban a tisztviselők elenyésző szerepet játszottak. Megemlítésre méltó, hogy mint a nemzeti párt képviselője került be először községi jegyző (Linder György 1887, 1892) a parlamentbe. Az alsóbbbrangú közigazgatási tisztviselők a politikai vezetőrétegbe csak elvétve jutottak be.

Az ügyvédek a magyar politikai életben mindenkor nagy szerepet játszottak. Magyar felfogás szerint az ügyvédi hivatás szinte predesztinálja az embert a politikai életre. Legékebben bizonyítja ezt a tényt, hogy a birtokosnemes képviselők négyötödének jogi végzettsége volt, egy jórészüik még az ügyvédi vizsgát is letette, de gyakorlatot már csak a szegényebb része folytatott. Számra nézve a parlament harmadik legerősebb csoportja, mindjárt az arisztokrácia után következik, s még a tisztviselőket is megelőzi. Abszolút számuk és viszonyszámuk a vizsgált ciklusokban a következők: 50 (12%); 56 (13³/₄%); 64 (15.φ); 58 (14.1%); 75 (18.³/₄%); 73 (19%); 94 (23.4%); 61 (15.2%). Egészen az 1906-os választásig állandóan nő a számuk, ami minden függőségük ellenére is bizonyítéka annak, hogy egy erős középosztály volt

kialakulóban, amely az uralkodó osztályok szerepét volt hivatva átvenni. A visszaszoruló birtokosnemesség helyét az ügyvédek töltik be, míg a parlamentben állandóan emelkedik a számuk, addig a kormánypártban az arányuk változatlan és a tisztviselők számával egyenlő. Az ügyvédek arányszáma itt 12 és 13% között ingadozik. Tehát számbelileg sem igen jelentős. Míg a függetlenségi pártban állandóan 25% körül mozog az arányszámuk, sőt, a párt dicsőséges éveiben, az 1901., az 1905. és az 1906. ciklusokban 30%-, 27.2%-, és 27.5 %-ot is eléri. Viszont az 1896-os kemény választást a párt ügyvéd része érzi meg leginkább. Ekkor a pártban elfoglalt arányuk 17.7 %-ra süllyed. Az utóbbi pártban kétségtelenül volt szavuk, sőt, a közvélemény egyenesen ügyvédpártnak is tartotta a függetlenségiakat. Az ügyvéd képviselők pártok szerinti megoszlásából nem lehet következtetni a parlamenten kívüli ügyvédek politikai felfogására. Mert 1905-ig az ügyvéd képviselőknek átlag fele a kormánypártban ül, de 1905-ben már több mint a fele a függetlenségi pártban, 1906-ban meg éppen a kétharmada. Nem valószínű, hogy az ügyvédek politikai, felfogása olyan „hirtelen megváltozott volna, hanem sokkal inkább hihető az, hogy kb. ilyen volt azelőtt is a politikai véleménymegoszlásuk, de ez a parlamenti érvényesüléshez csak most juthatott. Számbaveendő még az is, hogy az ügyvédek száma a háború előtti 20 évben rohamosan emelkedett. 1890-ben Magyarországon 4202 ügyvéd működött, 1900-ban már 4507 és 1917-ben 6743.¹³¹ Tehát jóformán minden századik ügyvédből képviselő lett. A függetlenségi párt bukásával az ügyvédek száma is visszaesett. A többi pártban is aránylag 20%-ra megy az ügyvédréteg. Szónoki készsége miatt egy párt sem nélkülözheti középosztályunk eme rétegét, de sehol sincs döntő, irányító szerepük.

A szabadfoglalkozásúak csoportjába gyűjtöttük össze a kereskedelemmel és iparral foglalkozókat és az ú. n. szabadértelmiségi pályán levőket. A nagytőkének és nagyiparnak óriási befolyása volt a politikára, a sajtó és a korszellem ré-

¹³¹ Buday Dezső: Magyarország honoratior osztályai. Budapesti Szemle, 1916. 236. lapon.

vén. Ennek ellenére a nagykapitalisták ritkán vettek részt személyesen a törvényhozásban. Ebbe a csoportba sorolva az orvosokat és a gyógyszerészeket is, számuk ciklusok szerint a következő: 14 (3.3%); 13 (3.16%); 9 (2.2%); 19 (4.6%); 24 (5.6%); 14 (3.4%); 13 (3.2%); 16 (3.19%). Legnagyobb részük, kb. 9 tizedük a kormánypártban foglal helyet, a többi pártban is csak egy-egy szabadértelmiségi található, egy-egy orvos, vagy gyógyszerész, vagy nagyritkán közepes kereskedő. De a nagybankárok, a nagyvállalkozók, a híres nagykereskedők, valamint gyárosok kivétel nélkül a kormánypárt híveit szaporítják. Számuk kezdetben lassú, majd a századforduló korában gyors növekedésnek indul, hogy a koalíció idejében ismét a régi nivóra zuhanjon vissza, majd 1910-ben a nemzeti munkapárt ismét nagyobb szerephez juttatja ezt a réteget. Bár a kapitalista réteg képviselői nagyszámban találhatóak még az arisztokraták csoportjában is, szintén a kormánypárti oldalon. Ugyancsak itt találkozunk a parlamentbe került zsidók nagyrészével is, bár nem olyan arányban, amilyenben a szabadpályákat szállták meg. Ha azonban a kerületeiket nézzük, látjuk, hogy nem a gazdag polgárság és a jómódú városok követői, hanem többnyire apró vidéki kerületeké, amelyekben hiányzott a nagyobb számú nemesség. A nagyobb városok képviselői közt (Budapest, Pozsony) ritkán kereskedők is vannak. A kerületeik felelő részben nemzeti-ségiiek Maguk a képviselők meg harmad-harmadrészben magyar, német és zsidó származásúak.

Az 1848-i frankfurti német birodalmi gyűlést a profeszszorok parlamentjének nevezték. A magyar parlament egyetlen egy ciklusban sem volt annak nevezhető. *Tanár* mindig volt a parlamentben változatlan, de említésre sem méltó számban. 1884-től számítva a ciklusokat, csak 1910-ben érik el az 5%-ot. 16 (3.8%); 17 (4.1%); 16 (3.9%); 14 (3.4%); 16 (3.9%); 19 (4.7%); 21 (8.2%). A négyötöd részük rendszerint kormánypárti. A tanárok csoportjába az egyetemi- és középiskolai tanárokon kívül a tudósok és az írók is idesoroltattak. 1887-ben pld. három író szerepel ebben a csoportban (Bedekek Elek, Jókai és Mikszáth). Egy tudós (Schwartz Gyula) és négy egyetemi, négy főiskolai, valamint két gimnáziumi

tanár (egy csángó: László Mihály és egy erdélyi szász* Schwicker Henrik). A 14 szabadelvű között két erdélyi-szászt is találunk, a többiek között csak két német származásút. A függetlenségi párton Hoitsy Pál csillagász és Thaly Kálmán, valamint Horváth Ádám (jogakadémiai tanár) képviselik a nemzetoktató elemet. Az 1892-es arisztokrata ciklusban a tanárok száma mind a kormánypártban, mind az ellenzéken ugyanaz marad. A középiskolai tanárokat csak a szászok szolgáltatták. 1896-ban három középiskolai tanárt találunk. Egy magyart, egy szász és egy románt (Ciocan). 1901-ben az egy László Mihályon kívül ismét három középiskolai tanár van ebben a csoportban, de mind szász. 1905-ben egy gimnáziumi tanár van a szabadelvű (Demkó) és egy a függetlenségi pártban (Bedőházy). 1906-ban a függetlenségi pártban (kormánypárt lévén) épp annyi az egyetemi tanárok száma, mint azelőtt a kormánypártban. Középiskolai tanár a 13 közül 2. De valamennyien magyarok és 12 magyar és 1 nemzetiségi kerület képviselői. Csak ez különbözteti meg őket a volt kormánypárttól.

összefoglalva az eredményeket, megállapíthatjuk, hogy csak a jogi egyetemi és jogi főiskolai tanárok játszottak nagyobb szerepet a képviselőházban. „Az egyetemi jogtanárok közül a budapestieknek legközelebbi kilátásuk van az államtitkársága és minisztersége.”¹³² Természetesen, csak a mellékes tárcákat értve, elsősorban az igazságügyit. De már a középiskolai tanárok részvétele alig jön számításba. „A tanár társadalmi súlya az ügyvéd és orvos mellett egészen másodrendű”,¹³³ és politikai téren az orvossal játszik egyenrangú szerepet.

Az újságírók már igen korán szóhoz jutottak, ami hivatásuknál fogva érthető is. A szabad sajtónak mélységes tisztelete a liberális kor sajátja. A miniszterek és vezetőpolitikusok kezdetben félnek a sajtótól, majd hamarosan megtalálják a sajtó befolyásolhatóságának a módját. Magyarországon alig volt lapvállalat, amelyik pusztán az előfizetésedből fenn tudta

¹³² Buday Dezső i. m. 238. 1.

¹³³ Buday i. m. 238. 1.

volna magát tartani. Mindegyik lap mögött egy-egy érdekelt-ség, párt, vagy legalább egy szűkebb társadalmi korpusz állott, amely előre meghatározta a lap irányát, s általános magatartását politikai és világnézeti kérdésekben. Így az események és dolgok tárgyilagos és elfogulatlan ismertetése sem volt lehetséges. Az újságíró kötött volt a laphoz, amelytől megélhetése függött. Végtelenül jellemző, hogy pártonkívüli újságíró képviselő a magyar parlamentarizmus történetében nem akadt. Az újságírók tekintélyesebb rétege többnyire mint nagyobb lapok főszerkesztői kerültek be a házba. A kormánypártiak rendszerint az igen veszélyeztetett nemzetiségi kerületekben választatnak meg, a függetlenségi újságíróknak, noha többnyire ugyanazok kerültek be a képviselőházba, a kerületei ciklusok szerint állandóan változtak. A kormánypárti újságírók harmada, fele, 1896-ban több, mint a fele, 1901-ben pontosan a fele zsidó, a függetlenségi párton átlag a harmada az. Ennek a rétegnek a képviselői egyénileg voltak a pártokhoz kötve. Rendszerint minden ciklusban ugyanazokat találjuk meg, nem úgy, mint a birtokos nemeseket, akik elég gyakran váltakoztak.

Az újságíró képviselők száma ciklusok szerint a következő: 12 (2.9%); 11 (2.6%); 13 (3.1%); 15 (3.6%); 12 (2.9%); 14 (3.2%); 13 (3.2%); 10 (2.5%). Számuk tehát soha sem volt jelentős. Az eddig tárgyalt középosztálybeli rétegek csak a képviselőházban kereshették politikai érvényesülésük útját, a felsőház teljesen elzárt maradt előttük.

A papság még a rendi korszakban is nagy befolyással bírt. 1848-ban igen sok pap képviselőt választottak meg. A papságnak a parasztnépre való befolyása mindvégig igen nagy volt. Aránylag igen kevés pap képviselőnk volt a liberális kor folyamán. Számuk országgyűlésenként a következő ingadozásokat mutatja: 21 (5%); 15 (3.6%); 15 (3.6%); 16 (3.9%); 16 (3.9%); 23 (5.6%); 33 (8.7%); 17 (4.2%). A Tiszakorszakban még igen sok katolikus pap volt a kormánypártban, de a 90-es évektől kezdve teljesen eltűnnek és a kormánypártban rendszerint csak 1-2 román pópa található. A katolikusok nagyobb része a nemzeti pártban helyezkedett el. Tisza István idejében azonban már a kormánypártba is került vagy

három. Református kormánypárti képviselő csak elvéve akad. A reformátusok mindvégig csak a függetlenségi pártot támogatják. A század elején azonban már katolikus papok is küzdenek a függetlenségi párt soraiban. Sőt, a koalíció idejében a függetlenségi pártnak egyenlő számú katolikus és református papképviselője van (7-7), sőt, 1910-ben már több a katolikus, mint a református (3-2).

Papok voltak az antiszemita- és a nemzeti pártban is. Mint egyházi jellegű párt alakult meg a néppárt, tagjainak $\frac{1}{3}$ része katolikus pap. A papokat, ha reformátusokat leszámítjuk, % részben nemzetiségi kerületek küldték.

A kilencedik társadalmi csoportban azokat foglaltuk össze, amelyek az eddigiekben nem voltak besorolhatók. Így a nemnemes földbirtokosokat, gazdatiszteket, erdészeket, parasztokat, akik általában valamilyen kapcsolatba voltak a mezőgazdasággal, továbbá katonákat, és foglalkozás nélkülieket. Számuk 7 és 21 között ingadozik, ennek a kategóriának a felét, olykor 70-80 százalékát teszik a nemnemes földbirtokosok, akik az esetek 90%-ában német származásúak, mind a kormánypárti, mind az ellenzéki oldalon.

A magyar társadalom arisztokratikus jellegét bizonyítja az is, hogy a nemzetiségi származású képviselők közül elsősorban a földbirtokosok érvényesülhettek a politikai életben. Ezek életmódjukkal sokkal közelebb állottak a birtokosnemességhez, mint a középosztályhoz. A pusztuló gentry helyébe lépő rétegről van itt szó, amelynek azonban asszimiláló törekvése és alkalmazkodási képessége a birtokosnemesség sorait nem bontja meg, hanem csak erősíti a magyar paraszt ellen a földért vívott harcban.

A középosztály egyébként apró hivatási, különérdekű és szellemű csoportjaiban széttagolva, egyéneiben és egész foglalkozáscsoportjaiban az uralkodó két társadalmi osztálytól függve, mint önálló erős politikai tényező nem szerepelhetett. Politikai szereplése a vezető osztályok kiszolgálására szorított. Mivel társadalmi problémák megoldásához sem ereje, sem bátorsága nem volt a középosztálynak, ezért a közjogi kérdések vitatásában annál nagyobb hévvel vetette magát,

ami azt a látszatot keltette, mintha a politika irányításában nagyobb befolyása lett volna.

Vizsgálataink eredményeképpen leszögezhetjük, hogy a középosztálybeli országgyűlési képviselőink túlnyomórészen a két vezető osztályunk függvényei voltak.

Akik kimaradtak...

Az 1848 előtti reformtörekvéseknek egyik kétségtelen íő-eélja az volt, hogy a kilenc millió igaz és hű magyart az alkotmány sáncai közé vegye, amint ezt munkánk elején részletesebben fejtegettük.

Mikor 1848 május és június havában a magyar falvak népe először sorakozott a választási zászlók alatt, teljesen értetlenül állott a nagy változás előtt. A falusi pap és jegyző vezetésével indultak el a választásra, amely rendszerint a volt földesúr győzelmével végződött. Maga a választás is inkább az acclamatio jellegével bírt és nem mozgatta meg az egész népet. „Ámbár a követség elnyerésére nagy sürgés, nagy tolongás mutatkozik; mégis a választók éppen nem íratják be magokat olly számosan, mint várni lehetett. Pesten, hol az értelmiségnek gyűlpontja van, alig veend a följosítottaknak egy harmada részt a szavazásban.” Vidéken sem mutatkozott meg nagyobb érdeklődés. Kiskunfélegyházán az „1568 képességgel bíró választóink közül csak 95-en jővén össze, Szabó Sándort általános többséggel, t. i. 56 nyílt szavazattal a jővő országgyűlésre népképviselőnknek elvlasztottuk”, — írja a Pesti Hírlap vidéki tudósítója.¹⁸⁵ Máshol — így Zalában is — véres verekedések fordulnak elő, amelyeknek halálos áldozatuk is van; az ellenpárt választói elúzik és egyéb erőszakoskodások megzavarják a választások nyugodt menetét.

A legelső népképviseleti választásokhoz hasonlóan folyik le liberális korszakunk úgyszólván valamennyi válasz-

¹⁸⁴ Pesti Hírlap 1848. június 22. száma. 575-576. 1.

¹⁸⁵ Pesti Hírlap 1848- július 1. sz. 609. 1.

tása: a nép részéről többnyire közöny mutatkozik meg; olykor az érzelmek felkeltésével némely jelölt nagyobb érdeklődést, sőt lelkesedést is képes kelteni. Mégis a választás megtörténtével a politika és a jelöltek eltávoznak a falvakból, hogy három, később öt év múlva újra bekopogtassanak a kunyhók ajtajain.

A magyar parasztság nem volt tudatában annak a hatalomnak, amelyet az 1848-as és a későbbi választótörvények minden megkötöttségük mellett mégis csak biztosítottak neki. A parasztság, mint osztály, inkább csak szemlélője, mint résztvevője volt a magyar politikai életnek. Hiányzott hozzá a politikai műveltsége és nem utolsó sorban az anyagi ereje, hogy a politikai arénán, mint komoly küzdő léphessen fel.

Az első népképviselési országgyűlésen mégis megjelentek a magyar parasztság képviselői csekély számban. Szeremlei 146 képviselő között összesen négy „földművest” talált. Ezek a szó igazi értelmében vett parasztképviselők, maguk is a parasztságból jöttek és az imént felszabadult jobbágyság érdekében emelnek szót. Ugyancsak erősen pártolta a parasztságot a számos kisnemes származású radikális képviselő is. Azonban a középnemesség annyira féltette a¹³⁷ „praepondusát”, hogy a későbbi országgyűléseken az alsóbb rendnek nem is voltak képviselőd Olykor imitt-amott megválasztottak egyet, mint pl. Wittmann Jánost, egy tehetős német parasztgazdát 1887-ben, Zelensky Róbert „költségén”. A kormánypárt Zelensky ellen egy népszerű gazdát, Kreiter Ferencet léptette fel. Zelensky kilátástalannak látta vele szemben a küzdelmet, azért visszalépett és a zászlóját egyik főkortésének, Wittmann Jánosnak adta át, akit meg is választottak. Általában azonban mind a kormánypárt, mind az ellenzék óvakodott attól, hogy ilyen módon szerezzen mandátumot.

Csak a század elején találkozunk ismét parasztképviselőkkel a parlamentben. 1901-ben jön egy székely falusi molnár, Molnár Józsiás 120 holdas gazda, s így tulajdonképpen az emelkedő kispolgári réteg képviselője. Ugyanekkor válasz-

¹³⁶ Szeremlei i. m. 147. 1.

¹³⁷ Gróf Zelensky Róbert: Emlékeim. Budapest, 29. 1.

tottak meg egy székely falusi bírót, Makkay Zsigmondot is. Mindketten a függetlenségi párt tagjai voltak.

Már határozottan parasztpárti programmal nyer mandátumot Mezőfi Vilmos és Achim András. Az utóbbi többszázholdas nagybérlő paraszt.

A magyar parasztság képviselői, mint előbb is láttuk, a függetlenségi pártban jutnak először szóhoz. Ennek a pártnak 1905-ben már három parasztképviselője van. Csányi László, a dárdai bíró, a már említett Makkay Zsigmond és Schriffert József gyulai kisgazda. Az utóbbinak 127 holdas birtoka van, tehát a parasztságnak jobbmódú rétegéből való. 1906-ban viszont már csak Csányi, Schriffert jött vissza a parlamentbe. De már 1910-ben az első magyar parasztpárt négy tagja is feltűnik a gótikus házban. Ez már a korszellemnek a változását jelentette. A liberalizmusnak a demokratikus korszaka is elérkezett hozzánk, de csak nagyon lassan tudott érvényesülni.

Már a század elején új hangok hallatszottak. Egyre inkább foglalkoznak a föld és társadalom kérdésével. A hang eljut a parasztságig is. Ekkor kezd a parasztság öntudatcsulni és képes már vezetőket adni magából.

Mindez csak kezdeti tünet, mert csak egészen kivételes tehetségek tudnak politikailag érvényesülni. Jellemző példa erre Nagyatádi Szabó István élete. „Életmódom, mint közönséges földművelőé folyt le. A nehéz munkának minden fajtájához hozzá kellett nyúlnom. Voltam arató, részes-cséplő, napszámos, fuvaros, árokhányó, erdei famunkás, munkáltam feles földeket, réteket, szolgáltam robotot, együtt dolgoztam az uradalmi cselédséggel, s így aztán sikerült birtokomat tehermentessé tenni és némileg gyarapítani”.¹³⁸ Közben a magyar falvak önkormányzata és kifejlett szövetkezeti élete már a vezetés művészetére is megtanította a parasztságot. „Voltam tűzoltóparancsnok, olvasóköri pénztáros, hitelszövetkezeti igazgatósági tag, községi előljáró, fogyasztási adókezelő, községi bíró. 1904-ben lettem megyebizottsági tag”.¹³⁸ A gazdapárt másik tagja Nóvák János. Róla ezt jegyzi fel az

¹³⁸ Parlamenti almanach, 1910. 420. lap.

almanach: Hat elemi osztály elvégzése után az apátlan árva napszámba járt dolgozni. 30 éves koráig sok küzdelemben, szenvedésben volt része, míg szorgalmával odáig jutott, hogy most 130 holdas birtok tulajdonosa”.¹³⁹ A közéleti pályája is hasonló volt: helyettes bíró, községi bíró, törvényhatósági bizottsági tag, stb. A párt harmadik tagja, Kovács Gyula már iskolákat járt: a bécsi Hochschule für Bodenkultur hallgatója volt, egyébként van vagy 150 holdas birtoka,¹⁴⁰

A párt egyik megalapítója Herczeg Sándor mintagazda, 170 kat. hold föld tulajdonosa. Szintén résztvesz a szövetkezeti életben és övé a mozgalom lapja, a Magyar Lobogó.^{1*1} Mind jó szervezők, tehetséges emberek, akiknek hihetetlen nyomást kellett legyőzniük, hogy a magyar parasztság hangját megszólaltassák. Azonban a világháborúnak eszméket égető korának kellett eljönnie, hogy a magyar parasztság komolyabb parlamenti képviselőkhöz jusson. Különösen a forradalmak után nőtt meg a „csizmás” képviselők száma, de a következő ciklusokban megfogyatkoztak és csak a legújabbban kerültek ismét jelentősebb számban parasztképviselők a házba.

Az uralkodó rétegek korszelleme a liberális korban a parasztság politikai érvényesülésének nem kedvezett. A jelen kor szociológusa jegyzi meg a világháború utáni parlamentekre vonatkozólag: „A képviselőház nem gyakorolja az olvasztótégely szerepét, sőt, működése gyakorta hagy tövist egyikj vagy másik résznek, még inkább egyes társadalmi osztályok szívében”.¹⁴² Pedig a két világháború közti kor már erősen átmeneti volt és a társadalmi feszültségek már nem mutatkoztak meg olyan éles formában, mint a „hosszú béke” idejében.

¹³⁹ U. o. 1910. 373-374. 1.

¹⁴⁰ U. a. 1910. 331. 1.

¹⁴¹ Parlamenti almanach, 1910. 294. 1.

¹⁴² Weis István: A mai magyar társadalom. 215. 1.

Befejezés.

Végigkísértük a liberális kor politikai vezetőrétegeinek strukturális változásait. A felső táblán végig lényeges módosulás annak társadalmi szerkezetében nem történt. Az alsó táblából kifejlődött népképviselői parlamentben eleinte a birtokosnemesség tagjai, a régi bene possessionati utódai vezettek és számbelileg is fölényes többségben voltak. Ez a társadalmi osztály azonban pusztulásnak indult és tagjai egyre inkább folytak az országgyűlés ama részében, amelyben egykor kizárólag ők ültek. Helyükbe lépett az arisztokrácia mindinkább növekvő hatalmi súlyával. De a jelen század elejére a történeti arisztokrácia tagjai is visszaszorulnak és mindinkább nagyobb tért nyernek az újonnan jött bárók, akiknek nemcsak a főnemesítése, de a nemesítése is tárgyalt korszakunkban történt. Ezzel párhuzamosan szaporodnak „a függő elemek”, az egyre nagyobb számban bekerülő középosztálybeli képviselők révén. Ami pedig a politikának külön szint, de magyarázatot is ad, a függő elemek csaknem kizárólag a kormánypártban vannak képviselve.

Míg a rendi országgyűlésen a politikai problémák egyik csomópontja a társadalmi kérdés volt, a nemzet legkiválóbb politikusai egész társadalmi osztályok, elsősorban a jobbság anyagi és erkölcsi emelését tűzték ki politikájuk vezérfonalául, addig a népképviselői országgyűlésen a szociális kérdések alig játszottak valamilyen szerepet.

Míg a rendi országgyűlés állandó jogkiterjesztést sürgett, és fokozatosan meg is valósította, addig a népképviselői országgyűlés egyre nyírta a szabadságokat és korlátozta a jogokat. Elég csak a második választási törvényre utalnunk. A magyar társadalom megindult a megmerevedés felé.

A tehetős és független középrétegek szava elhalkult, a nép által választott követek testületében és a világháború

vége felé a magyar nép nagy tömegeitől társadalmilag, vagyoniilag és műveltségileg legtávolabb állók irányítottak a magyar politikát. A vezető politikusok tudatában voltak annak, hogy érdekeik ellentétben állanak a magyar nép kívánásaival, de ezeknek kielégítésére módot nem kerestek, hanem szűk látókörű osztálypolitikával mereven védelmezték saját érdekeiket. Az egyik magyar miniszterelnök ki is jelentette a földbirtokos-képviselők előtt, hogy velük közös érdekei vannak: ... „Habár legutóbbi években munkásságom egyrészt a közigazdaság más ágazatai vették is igénybe, s anyagi segélyforrásaimat részben ezen tevékenységemből merítem, anyagi helyzetem és érdekeim súlypontja a mai viszonyok között is a mezőgazdaságon fekszik”.¹⁴³ Ilymódon kellett igazolnia magát a magyar miniszterelnöknek a nagybirtok és a nagytőke képviselői előtt. Amilyen mértékben növekedett a felső-osztály hatalma, annál nagyobb lett a társadalmi feszültség, amely a parlamentben nem mutatkozhatott meg azon egyszerű oknál fogva, mert „a cenzusos választójog jóformán kizárta az alkotmányos érvényesülés köréből úgy az egész ipari, mint a mezőgazdasági munkásosztályt”.¹⁴⁴ Amint ezt már Apponyi is észrevette, s ebből a tényből következik a társadalmi problémák elhanyagolása is, amit 'ugyancsak Apponyi már a háború után vallott be: „... és ha kérdezem, hogy miért nem volt a szociális kérdéseknek átütő ereje, akkori közéletünkben, a válasz nem lehet más, mint az, ... hogy annak az osztálynak, amely mint saját ügyét érezte a szociális kérdést és így egyedül látta benne a legfőbb problémát: a munkásosztálynak nem volt parlamenti képviselője, tehát mint politikai tényező, nem jött szóba”.¹⁴⁵

A háború utáni három forradalomban egész osztályok váltódtak le; tűntek fel és ismét el, míg végre diadalmasan újra élre került a magyar birtokosnemesség, mint független politikai vezetőosztály, erősen támogatva a középosztálybeli elemektől, valamint a parasztságtól is.

A régi vezetőosztálynak, az arisztokráciának kezdetben

¹⁴³ Tisza István összes munkái: I. kötet, 409. 1.

¹⁴⁴ Gróf Apponyi Albert: Emlékiratai. II- kötet, 51. 1.

¹⁴⁵ Apponyi Albert: i. m. II. kötet, 53. 1.

még nagyobb politikai szerepe volt, de hatalma és befolyása lassan csökkent. Még az 1922-es parlamentben 10.6%-ot tesznek, de már 1939-ben csak 6.1%-ot. A parasztságnak ugyanekkor 19, illetve 19 képviselője ül a házban, százalékban kifejezve 7.7%. Ami mégis némi haladás a háború előtti viszonyokhoz képest, amikor még az 1%-ot sem igen érték el. A parlamenti almanachok¹⁴⁶ statisztikája szerint a birtokosnemesesség számbelileg veszteti. Az 1922. képviselőházban a nagy- és középbirtokosok száma 34, a parlament tagjainak 14%-a. Csak a statisztika hibázik abban, hogy a birtokosnemeseket más kategóriákba is sorozza, így a tisztviselők és az ügyvédek közé. Bár ebben a számban a nagybirtokos arisztokraták is bennfoglaltatnak. 1939-ben pedig a parlament tagjainak 20%-a földbirtokos. Még ha ezzel a statisztikával szemben is az előbbi kritikát alkalmazzuk, t. i., hogy a birtokosnemesek más kategóriában is lehetnek, viszont ebben a kategóriában vannak a nemnemes földbirtokosok és az arisztokraták nagyrésze; ezt a kétféle elemet nagyjában azonos számúnak tekinthetjük, akkor is megállapítható, hogy a kastélyos földesurak egykor országvezető osztálya számbelileg nagyon megfogyatkozott a parlamentben. Az üresen maradt térre a tarka eredetű középosztályunk tagjai hatoltak.

A középosztály csoportjaiban is nagy strukturális változás ment végbe., A tisztviselők aránya látszólag emelkedett, a képviselőház tagjainak 16.8, illetve 15.9%-át teszik, az ügyvédek aránya 15.5, illetve 13.56%, a papok aránya 6.1, illetve 6.7%. Hasonlóképpen emelkedett az orvosok száma, míg a háború előtt csak elvétve volt orvos a parlamentben, most azonban 5, sőt 1939-ben 10 (3.4%). Sokkal jelentősebb a mérnökök száma is, 4, és 12. 1939-ben olyan társadalmi osztályok tagjai is szerepelnek, amelyek a világháború előtti parlamentben teljesen ismeretlenek voltak. Így kisiparos van 4, ipari szakmunkás 3, szakszervezeti tisztviselő 3. A két világháború közötti parlamentek azzal jellemezhetők, hogy a vezetést a középrétegek vették át és szóhozjuthattak végre a milliós magyar tömegek képviselői is.

¹⁴⁶ Az 1922-es Baján, illetve az 1939-es Haeffler-féle almanach szerint.

Források.

A korabeli irodalmat a jegyzetekben idéztük. Egyébként a képviselők társadalmi megoszlására vonatkozó összes adatokat az alább megjelölt forrásokból, hosszas, fáradságos munkával, magunk állítottuk össze. Használtuk az 1861., 1865., 1869., 1872., 1875., 1878. és az 1881. évből való képviselői lak- és címjegyzékeket; az 1884., az 1887., 1892., 1896., 1901, 1905., 1906. és 1910. évi képviselőházi almanachokat, amelyeket előbb Halász Sándor, később Sturm Albert, illetve Vásárhelyi Ferenc adott ki. A képviselők földbirtokának megállapításában nagy segítségünkre voltak az 1893. és 1897. évi Baross Károly, illetve az 1911. évi Rubinek Gyula szerkesztésében megjelent gazdacímterek. A felsőház tagjaira és az egyes minisztériumok tisztviselői karára vonatkozó adatokat az 1873., 1890., 1900., 1914. és 1918". évi tiszti cím- és névtárakból vettük. A nemesség meghatározásában Nagy Iván: Magyarország családjai. Pest 1875—1868. és Kempelen Béla: Magyar nemescsaládok. Budapest 1911-1932. című művén kívül, Forgón Mihály: Gömör-Kis-hont vármegye nemes családai. Kolozsvár 1909. és Kőszeghy Sándor: Nemes családok Pest vármegyében. Budapest 1899. című munkája szolgáltatott megbízható adatokat. Az 1917-es adatok a kormánypárt társadalmi összetételére vonatkozólag Tisza Istvának az év február 19-én kelt a királynak tett előterjesztéséből valók. Gróf Tisza István összes munkái. Budapest 1937. VI. kötet 159-172. 1.] A felterjesztésében azt bizonyítja Tisza István, hogy a nemzeti munkapártban vannak képviselve az ország legtekintélyesebb férfiai, míg az ellenzékben többnyire csak a legalacsonyabb rendű elemek („minderwertigste Elemente”) találhatók.

Á statisztikai módszernek nagy hátránya, hogy élesen elhatárolt csoportokkal dolgozik, pedig az életben átmenetek vannak és az emberek nehezen skatulyázhatók. Egyeseket három-négy kategóriába is lehetett volna sorolni; ilyenkor mindig abba az osz-

tályba került az illető képviselő, amelyik a legtöbb társadalmi tekintélyt adta neki. így az arisztokratákat és a birtokos nemeseket, ha életpályájukon néhány évi tisztviselők voltak is, nem soroltuk a tisztviselői csoportba. Nehezebb volt a középosztálybeli kategóriákat egymástól elválasztani. Például gyakran fordult elő, hogy egy képviselő tisztviselő és később ügyvéd is volt. Ilyen esetekben mindig abba η csoportba osztottuk, amelyik életpályán hosszabb ideig működött, ami az almanachokból rendszerint kiderült. Ha a gentry képviselő politikai működése közben földbirtokát el is vesztette, azért meghagytuk a birtokos nemes kategóriában, mert szerintünk ennek az osztálynak a politikai magatartása továbbra is döntő súllyal érvényesült az illető politikai állásfoglalásában. Az egyes képviselőknek mindig a ciklus-eleji pártállását vettük irányadónak és a későbbi pártváltoztatásokat nem vettük figyelembe.

Bár munkánk adatait a lehető legtárgyilagosabb és lelkiismeretes módon gyűjtöttük össze, a statisztikánkba itt-ott hibák is csúszhattak be, amelyek főleg a források szűkszávásával és kétértelműségével magyarázhatók. Mégis a hibahatár egy-két százaléknál nagyobb nem lehet. A képviselőházi almanachok a 413 képviselőnk közül rendszerint öt-hatnak az életrajzát nem közlik, azonban ez sem módosítja lényegesen a parlament társadalmi struktúrájáról rajzolt képünket.

Ezúton is hálás köszönetet mondok mindazoknak, akik kutatásaimat lehetővé tették és munkám megjelenéséhez anyagilag is hozzájárultak.



A szövegben előforduló rövidítések jegyzéke: Sz. = szabadelvű; P. = függetlenségi; M. ell. = mérsékelt ellenzék; Asz. = antiszemita; P. k. = pártonkívüli; Nemz. = nemzetiségi; Nép. = néppárt.

FÜGGELEK

I. A szabadelvű párt társadalmi összetétele.

| | 1884 | 1887 | 1892 | 1896 | 1901 | 1905 | 1906* | 1910 | 1917 |
|-----------------------|------|------|------|------|------|------|-------|------|------|
| | % | % | % | % | % | % | % | % | % |
| Arisztokrata | 41 | 42 | 53 | 44 | 50 | 24 | 23 | 40 | 50 |
| | 16.9 | 15.9 | 21.5 | 15.1 | 17.4 | 15.3 | 29 | 16.3 | 20 |
| Birtokos nemes | 103 | 112 | 94 | 117 | 105 | 64 | 22 | 103 | 92 |
| | 42.3 | 42.4 | 38.3 | 40.3 | 37.4 | 41 | 27.1 | 41.8 | 37 |
| Tisztviselő | 26 | 30 | 31 | 48 | 42 | 24 | 14 | 25 | 32 |
| | 10.7 | 11.3 | 12.6 | 16.5 | 14.7 | 15.4 | 17.7 | 10 | 12.9 |
| Ügyvéd | 26 | 33 | 31 | 40 | 38 | 19 | 7 | 34 | 28 |
| | 10.7 | 12.5 | 12.6 | 13.7 | 13.2 | 12.1 | 8.8 | 13.8 | 11.2 |
| Szabad foglalkozású** | 12 | 10 | 8 | 14 | 18 | 5 | 1 | 8 | 11 |
| | 4.9 | 3.7 | 3.2 | 4.8 | 6.3 | 3.2 | 1.2 | 3.4 | 4.5 |
| Tanár, tudós, író | 10 | 14 | 14 | 13 | 12 | 7 | 4 | 14 | 10 |
| | 4.2 | 5.3 | 5.7 | 4.5 | 4.2 | 4.5 | 5 | 5.7 | 4 |
| Ujságíró | 7 | 7 | 5 | 9 | 10 | 5 | 3 | 4 | 3 |
| | 2.8 | 2.6 | 2 | 3.1 | 3.5 | 3.2 | 3.7 | 1.7 | 3.4 |
| Pap | 9 | 5 | 2 | 1 | 3 | 2 | 2 | 5 | 5 |
| | 3.7 | 1.9 | 0.8 | 0.3 | 1 | 1.3 | 2.5 | 2 | 2 |
| Egyéb*** | 9 | 11 | 7 | 4 | 8 | 6 | 3 | 13 | 16 |
| | 3.7 | 4.1 | 2.8 | 1.4 | 2.8 | 3.8 | 3.7 | 5.4 | 6.5 |
| Összesen | 243 | 264 | 245 | 290 | 286 | 156 | 79 | 246 | 248 |
| | 100 | 100 | 100 | 100 | 100 | 100 | 100 | 100 | 100 |

II. A függetlenség párt társadalmi összetétele.

| | 1884 | 1887 | 1892 | 1896 | 1901 | 1905 | 1906 | 1910 |
|-----------------------|------|------|------|------|------|------|------|------|
| Arisztokrata | 1 | 4 | 2 | 1 | 1 | 11 | 18 | 12 |
| | 1.3 | 5 | 2.2 | 1.6 | 1.1 | 6.5 | 7.2 | 10.8 |
| Birtokos nemes | 39 | 42 | 44 | 31 | 38 | 67 | 93 | 49 |
| | 52 | 52.3 | 47 | 50 | 41.3 | 39 | 57.3 | 44.1 |
| Tisztviselő | 7 | 8 | 7 | 6 | 8 | 11 | 13 | 5 |
| | 9.6 | 10 | 7.7 | 9.6 | 8.6 | 6.5 | 5.2 | 4.5 |
| Ügyvéd | 15 | 15 | 18 | 11 | 28 | 46 | 68 | 22 |
| | 20 | 19 | 19 | 17.7 | 30 | 27.2 | 27.5 | 20 |
| Szabad foglalkozású** | | 1 | — | 2 | 4 | 3 | 7 | 6 |
| | | 1.3 | — | 3.2 | 4.3 | 1.8 | 5.6 | 5.4 |
| Tanár, tudós, író | 3 | 3 | 3 | 2 | 2 | 7 | 13 | 2 |
| | 3.8 | 3.8 | 3.3 | 3.2 | 2.2 | 4.1 | 5.2 | 1.8 |
| Ujságíró | 3 | 2 | 6 | 4 | 2 | 7 | 8 | 4 |
| | 3.8 | 2.5 | 6.7 | 6.4 | 2.2 | 4.1 | 3.2 | 3.6 |
| Pap | 3 | 3 | 9 | 5 | 7 | 9 | 16 | 5 |
| | 3.8 | 3.8 | 10 | 8 | 7.5 | 5.3 | 6.4 | 4.5 |
| Egyéb*** | 3 | 2 | 3 | — | 2 | 8 | 11 | 6 |
| | 3.8 | 2.5 | 3.3 | — | 2.2 | 4.7 | 8.8 | 5.4 |
| Összesen | 74 | 80 | 92 | 62 | 92 | 169 | 247 | 111 |
| | 100 | 100 | 100 | 100 | 100 | 100 | 100 | 100 |

* A feloszlott szabadelvű párt tagjaiból alakult alkotmány párt társadalmi összetétele, az 1910-es és az 1917-es adatok a nemzeti munkapártra vonatkoznak.

** Szabad foglalkozású: kereskedő, gyáros, bankár, mérnök, orvos, gyógyszerész.

***Egyéb: nemnemes földbirtokosok, magánzók, stb.

Tartalomjegyzék.

| | |
|--|----|
| 1. Bevezetés | 3 |
| 2. Társadalomalakító törekvések 1848 előtt | 7 |
| 3. A politikai vezetőréteget adó társadalmi osztályok: Az arisztokrácia | 16 |
| A birtokos nemesség..... | 18 |
| A kialakuló középosztály | 42 |
| 4. Akik kimaradtak | 65 |
| 5. Befejezés | 90 |
| 6. Források | 97 |
| 7. Függelék | 99 |